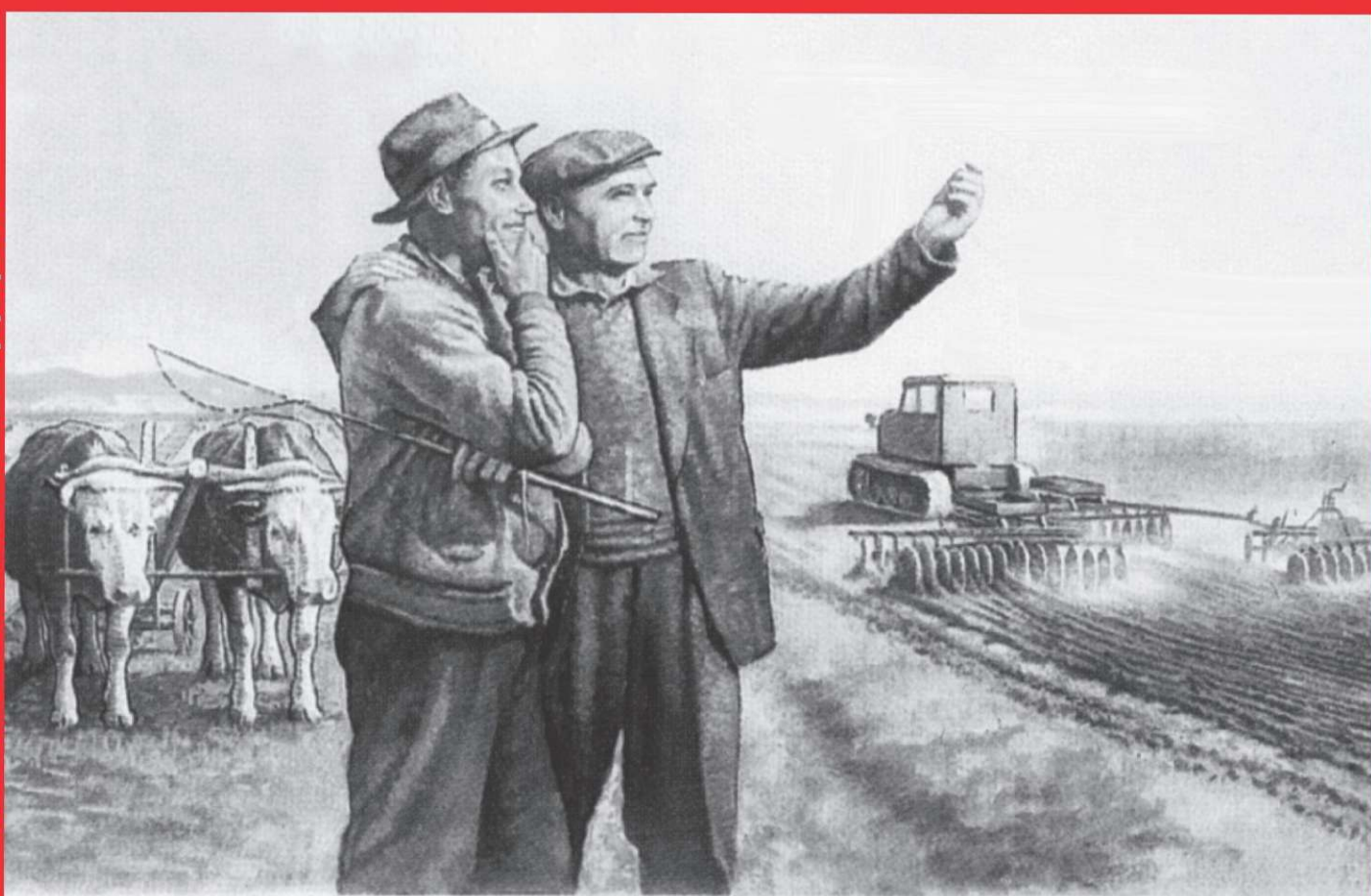

Pamät' národa

Vydáva Ústav pamäti národa

roč. V, 2/2009 • 2,66 € / 80 Sk

nacizmus a komunizmus vo svojej epoche

NAŠA BUDÚCNOŠŤ JE V DRUŽSTVE

**Lekár v čiernej uniforme
Prípravy socializácie poľnohospodárstva
Denník z nemeckého zajatia**

Fotografia na obálke:
Propagačný leták z obdobia
kolektívizácie.
Zdroj: Archív
Martiny Fiamovej

Pamäť národa
02/2009

Redakcia

Šéfredaktor

PhDr. Tomáš Klubert, PhD.

Redaktori

Mgr. Branislav Kinčok

Mgr. Jerguš Sivoš

PhDr. Peter Sokolovič, PhD.

Asistentka Eva Guldanová

Adresa

Ústav pamäti národa

Námestie slobody 6

817 83 Bratislava 15

E-mail: redakcia@upn.gov.sk

www.upn.gov.sk

Redakčná rada

Predseda Redakčnej rady

Prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia Redakčnej rady

PhDr. Igor Baka, PhD.

Doc. ThDr. Jozef Halčko, PhD.

Prof. Dr. phil. Emília Hrabovec

Beáta Katrebová-Blehová, PhD.

Doc. PhDr. Milan Katuninec, PhD.

Mgr. Norbert Kmeť, CSc.

PhDr. Mgr. Peter Mulík, PhD.

PhDr. Michal Pehr, PhD.

Doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD.

Ivan A. Petranský, PhD.

Mgr. Ondrej Podolec, PhD.

PhDr. Radoslav Ragač, PhD.

Doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.

Doc. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

Jazyková úprava

Zora Vanovičová

© Ústav pamäti národa

Všetky práva vyhradené

Objednávky časopisu

zasielajte na adresu redakcie.

Ročné predplatné 8,30 € / 250 Sk

Sadzba a tlač

Vydavateľstvo Michala Vaška

Registračné číslo MK SR:

3330/2005

ISSN 1336-6297

Na úvod

Pred 40 rokmi, presnejšie 17. apríla 1969, sa Alexander Dubček na plenárnom zasadnutí Ústredného výboru Komunistickej strany Československa vzdal funkcie prvého tajomníka KSČ a za nového stranického šéfa bol zvolený Gustáv Husák. Táto udalosť sa všeobecne považuje za definitívny koniec československého reformného procesu a začiatok tzv. normalizácie. Termín normalizácia sa však objavil už v texte Moskovského protokolu z 27. augusta 1968. Neslávne známe „Poučenie z krízového vývoja“ sumarizuje jeho obsah slovami: „Československí predstavitelia v tomto dokumente vyjadrili svoje odhodlanie dosiahnuť normalizáciu pomerov v našej krajine na základe marxizmu-leninizmu, obnoviť vedúcu úlohu strany a autoritu štátnej moci robotníckej triedy, vyradiť kontrarevolučné organizácie z politického života a upevniť medzinárodné zväzky ČSSR so Sovietskym zväzom a ďalšími socialistickými spojencami.“ Dubček síce po návrate z Moskvy svojím konaním spochybnil všetko, čo hlásal a stelesňoval od januára do augusta 1968, ale v očiach Kremľa bol príliš skompromitovaný na to, aby mohol naďalej zastávať post prvého muža československej štátostrany. Okrem toho nedokázal v krajine zabezpečiť „poriadok“. Väčšina Čechov a Slovákov sa s okupáciou nezmierila a pri každej príležitosti dávala najavo, čo si o „bratskej pomoci“ myslí. Stačí pripomenúť spontánne demonštrácie po víťazstve československých hokejistov nad sovietskou reprezentáciou.

O Dubčekovom zosadení sa definitívne rozhodlo na tajnom stretnutí Leonida Iljiča Brežneva s Gustávom Husákom, ktoré sa konalo na Zakarpatskej Ukrajine 13. apríla 1969. Dubček sa so svojim odvolaním bez odporu zmieril. Ba čo viac, ako oddaný komunista vyšiel sovietskemu vedeniu v ústrety a dobrovoľne abdikoval. Proti normalizácii nevystúpil ani vo funkcii predsedu Federálneho zhromaždenia. Naopak, priamo sa podieľal na schvaľovaní zákonov namierených proti základným demokratickým slobodám.

Jeho podpis nájdeme pod zákonným opatrením č. 99/1969 Zb. (tzv. obuškový zákon) z 22. augusta 1969, ktorý legalizoval zásahy ozbrojených zložiek proti demonštrantom, aj pod ústavným zákonom č. 117 (tzv. zmocňovací zákon) z 15. októbra 1969, ktorý umožňoval, aby boli „neposlušní“ poslanci zbavení mandátu.

V povedomí verejnosti je normalizácia spojená predovšetkým s masovými čistkami v KSČ. Tie sa začali už v apríli 1969. V priebehu nasledujúcich dvoch rokov bolo zo strany za „pravicový oportunistus“ vylúčených až 327 000 ľudí, čiže 22 % členskej základne. Mnohí následne prišli o zamestnanie a ich deti mali sťažený prístup na stredné a vysoké školy. Perzekúciám však neunikli ani nekomunisti, ktorí sa angažovali v obrodnom procese a prejavili nesúhlas s okupáciou ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy. Pravdou zostáva, že nedošlo k politickým procesom s čelnými predstaviteľmi „Pražskej jari“, ale táto skutočnosť v nijakom prípade nevyplývala z umiernenosti najvyššieho predstaviteľa normalizačného režimu. Husák totiž pred 20. augustom 1968 zastával oveľa radikálnejšie názory ako samotný Dubček, a tak by sa musel na lavici obžalovaných ocitnúť medzi prvými. A to si pochopiteľne neželal on, ani jeho moskovskí patróni.

Napriek tomu je dnes mnoho príslušníkov staršej generácie presvedčených, že obdobie normalizácie malo aj svoje pozitívne stránky. S nostalgiou spomínajú na plnú zamestnanosť, bezplatné zdravotníctvo, lacné potraviny a nízku kriminalitu. Na prenasledovanie disidentov, šikanovanie veriacich, cenzúru, zadržované štátne hranice, nekvalitné verejné služby a prázdne regály v obchodoch už akosi zabudli. Stratili azda pamäť? Určite nie. Prirodzenou vlastnosťou človeka je, že si rád pripomína pozitívne zážitky a tie nepríjemné sa snaží zo svojej mysle vytesniť. Medzi najhorlivejších apologetov normalizácie však nepochybne patria ľudia, ktorí boli vďaka čistkám povýšení do vedúcich funkcií alebo si finančne prílepkovali udávaním kolegov a susedov. Aj to je jeden z dôvodov, prečo sa úloha Ústavu pamäti národa nemôže obmedzovať iba na dokumentáciu udalostí z obdobia neslobody. Jeho nemenej dôležitou povinnosťou je sprostredkovať verejnosti neskreslené informácie o pôvodcoch zločinov spáchaných v rokoch 1939–1989, aj o osobách, ktoré na utrpení obetí totalitných režimov profitovali.

Tomáš Klubert

Obsah

Štúdie

Peter Sokolovič

Jozef Bányai – lekár funkcionárom Hlinkovej gardy 4)

Martina Fiamová

Cesta k socializácii československého poľnohospodárstva 16)

Branislav Kinčok

Agentúrno-operatívna činnosť II. odboru Krajskej správy Ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1960–1964 32)

Obete

Miroslav Bachratý – Martin Lacko

Denník slovenského dôstojníka z nacistickej internácie (august – október 1944) I. časť 48)

Eseje

Jiří Stránský

Komunismus po česku 64)

ÚPN interne

Ondrej Podolec – Tomáš Klubert

Správa o činnosti Sekcie vedeckého výskumu v roku 2008 75)

Kariéry v službách ŠtB

Pavol Pytlík

Štefan Homola, Michal Karchutňák 78)

Apendix

Peter Sokolovič

RYDLO, J.: Andrej Žarnov (1903 – 1982)
Zborník o živote a diele univerzitného profesora
MUDr. Františka Šubíka 81)

Beáta Katrebová-Blehová

LETZ, R.: Odkaz živým. Prípad Albert Púčik a spol. 83)

Matej Medvecký

LONDÁK, M.: Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska 86)

Jozef Bányai – lekár funkcionárom Hlinkovej gardy

PhDr. Peter Sokolovič, PhD.
(1981), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyríla a Metoda v Trnave. Pracuje v Ústave pamäti národa

Jozef Bányai. Zdroj A ÚPN

Ústav pamäti národa (ÚPN) zverejnil nedávno zoznam župných a okresných veliteľov Hlinkovej gardy (HG).¹ Podobne ako zoznamy príslušníkov a dôstojníkov Štátnej bezpečnosti (ŠtB), členov komunistickej strany či Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLŠ) zostáva však len suchým vypočítaním údajov. Problémom takéhoto a jemu podobných zoznamov je preto jeho výpovedná hodnota. Obsahuje síce mená, skutočné pohnútky členstva v organizácii však zostávajú pre laika zahalené rúškom tajomstva. Veľa z tých, ktorí sa na zoznamoch nachádzajú, nemuseli súhlasiť s charakterom organizácie, jej smerovaním a navonok prezentovanými axiómami. Nemožno tiež povedať, že by všetci, ktorí sú na súpise veliteľov HG boli radikálni protižidovskí aktivisti či vrahovia. Zovšeobecnenie na základe členstva, podobne ako pri členstve v podobných masových organizáciách, je veľmi schematické. Mnohí z veliteľov boli povoláním učítelia, úradníci, lekári, kňazi či dokonca umelci. Práve tí boli často (ale nie vždy) do veliteľských funkcií „nahnani“. Mali zvýšiť prestíž organizácie v očiach obyvateľstva, a najmä na dedinách mali (vzhľadom na nedostatok inteligencie) svojou autoritou a vzdelaním najlepšie predpoklady stať sa vedúcimi predstaviteľmi organizácie, ktorej meno dodnes zostalo spojené najmä s korupciou, brutalitou a protižidovskými excesmi.

Meno na zozname síce nepustí, treba si však uvedomiť, že za každým z nich sa skrýva ľudský osud, jedinečná osobnosť, ktorej konanie bolo ovplyvnené rozličnými pohnútkami. Všetci velitelia HG sú na zozname oprávnené – skutočne viedli organizáciu Hlinkovej gardy, skutočne mali jej legitímácie a viac či menej sa zúčastňovali gardistického života. Je však samotné členstvo v organizácii dôvodom na to, aby dostal každý z nich nálepku radikálneho gardistu, protižidovského aktivistu či arizátora? Ako by sme mohli nájsť veľa príkladov, ktoré by uvedené

slová vyvracali, mohli by sme tiež uviesť množstvo takých, keď bola Hlinkova garda pre veliteľov skutočne prostriedkom pre kariérny rast, pomocou pri arizáciách či možnosťou na vybitie agresivity. Ich pohnútky, pre ktoré sa zhostili členstva v garde a veliteľskej funkcii, mohli byť rôznorodé. Pre mnohých obdobie rokov 1938–1945 znamenalo splnenie sna o vlastnom štáte, v ktorom by mohli svoje vedomosti a intelektuálnu úroveň zúročiť lepšie ako v období Československej republiky (ČSR), keď riadiace pozície v štátnom aparáte, v armáde, na školách či v nemocniciach zastávali vo veľkom percente Česi.² Myslienky svojprávnejšieho postavenia Slovákov (zatiaľ) ešte spoločnom štáte, ktoré prezentovala najmä Hlinkova slovenská ľudová strana, prilákali do jej radov množstvo sympatizantov slovenskej autonómie. Obdobie autonómnej Slovenskej krajiny a neskôr 1. Slovenskej republiky im prišlo – HSLŠ získala mocenský monopol a viacerí z nich boli odmenení riadiacimi funkciami v rozličných organizáciách – HG nevynímajúc.

Jednou z takýchto osobností bol aj Jozef Bányai, známy tiež pod menom Útrata (v niektorých prameňoch nesprávne spomínaný aj ako Outrata). Jeho meno je spojené najmä s rokmi 1938–1945, keď zastával vysoké gardistické funkcie a stal sa jednou z najvplyvnejších osobností radikálneho prúdu v HG. Nezainteresovaný čitateľ by si mohol povedať, že bol jedným z ďalších kariéristov, ktorým členstvo v Hlinkovej garde podľa ich prianí (ktoré sa však väčšinou nenaplnili) mohlo dopomôcť k materiálnym výhodám. Bányaiov život bol však oveľa zložitejší a schematizovaním do jedného prúdu by stratili snahu o jeho opísanie jeho hlavnú ideu – na jednej strane bol považovaný za veľkého ľudomila, altruistu, ktorý pomáhal kde vedel a neváhal svoju prácu vykonávať prakticky zadarmo. Mnohí Slováci či Židia ho však poznali aj ako zarytého nepriateľa všetkého židovského, radikálneho nacionalistu,

1 http://www.upn.gov.sk/Projekty/Hlinkova_garda.

2 Pozri BYSTRICKÝ, V.: Vysťahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938 – 1939. In: *Historický časopis*, roč. 45, 1997, č. 4, s. 597.

ktorý za niekoľko rokov „funkcionárčenia“ nadobudol obrovský majetok.

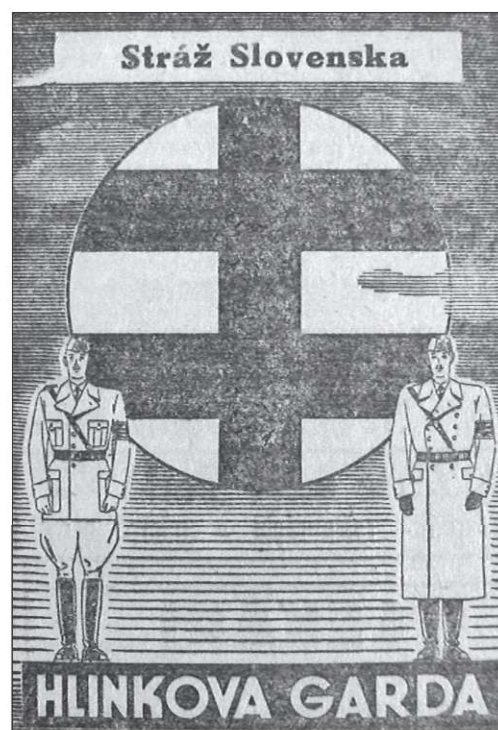
Jozef Bányai sa narodil 17. decembra 1907 v netradičnom prostredí pre budúceho gardistu – v Budapešti. Jeho štúdiá sú však späť nie s rodným Maďarskom, ale s Bratislavou, kde v roku 1925 ukončil gymnaziálne štúdiá. Vzorom pre mladého Jozefa bol najmä otec, povolaním železničný úradník, ktorý sa stal neskôr riaditeľom Bratislavského prístavu. Podľa známych bol otec „mužom vzdelaným, neobyčajne charakterným, vymáhajúcim si vážnosť a úctu v každom, s kým prišiel do styku“.³ Práve jeho čistý charakter a matkina láskavosť mali prispieť k tomu, že rodičia pre deti pripravili „najvyšší stupeň spoločenského postavenia, odkiaľ mohli ovplyvňovať slovenské dianie“.⁴ Jozef skutočne šiel za svojím cieľom a v roku 1931 úspešne promoval na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského. V najbližších rokoch sa z neho stal vynikajúci odborník, jeden z „nestorov slovenskej medicíny“.⁵ Jeho kariéra bola pozoruhodná. Napriek relatívne mladému veku sa hneď po promóciách uchytil v odbore a nastúpil na bratislavskú Otorhinolaryngologickú (ORL) kliniku. V kruhu mladých medicínskych nadšencov, ktorí spolu s ním pôsobili na klinike, sa nevyhraňovala len Bányaiova odborná stránka, ale aj jeho osobnosť. Ako slovenský intelektuál a národovec (ako sa neskôr vyznával) s vrelým vzťahom k Slovensku si nemohol nevšimnúť problémy prehnaneho čechoslovakizmu, ktorý bol už koncom 30. rokov 20. storočia zažitý. Mladá generácia, odchovaná českými profesormi, napospol vo vlastnom štáte nenachádzala uplatnenie, keďže viacerí Česi sa ani po splnení svojich úloh so slovenským prostredím nedokázali rozlúčiť. Mnohí slovenskí mladíci tak zákonite nachádzali útechu v autonomistickom hnutí, reprezentovanom najmä HSLS. MUDr. Bányai patril medzi nich.

Hoci bol mladý Jozef jedným z najperspektívnejších bratislavských lekárov, zmena, ktorá sa na Slovensku udiala po 6. októbri 1938, nasmerovala jeho život o pár kilometrov východnejšie – do nie veľmi vzdialenej Trnavy, ktorá sa po Viedenskej arbitráži

stala druhým najväčším slovenským mestom.⁶ Vzostup jeho politického angažovania priamo súvisel so vzrastom moci Hlinkovej gardy, ktorá po vzniku autonómnej Slovenskej krajiny na seba preberala rôzne funkcie a stala sa neprehliadnuteľnou silou s perspektívnou budúcnosťou na politickej scéne. Na upevnenie svojho mena a akceptovateľnosť v očiach verejnosti sa veliteľmi novotvoriacej sa organizácie stávali aj viacerí intelektuáli. Medzi oslovenými bol aj Jozef Bányai,

ktorému bola ponúknutá funkcia oblastného veliteľa HG v Trnave.⁷ Podľa známych údajne často zdôrazňoval, že jeho funkcia oblastného (neskôr župného) veliteľa bola len okrasnou a v skutočnosti v HG takmer nijakú prácu nevykonával. Archívne dokumenty mu však (najmä čo sa týka „predsalzburského“ obdobia) jednoznačne nedávajú za pravdu.

Za jeho odchodom do Bratislavy však mohli byť aj iné pohnútky. Jeho bratislavské pôsobenie bolo okrem iného poznačené veľkou odbornou rivalitou s kolegami, medzi ktorých patril aj neskorší minister Sivák. Podobne ako on si robil nádej na miesto vedúceho kliniky a Bányai vidiac, že svojím politickým angažovaním by mal Sivák väčšie možnosti miesto získať, rozhodol sa aj on pre politickú dráhu.⁸ Hlinkova garda ako vzrástajúca sa organizácia s obrovskou perspektívou sa zdala byť vhodným miestom na splnenie predsavzatí získať kontakty, politické renomé a možnosť aktívne zasiahnuť do svojho osudu. Keď sa tieto predpoklady skĺbili s Bányaiovým vzťahom k snahe o ovplyvňovanie slovenského politického diania a vrozeným politic-

Propagačný plagát HG.
Zdroj: Gardista

3 VENCEL, P. – ŽIŠKA, K. – MORAVEC, R.: Docent MUDr. Jozef Bányai–Útrata, jeden z nestorov slovenskej medicíny. In: PAVLÍKOVÁ, L. – BENIAK, M. (zost.): *História medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny v kontexte vývoja európskej vedy 20. storočia*. Bratislava 2000, s. 86.

4 Tamže.

5 Takto nazval Jozefa Bányaija jeho priateľ, MUDr. Pavol Vencel.

6 Po Viedenskej arbitráži pripadli viaceré veľké mestá, ako napr. Košice... Maďarsku. Pozri *Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky a Prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku*. Bratislava 1939, s. 41. Porovnatelný Prešov mal na základe neskoršieho sčítania z roku 1940 menej obyvateľov ako Trnava.

7 V prvých mesiacoch bol oblastným veliteľom HG Dr. Ferdinand Čimo. *Trnavské noviny*, 11. 12. 1938, s. 3.

8 Rozhovor s MUDr. Vencelom. Osobný archív autora.

kým radikalizmom a idealizmom, pre ktorý bol istý čas pred rokom 1938 údajne aj sympatizantom komunistickej strany,⁹ nič mu nebránilo v tom, aby miesto oblastného veliteľa po Ferdinandovi Čimovi prijal. Rozhodovanie mal o to ľahšie, že okrem práce pre HG nastúpil na miesto do trnavskej nemocnice (kde neskôr pôsobil ako primár na ORL oddelení). Tá v období 30. a 40. rokov rozhodne nebola druhoradou nemocnicou a pôsobili v nej viacerí významní lekári, ktorí výrazne zasiahli do vedeckého i spoločensko-politického diania.¹⁰ Skĺbenie odbornej práce s politickou angažovanosťou bolo pre Bányai požehnaním, na druhej strane však pre neho, podobne ako pre mnohých ďalších funkcionárov Hlinkovej gardy, znamenalo po roku 1945 množstvo problémov.

Jozef Bányai skutočne výrazne zasiahol do trnavského gardistického a spoločenského života. Jeho meno sa začína v správach venovaných Trnave a miestnej organizácii HG výraznejšie objavovať až na sklonku roka 1938. V tomto čase už bola Hlinkova garda v spoločnosti etablovaná a napriek krátkemu trvaniu mala za sebou relatívne pestrú minulosť. Jej členovia neboli známi len nacionalizmom či akcentovaním myšlienok slovenskej štátnej samostatnosti, ale aj viacerými excesmi, brutalitou a prekračovaním právomocí. Primárnou oblasťou ich záujmu sa stali Židia a Česi, ktorí sa museli stretať s nenávisťou priam na každom kroku. Ani Trnava s výraznou židovskou komunitou a nespočetným množstvom českých úradníkov, učiteľov, obchodníkov či vojakov nezaostávala v nastúpenom trende. Azda aj preto sa jedny z prvých veľkých protižidovských a protičeských demonstrácií po 6. októbri 1938 udiali práve v tomto meste.¹¹ Keď boli po veľkom gardistickom nástupe začiatkom decembra 1938 vypálené v Trnave obe židovské synagógy,¹² Bányai práve začínal spoznávať mesto, s ktorým mala byť spojená jeho najbližšia budúcnosť. Podľa dochovaných správ bol jedným

z najaktívnejších agitátorov pri voľbách do slovenského snemu, ktoré sa uskutočnili 18. decembra 1938. Okolo volieb sa zo strany gardistov uskutočnila propaganda, v ktorej sa snažili poukázať na to, že každý správny Slovak by mal poznať svoju povinnosť a voľiť správne. Aj týždenník *Trnavské noviny*, ktorý vychádzal na relatívne slušnej spravodajskej úrovni,¹³ agitoval za jednotnú kandidátku do volieb a vyslovenie „svojho áno“ takisto pre trnavských poslancov: „*Ani jeden dobrý Slovak Trnavy nemôže a nesmie rozmýšľať, nesmie ani na chvíľku zaváhať. Trnava pri voľbách musí byť vzorom. Nech je 18. december dňom plesania, lebo my všetci budeme hlasovať „áno“.*“¹⁴

Bányai veľmi rýchlo prenikol do gardistických „tajov“ a už v januári 1939 sa zapojil do činnosti miestnych radikálov, ktorí podľa ich mienky bránili špecificky chápané slovenské záujmy. Tie si v nadväznosti na idey gardy ako strážkyne národných záujmov gardisti interpretovali často svojvoľne. Už 12. januára 1939 päť členov HG, medzi nimi aj Bányai, žiadalo od okresného náčelníka, aby vydal menoslov držiteľov zbraní, najmä Čechov a Židov, ktorým ich chceli odobrať s cieľom ozbrojenia HG.¹⁵ Na tom by akiste nebolo nič zvláštne, garda sa dlhšiu dobu snažila o ozbrojenie a zamedzenie vplyvu Židov a Čechov vo verejnom živote. Aj otázka jej ozbrojenia rezonovala začiatkom roka 1939 veľmi silne. Problém nastal, keď Bányai žiadal odstránenie obvyklého obrazu Masaryka zo steny s tvrdením, že „*je to urážajúce, keď i dnes sa ešte drží tento obraz toho marxistu a má byť hneď odstránený*“. Napriek protestom okresného náčelníka, ktorý sa ohradil nekompetentnosťou HG na takýto zásah, lebo údajne nedostal nariadenie obraz zvesiť, jeden gardista tento obraz zo steny nakoniec strhol.¹⁶ Je pravda, že gardisti v mnohých prípadoch konali impulzívne a bez zákonného podkladu. Vo väčšine sporov sa ohradzovali bránením úzko chápaných

9 Štátny archív (ŠA) Bratislava, pobočka (p.) Trnava, fond (f.) Okresný úrad (OÚ) v Trnave 1923–1944, 372–1940, 471, 121/ prez.

10 Za všetkých hodno spomenúť aspoň prof. Šubika, známeho pod pseudonymom Andrej Žarnov, ktorý tu pôsobil pred aj po 2. svetovej vojne. O živote F. Šubika pozri viaceré štúdie v zborníku RYDLO, J. M. (zost.): *Andrej Žarnov (1903–1982). Zborník o živote a diele univerzitného profesora MUDr. Františka Šubika*. Bratislava 2009, 529 s.

11 Pozri SOKOLOVIČ, P.: Kariéra protižidovského radikála z Trnavy. In: *Pamäť národa*, roč. 4, 2008, č. 3, s. 42.

12 *Pamätná kniha mesta Trnavy*, s. 43. Kniha je uložená v ŠA Bratislava, p. Trnava.

13 Na týždenník prispievala aj trnavská HG.

14 Na kandidačnej listine boli Trnavčania Vojtech Plechlo, dekan z Dolného Dubového, František Orlický, vládny komisár mesta Trnavy a Pavel Teplanský. *Trnavské noviny*, 11. 12. 1938, s. 1.

15 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. OÚ v Trnave 1923–1944, 371–1939, 482, 109/ prez.

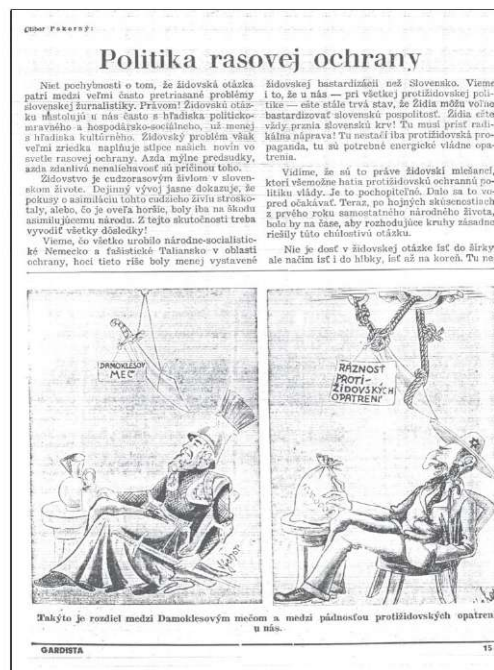
16 Tamže. Porovnaj ŠA Bratislava, f. Ľudové súdy v bratislavskom kraji 1945–1948, Okresný ľudový súd (OLS) Trnava, 348/46 Jozef Bányai. List Miestnej organizácie Demokratickej strany (MODS) Trnava Poverenictvu Slovenskej národnej rady (SNR) pre veci vnútorné z 19. 2. 1946. Okresný náčelník žiadal o satisfakciu samotného krajského prezidenta s tým, aby členovia HG boli uzrozmnení o svojich právach.

slovenských záujmov, ktoré garde plynuli z jej (z pohľadu gardistov) podstaty strážcov slovenských životov a majetku, neuvedomovali si však, že majú konať len službu z poverenia nadradených orgánov a že im nepatria právomoci orgánov štátnej správy. Niekedy síce konali s presvedčením o dobrých úmysloch, svojou činnosťou však podkopávali základy právneho štátu postavené okrem iného aj na fungovaní bezpečnostných zložiek štátneho aparátu, ktorým gardisti veľmi často zasahovali do ich práce.¹⁷ O to viac, že svojvoľné gardistické akcie boli namierené často proti Čechom, ktorí práve v armáde a v četníckom zbore tvorili veľké percento zamestnancov.

Bányai v súlade s duchom doby, v ktorej mnoho Slovákov malo na základe skúsenosti s vypätým čechoslovakizmom k Čechom negatívny vzťah, prezentoval svoje protičeské názory ako vo verejnom, tak i v súkromnom živote. Bol známy tým, že si z Čechov rád „uľahoval“. Podľa neskoršieho udania členov Demokratickej strany bol „neúprosným nepriateľom ČSR, čo dal konkrétne najavo pri každej príležitosti“.¹⁸ Jeho obľúbenou činnosťou boli poľovačky, na ktoré často chodieval s miestnymi nemeckými predstaviteľmi. Bol totiž bohém a rád si užíval v spoločnosti priateľov, či už pri vine alebo pri poľovačke. Keď zacielil na zajaca, údajne sprevádzal výstrel slovami: „Hľadme Čecha Beneša, ako uteká, báb, už leží“.¹⁹ Svoju nenávisť k Čechom vyvažoval primár trnavskej štátnej nemocnice priateľstvom s miestnymi Nemcami. Jeho náklonnosť ku germánskej kultúre mala aj rodinné korene. Jeho stará mama bola totiž pôvodom Nemka, čo Jozef Bányai vonkoncom neskrýval a hneď po svojom príchode do Trnavy rozvinul s miestnou nemeckou komunitou plodnú spoluprácu. Stal sa zakladajúcim členom a predsedom Slovensko-nemeckej spoločnosti, inštitúcie, ktorá na lokálnej trnavskej úrovni pôsobila najmä v oblasti kultúry, resp. organizovania stretnutí, premietaní filmov a prednášok. Dôkazom o jeho vzťahu k Nemecku je aj článok „Ďalší rozhovor o Nemecku“, ktorý bol uverejnený v miestnych novinách v septem-

bri 1939. Jozef Bányai v ňom opisoval svoje zážitky z cesty po Riši a nadchýnal sa úrovňou nemeckej spoločnosti a politiky. Podľa jeho slov na neho zapôsobila najmä fanatická viera nemeckého národa vo svojho vodcu: „Zbadal som, že keď nevedel niektorý menej vzdelaný človek odôvodniť svoje konanie, povedal mi, tak to chce vodca, pretože tak je to dobre. Nik tam nefilozofuje zbytočne.“²⁰ Je pritom zaujímavé, že už pod menom Útrata neskôr tieto slová poprel s tým, že redakcia *Trnavských novín* si ich (podobne ako viaceré články, ktoré sa spájali s jeho menom) takmer úplne vymyslela. Hoci na retribučnom ľudovom súde potvrdil tieto slová aj jeden z redaktorov novín, je to však veľmi nepravdepodobné. Vymyslieť si obsah rozhovoru s vplyvným funkcionárom je v konkrétnej dobe prakticky nerealizovateľné, o to viac, že neexistuje nijaká zmienka o tom, že by sa na jeho vydanie Bányai sťažoval.

V miestnej tlači sa objavili viaceré Bányaiove výroky, ktorými sa snažil poukázať na to, že Slovensko a Nemecko sú nielen duchovne, ale aj politicky a historicky spriaznené a zviazané. Podelil sa v nich so svojimi poznatkami z rozhovorov s Nemcami, ktorí podľa neho pochopili nevyhnutnosť spolupráce oboch národov: „Redaktor istého vedúceho nemeckého časopisu mi povedal, že aj tu platí americká zásada „fifty-fifty“, čiže napoly. Ten redaktor mi povedal: „V boji proti pražskej chamtivosti pomáhali ste vy nám a potom zase my vám. Teraz je ten istý stav. Vy Slováci potrebujete nás na 50% a my Nemci zasa potrebujeme Slovensko na 50%. Podľa toho mohli by sme odpovedať, že sudetskí Nemci oslobodili sa za

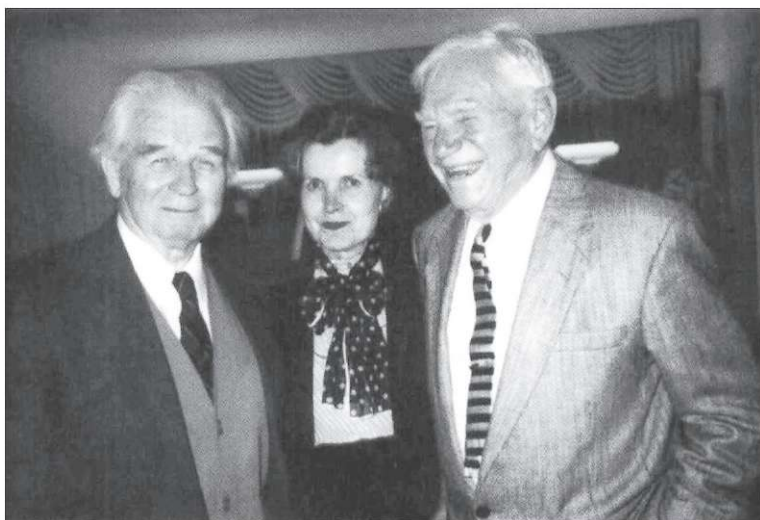
Z protizhidskej propagandy v Gardistovi.
Zdroj: Gardista

17 Z prekračovania právomocí gardistami v policajno-bezpečnostných otázkach v rokoch 1938–1939, avšak aj neskôr vyplynuli časté spory HG s armádou a četníkmi (žandármi), ktoré mali za následok zvýšenie nevrávnosti medzi HG a konkurenčnými zložkami moci. Pozri napr. BAKA, I.: Spolupráca a vzťahy medzi Hlinkovou gardou a slovenskou armádou (1939–1941). In: *Vojenská história*, roč. 6, 2002, č. 1.

18 ŠA Bratislava, f. Ľudové súdy v bratislavskom kraji 1945–1948, OLS Trnava, 348/46 Jozef Bányai. List MODS Trnava Poverenictvu SNR pre veci vnútorné z 19. 2. 1946.

19 Tamže. Zápisnica o výsluchu svedka z 20. 12. 1946.

20 *Trnavské noviny*, 3. 9. 1939, s. 1.

Jozef Bányai-Útrata (prvý sprava) v New Yorku v roku 1996. Zdroj: Archív MUDr. Pavla Vencela

spolupráce so Slovákmi a Slováci zase za spolupráce s Nemcami.“²¹ Väčšinu svojich (podľa neho údajných) mediálnych vystúpení zaknihoval Jozef Bányai na základe svojej aktívnej činnosti v Slovensko-nemeckej spoločnosti. V apríli 1940 sa na jednom z početných stretnutí členov venoval aj otázkam nemeckej pomoci na vydobytí slovenskej samostatnosti. Okrem iného vo svojom prejave povedal, že „Nemecku a Führerovi môžeme ďakovať za slovenskú samostatnosť, ktorá nejestvovala 1 100 rokov. Tí nech vedia, že nepriamo bojujú proti samostatnosti vlastného národa a štátu. Nemcom, ktorí mysleli stotočne patrí česť a vďaka, lebo zachovali sa charakternejšie než mnohí Slováci, ktorí chceli naďalej paktovať s Čechmi, aby konečne zrevidovali svoje zmýšľanie. Potom určite budú na našej línii a tak prospešní pre celok a budúce slovenské pokolenia.“²² Jeho vyjadrenia o spolupráci s Nemeckom sa neskôr stali jedným z hlavných tromfov obžaloby, ktorá na retribučnom, tzv. ľudovom súde súdila z kolaborácie s Nemeckom aj Jozefa Bányaiu.²³ Podobne ako viacerí z obvinených boli aj v jeho prípade využité paragrafy nariadenia Slovenskej národnej rady č. 33 z 15. mája 1945.²⁴ Na základe ustanovení §3 mohol byť trestom „na slobode“

do 30 rokov, vo výnimočnom prípade i trestom smrti potrestaný ten,

„A, kto akokoľvek napomáhal činnosť fašistických okupantov alebo domácich zradcov (...)

B, kto nariadil, organizoval alebo horlive vykonával perzekúciu demokratických a protifašistických osôb a organizácií pre ich politickú činnosť, kto spôsobil druhému protiprávnu ujmu pre jeho rasovú, národnú, náboženskú alebo politickú príslušnosť a pre protifašistické presvedčenie, alebo kto nariadil alebo horlive prevádzal vysťahovanie slovenských ľudí do cudziny, do zaisťovacích táborov alebo na prácu v prospech nemeckého vedenia vojny, alebo

C, kto ako príslušník fašistických organizácií alebo za použitia politického vlivu obohatil sa na úkor druhých občanov (...)

E, kto činnosť kolaborantov verejne propagoval alebo schvaľoval...“²⁵

Tieto vety, hocijako tendenčné a slovníkom prispôsobené obdobiu svojho vzniku sa dali použiť aj na J. Bányaiu prakticky vo všetkých uvedených bodoch. Ako pri veľkom počte ďalších exponentov režimu 1. Slovenskej republiky sa aj on naviazal na protizidovské zákonodarstvo. Jeho aktivita sa skutočne stupňovala s tým, ako sa viazala na perzekúciu židovských spoluobčanov. V tomto smere Bányai zapadol do okruhu trnavských radikálov veľmi dobre. Najmä keď išlo o otázku zabavenia židovského majetku, resp. nezákonného predvzdzania židovských osôb na veliteľstvo HG či ich častého zatknutia a bitia bola trnavská Hlinkova garda veľmi aktívna a často sa pohybovala na hraniciach, či dokonca za hranicami svojich kompetencií. Vrchnostenské inštitúcie sa ju snažili vtisnúť do právnych medzí, avšak poväčšine bez zjavného úspechu.

V Trnave sa samotná verejnosť snažila dozvedieť viac o činnosti miestnej organizácie HG, lebo sa na ňu množili viaceré sťažnosti. Propaganda sa preto snažila postarať o to, aby Hlinkova garda vyšla s čistým štítom. Koncom apríla 1939 navštívili redaktori *Trnavských novín* oblastného veliteľa HG a pýtali si

21 Tamže.

22 *Trnavské noviny*, 19 40.

23 ŠA Bratislava, f. Ľudové súdy v bratislavskom kraji 1945-1948, OLS Trnava. 348/46 Jozef Bányai.

24 *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady* č. 33, s. 42.

25 Tamže. Ak by na gardistov nestačili tieto ustanovenia, určila Slovenská národná rada v citovanom nariadení kategóriu „previnilci fašistického režimu“, ktorá sa dala aplikovať aj na členov HG na regionálnej úrovni. Podľa § 5 mal byť potrestaný ten, „kto bol v miestnom merítku zakladateľom, organizátorom alebo propagátorom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, Hlinkovej gardy alebo iných fašistických organizácií a svoju činnosť vyvíjal v zmysle fašistického režimu, kto bol exponovaným propagátorom fašistických ideí, spolupráce s nacistickým Nemeckom alebo vojny proti Sväzu sovietskych socialistických republík a spojencom, kto pracoval politicky ako nepriateľ demokratického systému Československej republiky, alebo kto sa zúčastnil na protidemokratických, protikomunistických, rasových alebo pod. akciách a štvaniach, kto sa obohatil na úkor iných občanov využívajúc svojho politického postavenia...“

reakcie na obvinenia, ktoré verejnosť vyslovovala voči trnavskej HG. MUDr. Bányai samozrejme vykresľoval Hlinkovu gardu ako inštitúciu, ktorá dodržiavala zákony, nesnažila sa prekračovať právomoci a naopak, snažila sa o dôsledné dodržiavanie zákonných noriem. Na otázku o množení sa počtu sťažností odpovedal, že „zväčša sú to reči a sami ich šíritelia iste dobre vedia, že za prípadné prestrelky nezodpovedá HG, lebo vinníkmi nie sú gardisti“.²⁶ Na stránkach tlače zaútočil obranou známou už z roku 1938 o nezodpovednosti gardistov za pripisované činy,²⁷ pričom deklaroval ochotu vyšetriť jednotlivé „prechmaty“ v prípade, ak by ich konateľmi boli gardisti: „*Sám by som bol veľmi rád, keby mi oznámili, kto to vydieral od Židov peniaze za stráženie, kto nakupoval v obchodoch a neplatil. Za prípadné previnenia ľudí, ktorí neboli gardistami, nemožno brať na zodpovednosť HG.*“²⁸

Na jednej strane správne poukázal na to, že nie všetky výčiny voči židovskému obyvateľstvu museli spáchať členovia HG a je len prirodzené, že ako vysoký funkcionár musel brániť organizáciu, ktorej bol jej najvyšším predstaviteľom. Mnohí Trnavčania pochopili, že na príchode novej organizácie, vykonávajúcej rozličné úlohy patriace do kompetencií bezpečnostných či vrchnostenských orgánov prakticky bez pevnejšieho usmernenia, sa dalo dobre zarobiť. Ich pozornosť sa logicky obrátila tam, kde sa zdržoval najväčší počet peňazí – k bohatým občanom, z ktorých vysoké percento tvorili práve Židia. Pod záštitou ochrany ich majetku žiadali od nich väčšie či menšie obnosy peňazí. V Trnave sa stal známy napr. prípad Rudolfa Helda, ktorý takto lákal peniaze od zámožných občanov, pričom na otázky čo si praje, odpovedal: „*snáď sa nepotrebujem ešte legitimovať, však viete dobre, kto som*“, a ukázal pritom pásku na pravej ruke s odznakom dvojitého kríža HG.²⁹ Obchádzal domy Židov i niektorých „kresťanov“ a pod zámenkou, že je gardista a že ich stráži, žiadal od nich peňažité odmeny.³⁰ Bol zadržaný, avšak spolu s viacerými miestnymi protizidovskými

výtržníkmi amnestiou krátko po 14. marci prepustený.

Podobných príživníkov, kaliacich meno gardy, príživujúcich sa na nejednoznačnosti pomerov v novom štátovom zriadení bolo také množstvo, že samotné vedenie Hlinkovej gardy sa snažilo dištancovať sa od ich výčinov najmä tvrdeniami, že nešlo o členov HG, ktorí jej pásku využívali na vlastné obohatenie sa. Podobné prípady sa udiali už krátko po vyhlásení autonómnej slovenskej krajiny a súviseli s organizačnou nejednoznačnosťou v organizovaní HG a jej členstva. Už začiatkom októbra sa vyskytli po celom Slovensku prípady obohacovania sa jednotlivcov, ktorí pod domnelou záštitou HG boli údajne poverení zbierkami na výlohy súvisiace s jej fungovaním. V súvislosti s tým už 17. októbra Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy (HVHG) vydávalo prvý rozkaz, v ktorom sa ostro postavilo proti príživníkom ako v samotnej garde, tak i mimo nej. Okrem iného v ňom upriamilo pozornosť na to, „*že v prvých dňoch nadšenia sa do jej radov dostali i príživníci s pochybnou minulosťou využívajúci prvé chaotické dni tvorenia*“ a upozornilo, že „*týchto príživníkov sa HG musí zbaviť a nemilosrdne s nimi zúčtovať*“, pričom zároveň dodalo, „*že kto neoprávnene nosí pásku HG, toho ako podvodníka odovzdá trestným orgánom*“.³¹

Na druhej strane je isté, že gardisti boli pri množstve prípadov okradania či bitia Židov,³² o ktorých Bányai akiste vedel, avšak takticky o nich pomlčal. Zaujímavo reagoval na otázku o tom, že „*V poslednom čase sa mnoho hovorí o tom, že do miestnosti HG privádzajú ľudí, tam ich bijú, alebo nútia robiť. Toto hlavne pri Židovkách*“: „*Zase reči bez toho, že by som vedel niečo vyšetriť. Predsa keď chcú gardisti niekoho vypočuť a nechce po dobrom odísť na veliteľstvo, čo majú robiť? Vezmú ho násilne. To ešte nie je trýznenie. A tá robota židovských paničiek, to je ešte menšia vec. Počul som, že ktorúsi*

26 *Trnavské noviny*, 30. 4. 1939, s. 1.

27 Pozri napr. vyjadrenia čelných predstaviteľov gardy o nezodpovednosti jej členov za vypálenie židovských kostolov v Trnave v noci z 9. na 10. decembra 1938. *Trnavské noviny*, 18. 12. 1938, s. 1.

28 Tamže, 30. 4. 1939, s. 1.

29 Slúžke finančného radcu Dr. Alojza Chrastu sa dokonca vyhrážal, že ak nepoše jej pán peniaze, vyhodí dom do povetria. ŠA Bratislava, p. Trnava, f. OÚ v Trnave 1923–1944, 371–1939, 259, 108/ prez.

30 Tamže, 371–1939, 270, 108/ prez.

31 ČARNOGURSKÝ, P.: 6. október 1938. Bratislava 1993, s. 236. Rozkaz vyšiel z porady HVHG konanej 17. októbra 1938, na ktorej HVHG rozhodlo pre rázny postup voči „príživníkom“ a „absolútne čistenie“. Pozri taktiež SUŠKO, L.: Hlinkova garda od svojho vzniku po salzburské rokovania (1938–1940). In: *Zborník múzea SNP*. Banská Bystrica 1969, s. 200.

32 SOKOLOVIČ, P.: Forma a zacielenie gardistických represálií v rokoch 1938–1939. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938–1945*. Bratislava 2008, s. 273–295.

vypočúvali. Pri tej príležitosti kázali jej, aby vydrhla okno, lebo práve na ňu bolo oznámenie, že priamo týrala svoje služobné. Či je to také strašné? Dodávam, že ak by si dovolil nejaký gardista viacej na svoju päsť, ťažko by sa zodpovedal. Pritom my HG nie sme policajnou službou, aby sme vyšetrovali každú správu, či je to pravda, že niektorého bývalého škodcu jeho osobní nepriatelía niekde napadli. To patrí četníkovi.³³

Bányai svojou odpoveďou nepriamo naznačil postoj HG k „ponižovaniu Židov na staniaciach HG“, pričom nepoprel viaceré udalosti súvisiace s prekročením kompetencií, len ich obratne využil vo svoj prospech poukazaním na funkciu Hlinkovej gardy ako strážkyne slovenských národných záujmov. Ponižovanie na staniaciach HG, napriek tomu, že ho Bányai rezolútne odmietol, resp. ho považoval za súčasť vyšetrovania v prípade neochoty spolupracovať, však bolo len vrcholom ľadovca gardistickej brutality. Množstvo prípadov týrania opisujú výpovede svedkov na tzv. ľudových súdoch konaných po páde Slovenskej republiky, ktoré sú neraz veľmi sugestívne. Napriek tomu, že mnohé z obvinení vnesených na ľudových súdoch proti exponentom bývalého režimu sú tendenčné, ba mnohokrát i vymyslené, najmä výpovede Židov zdajú sa byť – i keď subjektívne podfarbené – veľmi hodnotné.

Trnavskí Židia boli gardistami pod Bányaiovým velením vskutku terorizovaní. Jeden z nich si neskôr spomínal: „Blízo nášho domu nás prepadli nejakí nemeckí vojaci,... začali nás biť a ja s veľkou námahou som im vykázol a utekal smerom na mestský dom, aby som zavolať pomoc. Pred mestským domom ma chytili zase nejakí Nemci a začali ma biť až mi vyrazili na ľavej zadnej strane zuby. Došiel som na policajnú strážnicu celý krvavý a dobitý. Obvinený (gardista Pavel Dvořák – pozn. P. S.) konal vtedy službu. Keď som mu hovoril, aby mi išiel na pomoc, lebo že tam robia násilensťvo na mojom otcovi, tento sa obrátil a hovoril,

že čuš ty smradľavý žid a začal ma biť...“³⁴

Židia v Trnave sa nemohli cítiť bezpečne nielen na ulici, lež podporu nedostali často ani od oficiálnych predstaviteľov moci. Viacerí z policajtov či žandárov boli totiž tiež gardistami a mnohí z nich aj sympatizantmi rýchleho riešenia židovskej otázky.³⁵ Podobné prípady možno nájsť pri množstve exponovaných gardistov. Je jednoznačné, že týranie Židov nebolo, ako sa to snažili gardisti na čele s Bányaiom prezentovať, len výmyslom neprajníkov HG s cieľom zdiskreditovania organizácie, lež reálnym faktom. Spájalo sa často s túžbou gardistov po ľahkom získaní židovho majetku, ktorý mal byť prevedený na člena HG práve mučením a vyhrážkami, ako aj sľubmi.

Hlinkova garda v skúmanom období nebola, samozrejme, len spolkom jednotlivcov, ktorí sa obohacovali na prevažne židovskom majetku a svojvoľne vykonávali protižidovské či protičeské opatrenia. HG bola integrálnou súčasťou režimu, ktorý spoluvytvárala a kreovala. Spolupracovala pri jeho rôznych represívnych akciách, čo platilo aj v prípade protižidovskej politiky. Jej činnosť však bola oveľa širšia. V sledovanom období nebola s režimom len v permanentnom rozpore.³⁶ Napríklad vo vzťahu k spomínanej židovskej otázke už v období pred Salzburgom HG participovala na arizáciách hnutelného a čiastočne aj nehnuteľného majetku. Nebolo tajomstvom, že na procese arizácií sa dalo vcelku ľahko zarobiť. Prerozdelenie židovského majetku do rúk Nežidov sa stalo pre mnohých Trnavčanov veľkým lákadlom. V súvislosti s arizačným procesom jeho prvé náznaky začali už v roku 1939. Najznámejšie trnavské prípady sa udiali pri zhabaní automobilov či rádioaparátov, v neposlednom rade však i väčších finančných obnosov.³⁷ Medzi trnavskými gardistami získalo veľkú popularitu najmä zabavovanie motorových vozidiel, ktoré neváhali využívať ani na súkromné účely. Z dochovaných výkazov, ktoré museli trnavskí velitelia v tomto čase vypracovať dokonca pod hrozbou trestu uväznenia³⁸ vyplýva, že trnavská garda zabavila

33 Tamže.

34 ŠA Bratislava, f. Ľudové súdy v Bratislavskom kraji 1945-1948. OLS Trnava, 14/45 Pavel Dvořák.

35 Najmä v roku 1940 (často pod hlavičkou brannej výchovy) boli Židia mnohokrát využívaní v meste ako lacná pracovná sila pri rôznych pomocných prácach, ako odhrabávanie snehu, čistenie mesta, pomoc v nemocnici, ale často pracovali i v podnikoch patriacich gardistom. Mnohí Židia pracovali dokonca aj na stavbách rodinných domov gardistov. Pozri napr. zápisnicu na OLS s Fridrichom Neumannom v procese proti J. Baxovi. Tamže, OLS Bratislava, 434/48 Jozef Baxa, 44/45 Ján Čuperka.

36 SOKOLOVIČ, P.: Vzostup a pád Hlinkovej gardy v Trnave na pozadí pomoci vláde pri konsolidácii režimu. In: PEKÁR, M. (zost.): *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov 2007, s. 326-341.

37 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), f. 209, 209-837-4. Po 14. marci boli na základe rozkazu ministra vnútra úradu nútené spolupracovať s HG pri zabavovaní áut či rádii na písomné požiadanie HG opatrené pečiatkou veliteľa alebo na ústnu požiadavku veliteľov HG. Pozri SNA, f. 209, 209-837-9, Rozkaz HVHG HŠ č. 23 z 9. 11. 1939. Do tohto obdobia však platí stav, že gardisti prekračovali svoje právomoci a rádioaparáty či autá odníмали osobám často protiprávne.

38 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. OÚ v Trnave 1923-1944, 371, 1264, 113/1939 prez.

z okresu 23 áut, z ktorých bolo 20 priamo z Trnavy a 3 motocykle.³⁹ Niektorí autori poukazujú na to, že na zhabaní automobilov gardistami mal svoj podiel zodpovednosti aj štátny aparát. Podľa V. Slnekovej totiž opatrenia pri zabavovaní automobilov (aj neskôr počas vojny s Poľskom, keď HG získalo v tejto oblasti široké právomoci) boli začiatkom systematickej arizácie židovského hnutel'ného majetku.⁴⁰ Osoby J. Bányai sa táto problematika síce bytostne nedotýka, ako najvyšší predstaviteľ organizácie HG v meste však bol nepriamo zodpovedný za všetko, čo sa v garde dialo.

Jozef Bányai však nebol „len“ radovým protizidovským aktivistom. Svojou činnosťou v Slovensko-nemeckej spoločnosti a radikalizmom sa postupne naviazal na vplyvné radikálne kruhy, ktoré sa dožadovali ako urýchleného riešenia židovskej otázky, tak aj sociálnej diferenciacie a žiadali tesnejšiu spoluprácu s Nemeckom. Stal sa jednou z najvýznamnejších osobností radikálneho krídla v HG, ktorá mala možnosť zasahovať do charakteru slovenskej politiky. Mal nadštandardné vzťahy nielen s významnými slovenskými radikálmi a germanofilmi,⁴¹ ale aktivitou na poli utužovania slovensko-nemeckej spolupráce a priateľstva aj so samotnými Nemcami. Prelomom v jeho živote, podobne ako u viacerých radikálov, bol rok 1940 a kríza v mladej republike, ktorá mala načrtnúť ďalšie smerovanie štátu. Už začiatkom roka 1940 na gardistickom stretnutí v Trenčianskych Tepliciach vyjadrili gardistickí velitelia svoju nespokojnosť so smerovaním štátu a degradáciou ambícií HG⁴² v nadväznosti na nariadenie č. 220/1939 o zrušení povinného členstva v HG.⁴³

Na porade sa však podľa správ objavili aj úvahy, ktoré oprašovali staršiu ideu pochodu na Bratislavu ešte z konca roka 1938.⁴⁴ 20. januára 1940 naplánovali velitelia nástup HG, podľa informácií Ústredne štátnej bezpečnosti (ÚŠB) mal byť nácviikom, „ktorým malo byť prevedené zrušenie parlamentu Slovenskej republiky a nastolená diktatúra“.⁴⁵ Podľa správy mala garda disponovať skladišťami zbraní a munície, ktoré mala vynaložiť na uskutočnenie akcie. Jozef Bányai bol jedným z tých, ktorí podobné snahy podporovali. Kríza kulminovala vo februári 1940 podaním Machovej demisie po zamedzení gardistickým nepravostiam voči Židom zo strany ÚŠB, ovládanej ministrom vnútra Ďurčanským.⁴⁶ Jej vyvrcholením bolo odvolanie Macha z funkcie veliteľa HG v máji 1940, ktoré našlo odozvu prakticky na celom Slovensku. Hlavným veliteľom sa stal na základe menovania prezidentom z 21. mája 1940 František Galan.⁴⁷ Keďže bol tiež vysokým straníckym funkcionárom, mohol sa pričiniť o silnejšie naviazanie Hlinkovej gardy na stranu a v konečnom dôsledku o jej spacificovanie. Pre radikálov Bányaiovho razenia, ktorí bojovali za rozšírenie právomoci HG, to bola veľká rana, na ktorú museli zareagovať. Hoci Galan vo svojom prejave prizvukoval, že „gardista je bojovníkom národa, je vojakom strany, a preto i jeho najväčšou cťou a najkrajšou vlastnosťou je poslúchať predstaviteľa národa a vodcu strany“⁴⁸ a snažil sa gardistov utvrdzovať v presvedčení, že HG, ktorá „vyrástla z bojov za víťazstvo slovenskej pravdy“ a „preukázala národu veľké služby pri vzniku a tvorení slovenského štátu“, sa nevzdá slovensko-nemeckej spolupráce,⁴⁹

39 Tamže.

40 SLNEKOVÁ, V.: Arizácia židovského hnutel'ného majetku ako súčasť „riešenia“ židovskej otázky v hospodárskej oblasti – modelové mesto Trnava v rokoch 1939 – 1945. In: NIŽNANSKÝ, E. (zost.): *Studia historica Nitriensia VIII*. Nitra 1999, s. 208–209.

41 Napr. Murgaš, ktorý bol i v nemeckých kruhoch označovaný ako „deutschfreundlich“ sa stal krstným otcem jeho detí. SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm C-970. Správa veliteľovi Einsatzgruppe II, z 5. 5. 1939. Okrem tohto prívlastku Murgaša vnímali tiež ako „veľkého germanofila“.

42 SNA, f. NS, 8/46 Alexander Mach, mikrofilm II. A-903. Zápis z porady župných a okresných veliteľov v Trenčianskych Tepliciach z 6. a 7. 1. 1940.

43 *Slovenský zákonník*, roč. 1939, vládne nariadenie č. 220 z 5. 9. 1939.

44 SCHVARC, M., HOLÁK, M., SCHRIFFL, D. (zost.): *Tretia ríša a vznik Slovenského štátu. Dokumenty I. Das Dritte Reich und die Entstehung des Slowakisches Staates. Dokumente I*. Bratislava 2008, dokument 147, s. 501.

45 SNA, f. 209, 209-837-4. Záznam ÚŠB z 23. 1. 1940.

46 Tamže. Úradný záznam z 20. 2. 1940. Koncept listu ÚŠB Machovi z 20. 2. 1940. Záznam agenta ÚŠB o udalostiach. Porovnaj VNUK, F.: *Mať svoj štát znamená život*, s. 216.

47 SNA, f. 209, 209-837-10. Rozkaz č. 20 z 28. 5. 1940. Funkciu prevzal F. Galan až deň po menovaní. Výber Galana za hlavného veliteľa HG bol akiste pre gardistov prevapením. Adeptov na tento post mohlo byť viacero, Galan však mal jednu nespornú výhodu. Bol totiž tajomníkom Kirschbauma na Generálnom sekretariáte strany. Pravdepodobne Kirschbaum ho aj odporučil Tisovi ako vhodného kandidáta na dosadenie do funkcie po odvolaní Macha.

48 Tamže. Rozkaz č. 20 z 28. 5. 1940.

Podľa Galanových vyjadrení mala byť spolupráca so stranou bezproblémová, nakoľko „strana dáva politické smernice, HG dáva tempo. Gardisti sú vybraní a najlepší členovia strany“. Tamže. Rozkaz č. 20 z 28. 5. 1940.

49 Tamže.

pristúpil k viacerým zmenám v jej radoch.⁵⁰ Zmena v nižších štruktúrach gardy sa dotkla aj Trnavy a Jozefa Bányai. Sympatizanti Alexandra Macha, resp. „predsalzburski“ gardisti⁵¹ boli na mnohých miestach vyradení z hry a na ich miesto boli dosadení velitelia, ktorí zastávali kurz prezentovaný ľudovou stranou. Podľa jednej z neskorších analýz vývoja HG, obdobie Galanovho velenia znamenalo podľa radikálov pre nich a gardu obrovský úpadok. Podľa nich „asi 200 pionierov Hitlerizmu na Slovensku bolo v tomto čase zavretých, Rodobrana bola rozpustená a každý starý autonomista, zvlášte, keď bolo o ňom známe, že patrí medzi priateľov národného socializmu bol bezohľadne a existenčne poškodený“.⁵² Je významným javom pre pomery v HG, že ako sa pred Salzburgom zbavoval svojich oponentov v radoch gardy Galan, ten istý krok urobil po svojom znovuvymenovaní aj Mach.⁵³

Do štábov sa dostali aj menej známymi gardisti, ktorých bolo možné ľahšie formovať. Na vysokých miestach však zostali ľudia, ktorí síce zdieľali „gardistické myšlienky“, nie však často až brutálny radikalizmus bývalých funkcionárov. Mnohí gardisti však s novým velením nesúhlasili a dávali to, i keď len skryte, najavo. Nové vedenie sa napätú situáciu snažilo upokojiť tvrdením, že „ľudia si myslia, že kto vie, čo sa bude robiť, vari niektorí sa budú pýtať, že koho budú vešať. Nuž, nikoho. Slovenský život pôjde svojím krokom, lebo v národnom živote nerobia sa zmeny, aby sa ničilo

predchodzie dielo“.⁵⁴ Napriek tomu boli mnohí dovtedy exponovaní gardisti podľa ich mienky v rozpore so svojimi predchádzajúcimi zásluhami morálne degradovaní.

Aj v Trnave, ktorá bola personálnymi rošádami tiež veľmi postihnutá, to po Machovom odvolaní vrelo. Radikáli rozmnožovali letáky, organizovali protiakcie. Väčšinu z nich sa však ÚŠB podarilo zlikvidovať.⁵⁵ Niektorí radikáli však na rozhodnutie nečakali a 12. júla 1940 spísali memorandum, ktorým sa snažili ponúknuť Nemecku dokonca vytvorenie akejsi formy slovenského protektorátu.⁵⁶ Jeho iniciátormi boli Rudolf Vávra a Anton Sznacký, ktorí memorandum zaslali na viaceré miesta v Ríši a očakávali, že Nemecko poskytne Slovensku ochranu a pomoc pri zostavovaní novej vlády (direktória). V nej mal mať svoje zastúpenie Murgaš, Sznacký, Vávra, Slivka, Mutňanský aj Jozef Bányai.⁵⁷ Nemci sa skutočne dostali k memorandumu, ktoré sa dostalo dokonca na stôl H. Göringa, snaha slovenských radikálov bez politického krytia však bola vopred odsúdená na neúspech.⁵⁸

Po Machovom odvolaní z funkcie hlavného veliteľa HG silnela v radoch radikálov opozícia voči novému veleniu a kurzu. Napriek tomu, že Salzburg z veľkej časti znamenal „reštauráciu“ starých pomerov, meno Jozefa Bányai sa z gardistického života začalo postupne vytrácať. Podľa trnavského historika Hadriána Radványiho zmizol z miestneho života a nebolo o ňom takmer nič počuť.⁵⁹

V HG už nevykonával nijakú funkciu, z Trnavy však neodíšiel, ale pôsobil v meste až

50 Siahol dokonca aj na Rodobranu, ktorá bola (s údajne vynúteným súhlasom Tuku) rozpustená rozkazom z 24. júna 1940. SNA, f. 604, 604-66-4. Rozkaz HVHG č. 22 z 24. 6. 1940. Oficiálna verzia nachádzajúca sa v dokumentoch, samozrejme, nespomína, že by bol Tukov súhlas vynútený, ale že bola rozpustená s jeho „vedomím“.

51 Nie všetci gardisti, hoci boli označovaní ako radikáli, stáli pred Salzburgom za Machom, preto Macha a radikálov nemožno stotožňovať, aj keď schematicky sa toto delenie používalo aj v čase svojho vzniku. SNA, f. 209, 209-837-4. Hlásenie ÚŠB z 8. 2. 1940.

52 SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm C - 971. Nedatovaný materiál „Počiatky Rodobranu“. Porovnaj Národný archív Českej republiky Praha (NAČR), f. 136, šk. 17, 248404. Nedatovaná správa adresovaná štátnemu podsekretárovi Ernstovi Woermannovi a štátnemu sekretárovi Richardovi Weizsäckerovi o plánovanom uväznení gardistických veliteľov verných Machovi. O ich zatknutí pozri aj dokument „Udalosti na Slovensku“. Tamže, šk. 32, 489844-489846.

53 SNA, f. 604, 604-66-4. Rozkaz HVHG č. 24 miestnym, okresným a župným veliteľstvám z 6. 8. 1940.

54 SNA, f. 209, 209-837-10. Rozkaz č. 20 z 28. 5. 1940.

55 SOKOLOVIČ, P.: Kariéra protizidovského radikála z Trnavy, s. 43-44.

56 SNA, f. NS, 3/47 L. Mutňanský, mikrofilm II. A-898. Memorandum Sznackého a Vávru z 12. 7. 1940.

57 Porovnaj tamže, 8/46 Alexander Mach, mikrofilm II. A-903. Výpoveď A. Macha. V direktóriu mali byť okrem Bányai zastúpení Murgaš, Sznacký, Vávra, Slivka, Mutňanský. Je zaujímavé, že Mach do direktória zaradil aj Démutha.

58 Tamže. Porovnaj MICHELA, M.: Miesto a úloha Karola Murgaša v radikálnom prúde slovenskej politiky v období rokov 1939-1941, s. 94. Pravdepodobne mu však neprikladali veľkú dôležitosť, pretože neskorší zásah do situácie na slovenskej politickej scéne z nemeckej strany prebehol v prospech Tuku a Macha, ktorí boli pre Nemcov z „radikálneho“ tábora akiste prijateľnejší na dosadenie do vládných kresiel. Aj tí boli v memorande kritizovaní za svoje postoje. Vojtechovi Tukovi vyčítali najmä naviazanie na vatikánske a panslávske kruhy a Machovi nedôsledné, resp. kolísavé postavenie a politicky nevhodnú spoločnosť. SNA, f. NS, 3/47 L. Mutňanský, mikrofilm II. A-898, MICHELA, M.: Miesto a úloha Karola Murgaša v radikálnom prúde slovenskej politiky v období rokov 1939 - 1941, s. 94, VNUK, F.: *Mať svoj štát znamená život*, s. 267. Známa je i nenávisť viacerých navrhovaných členov direktória k Machovej osobe. Dôležitou osobou, ktorá zďaleka nebola naklonená Machovi, bol i Karol Murgaš, ktorý sa s Machom nemal „v láske“ už dlhšie. SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm C-970. Zápisnica z 8. 8. 1939

59 Na kurze v Bojniciach, ktorý sa uskutočnil krátko po nástupe Viktora Nagelera na beráterský post, mala byť okrem iného dotiahnutá a prerokovaná aj reorganizácia HG, o ktorej sa v súvislosti s nemeckými plánmi s gardou začalo v tomto období čoraz viac rozprávať. Prvým dôležitým krokom reorganizácie bolo neskoršie zrušenie župných veliteľstiev HG. Majetok veliteľstiev mali prevziať okresní

do evakuácie z rútiaceho sa slovenského štátu. Postavil si tu „*vilu v nemeckom štýle, nákladom asi 2 mil. Ks, nemeckými podnikateľmi, nemeckými architektmi a túto si zariadil komfortným zariadením v germánskom slohu*“.⁶⁰ Podobne ako viacerí radikáli aj on s nevôľou sledoval degradáciu ambícií HG. Salzburg znamenal v ich očiach možnosť dostať Hlinkovu gardu na pozície, kam podľa nich patrila, hlboko sa však sklamali: „*Konferencia v Salzburgu vzbudzovala veľa dôvery a nádejí medzi starými bojovníkmi. Opreteky hovorili sa zvučné reči, všelijaké nár. soc. programy sa prednášali, no v skutočnosti však nezmenilo sa absolútne nič*“.⁶¹ Národnosocialistické krídlo, ako sa zvykli sami radikáli nazývať, bolo po Salzburgu postupne zatláčané do úzadia. V jednej z dobových správ sa uvádza, že v garde netvorilo za čias Danihelovho náčelníctva v rokoch 1942–1944 ani päťinu: „*Takto sa šikovným manévrom podarilo Vodcovi HSLŠ Dr. Tisovi prispôbiť HG k HSLŠ. Teraz trenice sú už pomerne malé medzi HG a stranou. Vďaka tomu, že hitlerovsky orientované elementy boli postupom času vyšibované zo strany tak z HG, takže strana a HG sú si zložením i ideou podobné*“.⁶² Tieto slová treba sice brať s rezervou, v skutočnosti však bolo na nich veľa pravdy. „*Hitleristicky orientované elementy*“ boli naozaj prevalcované stranou, ktorá postupne nad HG získala prevahu.

Proces postupnej eliminácie Hlinkovej gardy a jej spacifikovanie sa, samozrejme, neodohralo zo dňa na deň.⁶³ Bol determinovaný vnútropolitickým zápasom vo vnútri HSLŠ a prebiehal ešte aj v roku 1941, keď sa radikáli snažili prevziať moc nad riadením štátu. Nešlo len o Tukove snahy a vyslovenie známych 14 programových bodov,⁶⁴ ale aj o tzv. Lichardusov puč,⁶⁵ ktorý mal viesť dokonca k zosadeniu Tisa, resp. vlády a nastoleniu gardistickej moci. Od roku 1942 však Hlinkova garda postupne (aj pod vplyvom protiakcií HSLŠ) rezignovala na snahy o prevzatie moci

v štáte a začala sa venovať primárne účasti na vykonávaní protizidovských nariadení a na deportáciách. Mocensky bola degradovaná, čo ešte zvýšilo frustráciu radikálov, resp. aj Jozefa Bányai. Aj vďaka tomu, že Mach sa postupne stával čoraz viac alibistom, ktorého reči sa nie vždy zhodovali s jeho činmi, strácala garda v ich očiach postupne kredit a ich praktická činnosť v nej upadala.

Jozef Bányai, ktorý si na Machovo naliehanie nechal zmeniť priezvisko po starej mame na Útrata, bol tiež jedným z tých, ktorí sa v praktickej politike prestali angažovať a správy o nich sa stali čoraz zriedkavejšie. Ako aktívny človek a vynikajúci vedec však úplne nerezignoval a vrhol sa na prácu v nemocnici, kde sa snažil o zveľadenie ORL oddelenia. Aj podľa MUDr. Vencela boli „*najplodnejšími rokmi pracovnej a vedecko-publikačnej činnosti Dr. Bányai-Útratu začiatky štyridsiatych rokov*“.⁶⁶ Prácu v Hlinkovej garde sa snažil kompenzovať zvýšenou aktivitou na medicínskom poli. Publikoval takmer v každom čísle *Bratislavských lekárskeho listov* a pracoval na habilitačnej práci, ktorú v roku 1942 obhájil.⁶⁷ Z ORL oddelenia trnavskej nemocnice vybudoval v „*pomerne v krátkom čase vzorové ORL pracovisko, ktoré zodpovedalo najnovším požiadavkám modernej lekárskej vedy a začal v ňom uplatňovať výskumné a najnovšie terapeutické metódy*“.⁶⁸

Správ o jeho politickej angažovanosti po roku 1940 je už veľmi málo. Jeho meno sa síce objavuje sporadicky v správach o snahách radikálov na zmenu kurzu v štáte, po roku 1941 však na dianie v ňom „*predsalzburkskí radikáli*“ stratili reálny vplyv. Ako celej Hlinkovej garde, aj im dala možnosť nanovo predostrieť svoje požiadavky až problematika zbavovania Židov občianskych práv, arizácií a s tým spojená možnosť ľahkého zárobku. Hoci toto Jozef Bányai nepotreboval, keďže bol podľa všetkých dochovaných prameňov na danú dobu až nadštandardne majetný, predsa len

veliteľia. V sídlach žúp nahradili zrušené veliteľstvá administratívne menej náročné župné inšpektori, ktorí boli zamestnancami HVHG. SNA, f. 209, 209-386-3. Rozkaz HVHG č. 30 z 3. 10. 1940. Každý župný inšpektor mal mať pobočnika pre brannú výchovu. Župným inšpektorom bol napr. aj F. Galan.

60 ŠA Bratislava, f. Ľudové sudy v bratislavskom kraji 1945–1948, OLS Trnava, 348/46 Jozef Bányai.

List MODS Trnava Poverenictvu SNR pre veci vnútorné z 19. 2. 1946.

61 Pozri SNA, f. Alexandrijský archív, mikrofilm C - 971. Nedatovaný materiál s názvom „Začiatok Rodobraný“.

62 Tamže.

63 Viac sa možno dočítať v monografii SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda (1938–1945)*. Bratislava 2009 (v tlači). Keďže Jozef Bányai v tomto období v HG nevyvíjal väčšiu aktivitu, nebudem sa mu obšírnejšie venovať.

64 SNA, f. „S“, S-47-1/ 160 - 167. Správa o politickej situácii na Slovensku.

65 SNA, f. NS, 13/46 Otomar Kubala, mikrofilm II. A-920. Výpoveď z 31. 5. 1946.

66 VENCEL, P. - ŽIŠKA, K. - MORAVEC, R.: Docent MUDr. Jozef Bányai-Útrata, jeden z nestorov slovenskej medicíny, s. 87.

67 Tamže.

68 Tamže.

sa s jeho menom možno stretnúť aj pri štúdiu materiálov namierených proti Židom.

V radoch trnavskej HG po Salzburgu bola hlavnou témou otázka arizácií. Pre gardistov bolo výhodou, že sa pri arizačnom procese mohla garda ako organizácia podieľať legálne na základe protizidovského zákonodarstva. Gardisti mohli nadobudnúť poštátne bývalé židovské nehnuteľnosti ako fyzické osoby. Tie sa nemali odpredávať cestou Ústredného hospodárskeho úradu, na ktorý mnoho gardistov zasielalo svoje žiadosti, ale prostredníctvom generálneho sekretariátu HSLS, ktorý mal dávať súhlas na jednotlivé odpredaje podľa svojho uváženia. Podľa HVHG si na to založil všeobecné zoznamy uchádzačov o konkrétne poštátne nehnuteľnosti, ktorých mal neskôr odporúčať.⁶⁹ V kompetencii miestnych veliteľstiev HG bolo dávať návrhy na dočasných správcov židovských nehnuteľností, ktorí sa de facto takto stávali nájomníkmi domov po Židoch, ktorým bolo zakázané bývať na exponovaných uliciach, alebo boli vysťahovaní z územia Slovenska.⁷⁰ MVHG tiež dávalo „dobrozdania“ osobám, ktoré žiadali židovské nehnuteľnosti do správy.⁷¹ Okolo židovských nehnuteľností, ktoré sa stali lukratívnym a na mnohých miestach i nedostatkovým tovarom, v mnohých mestách, Trnavu nevynímajúc, vzplanuli vášne. Okresný úrad v Trnave napríklad prešetroval na žiadosť ÚŠB viaceré machinácie s židovskými domami, ktoré boli pridelené dočasným správcom bez vedomia strany.⁷² Viacerí i vysokopostavení gardisti sa totiž sťažovali na Ústrednej štátnej bezpečnosti, že pri vysťahovávaní Židov nebolo všetko v poriadku. Za dočasných správcov židovských domov boli podľa trnavských radikálov, medzi ktorými bol aj Bányai, dosadzované aj „osoby verejne protislovenského zmýšľania, hoci boli podané žiadosti plnekvalifikovaných Slovákov“.⁷³ Záujemcovia o pridelenie domov po Židoch boli vraj tiež poškodení. V meste sa údajne uvoľnili „hnilé

zapelešené židovské byty pre árijcov“, zatiaľ čo „Židia obsadili najkrajšiu štvrť, modernú a po prevrate vystavenú“. Ako podotkli, „teda aj z prevedenia dobre mysleného vládneho nariadenia majú trnavskí árijci skôr škodu, lebo Židia majú možnosť sa dostať do lepších bytov“.⁷⁴ Vidno, že Bányai sa sice mohol po Salzburgu prezentovať novým priezviskom, spôsoby mu však (aspoň čo sa týka „židovskej otázky“) zostali „staré“. Podobné javy neboli neobvyklé v mnohých slovenských mestách. Gardisti si vyhradzovali právo rozhodovať o pridelení židovských nehnuteľností a dostávali sa do častých sporov s miestnymi organizáciami strany, ktoré sa snažili protežovať svojich ľudí. Často sa otvorili staré rany a rozhoreli nepriateľstvá, na ktoré sa v priebehu rokov takmer zabudlo. Keď išlo o majetok, často išli bokom základné pozitívne ľudské vlastnosti. Židovský majetok tak okrem samotných Židov priniesol nešťastie aj pre mnohých Slovákov, Jozefa Bányai nevynímajúc.⁷⁵ Osudným sa mu stalo naviazanie na režim 1. Slovenskej republiky, so zánikom ktorého prišiel aj koniec jeho pôsobenia na Slovensku. Trnavskí Židia mu nezabudli jeho konanie a tesne pred príchodom Červenej armády ho pristavili na ulici s výstrahou, že sa nedožije ďalšieho dňa. Bývalý gardistický veliteľ neváhal a v strachu o seba a svojich blízkych opustil spoločne s rodinou mesto, s ktorým sa spájali roky jeho politickej angažovanosti.

Po strastiplnom ústupe z Trnavy, v ktorej musel zanechať aj luxusnú vilu, vydal sa na Západ. Žil v Rakúsku a Nemecku (Bavorsku), kde istý čas pôsobil ako lekár v tábore francúzskej armády a podľa agentov ŠtB mal byť jednou z popredných osobností tzv. Sidorovej špionážnej skupiny.⁷⁶ Ako veľká časť slovenských emigrantov po 2. svetovej vojne sa dostal až do USA, kde v štáte Ohio pokračoval v lekárskej praxi. Podľa slov jeho priateľov sa na novom pôsobisku prejavila jeho veľká vôľa a snaha uplatniť sa v súkromnom,

69 SNA, f. 604, 604-102-6. Rozkaz HVHG pre Župných inšpektorov, OVHG a MVHG č. 22/III. z 18. 5. 1943.

70 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. OÚ v Trnave 1923-1944, 137, 440/1940 prez.

71 Tamže, 461/1941 prez.

72 Tamže, 1283/1941 prez. Dopis ÚŠB Okresnému úradu v Trnave z 25. 6. 1941, List Okresného úradu v Trnave ÚŠB z 13. 10. 1941.

73 SNA, f. 604, 604-58-3. Nedatovaná sťažnosť trnavských gardistov. Záujemcovia - Slováci vraj museli zhŕňať protekcie vplyvných osôb, „aby ich zjavné poškodenie sa aspoň čiastočne napravilo“.

74 Tamže. List, ktorý adresovali Machovi, je rozsiahlejší a venuje sa najmä osobe Františka Orlického - vládneho komisára mesta Trnava, s ktorým mali radikáli, ako aj Bányai, časté konflikty. Okrem Bányai (pod menom Útrata) ho podpísali napr. vysoký predstaviteľ Deutsche Partei v meste mjr. Minkus, ako aj vysokí predstavitelia HG.

75 Analogicky by sa dalo uvažovať, že Jozef Bányai sa počas rokov 1938-1945 dostal k väčším obnosom pochádzajúcim zo židovského majetku. V zozname arizátorov, zverejnenom ÚPN, sa však jeho meno nenachádza (<http://www.upn.gov.sk/arizacie/>). To však neznamená, že nemohol arizovať napríklad poľnohospodársky majetok, alebo že nemohol byť napr. dočasným správcom... Tieto údaje sú však ťažko zistiteľné.

76 Rozhovor s MUDr. Vencelom. Osobný archív autora. Porovnaj Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), mikrofiš č. 12 193. Správa z 21. 9. 1949.

tak i pracovnom živote.⁷⁷ Keďže bol v kruhoch slovenských emigrantov známou osobou s určitým vplyvom, začala sa o neho zaujímať aj Krajská správa MV Bratislava, ktorá na neho začiatkom marca 1966 pod heslom „Krcár“ založila pozorovací zväzok. ŠtB sa zaujímala najmä o jeho čulé kontakty s československými lekármi, ktorí uskutočnili služobné alebo súkromné cesty do USA, ako aj o informácie, podľa ktorých okrem sanatória vlastnil v USA chatu, kde „sa majú konať schôdzky čs. emigrantov“.⁷⁸ Jozef Bányai v skutočnosti vlastnil v USA lekársku prax, v ktorej ordinoval, podľa známych, niekedy prakticky zadarmo.⁷⁹ Podľa ŠtB, resp. na základe poznatkov z „vyťaženia“ MUDr. Antona Wachsmanna, jedného z československých lekárov, ktorí ho na ceste do USA navštívili, sa slovenskí lekári-emigranti stretávali na konferenciách aj v súkromí, v „poslednom čase“ sa s nimi však Jozef Bányai pre ich „smiešnu politickú koncepciu“ prestal stretávať.⁸⁰

Nestiahol sa však do úzadia a snažil sa ziskávať čo najviac informácií o Československu. O dianie v bývalej vlasti nestraťil záujem a počas svojich ciest na lekárske konferencie, ktoré sa konali v štátoch západnej Európy, sa vždy kontaktoval so slovenskými lekármi, ba aj s rodinou, od ktorých získaval informácie o aktuálnej spoločensko-politickej situácii. Hoci žil podľa Wachsmanna „na vysokej nohe“, predsa „by rád došiel na návštevu do ČSSR“.⁸¹ Snaha

o vrátenie sa na Slovensko bola pre neho korunovaná až po roku 1989. Ešte aj v 90. rokoch minulého storočia napriek úctyhodnému veku navštevoval Slovensko najmenej dvakrát ročne.⁸² Hoci to už nepotreboval, predseda sa rozhodol očistiť svoje meno a podal podnet na prešetrenie rozhodnutia ľudového súdu, ktorý ho v roku 1948 odsúdil na päť rokov trestu odňatia slobody (z toho 2 roky vo väzení a 3 roky v pracovnom útvare), desať rokov straty občianskych práv a konfiškáciu celého majetku.⁸³ Obvodný súd Bratislava 1 ho 17. novembra 1992 spod obžaloby skutočne oslobodil s tým, že jeho aktivita pri koncipovaní článkov uverejnených v *Trnavských novinách*, ktoré sa v roku 1948 stali hlavným dôkazom o jeho vine, nebola preukázaná.⁸⁴

Ani oslobodzujúci rozsudok však nezmení nič na tom, že nad jeho činnosťou v rokoch 1938–1945 visí množstvo otázok. V súlade s duchom doby a v nadväznosti na svoju funkciu v Hlinkovej garde sa z neho stal jeden z najznámejších trnavských protizidovských aktivistov a reprezentant radikálneho prúdu slovenskej politiky. O tom, či schvaľoval aj neskoršie represie Židov vyúsťujúce do ich deportácii, už pre útlm jeho politickej angažovanosti nemáme informácie. Jeho činnosť sa koncentrovala najmä na roky 1938–1940, keď ako oblastný (župný) veliteľ HG viedol organizáciu, ktorá dodnes nedostala v historiografii jednoznačné prehodnotenie.

Summary

Jozef Bányai – Doctor as a Hlinka Guard Functionary

Jozef Bányai is one of the most interesting characters of years 1938-1945. Even though he was an endowed doctor before the 1938, it was the period of the First Slovak Republic that brought him political involvement. In this era he became one of the most important members of the so called Radical Stream. As a regional commander of the Hlinka Guard he stood at the head of this organisation in Trnava; at his place of work and at the city well known for a strong anti-Semitic orientation and infringing the powers. Except his function as a regional commander of the Hlinka Guard he was also a chairman of the Slovak-German society. After dissolving regional commanderships in 1940 and later on demoting ambitions of the Hlinka Guard that adjusted to the pacifying efforts of moderate members of the HSLŠ (Hlinka's Slovak People's Party), Jozef Bányai ended his political engagement and started to work as a head physician at Trnava's hospital. With the arrival of the Red Army he left to the West, where he lived up to his death in 1990s.

77 Rozhovor s MUDr. Vencelom. Osobný archív autora.

78 AÚPN, zväzok č. 89 999.

79 Rozhovor s MUDr. Vencelom. Osobný archív autora.

80 AÚPN, zväzok č. 89 999. Ako príklad „pomýlenosti“ použil MUDr. Wachsmann slová Bányai o bývalom ministrovi obdobia 1. Slovenskej republiky Haššikovi, „ktorý si na každé výročie vyhlásenia tzv. slov. štátu oblečie generálsku uniformu a vyznamenáva svojich ľudí emigrantov. Haššik tu však žije podradným životom, nakoľko neovláda anglicky. Zarába si tým, že umýva nádoby v reštauráciách.“

81 Tamže.

82 VENCEL, P. – ŽIŠKA, K. – MORAVEC, R.: Docent MUDr. Jozef Bányai-Útrata, jeden z nestorov slovenskej medicíny, s. 89.

83 ŠA Bratislava, f. Ľudové sudy v bratislavskom kraji 1945 – 1948, OLS Trnava, 348/46 Jozef Bányai. Rozsudok nad Jozefom Bányaiom.

84 Tamže. Oslobodenie spod obžaloby z 17. 11. 1992.

Cesta k socializácii československého poľnohospodárstva

PhDr. Martina Fiamová

(1977),
absolventka Filozofickej
fakulty Univerzity Kon-
štantína Filozofa v Nitre
Pracuje v Ústave pamäti
národa

Porozumieť tomu, za akých okolností došlo v Československu k nástupu kolektivizácie, je prakticky nemožné bez bližšieho pohľadu na vývoj riešenia problémov československého vidieka v rokoch 1945 – 1948, pričom viaceré z nich boli ešte dedičstvom prvej republiky. Na Slovensku išlo predovšetkým o obrovskú rozdrobenosť pozemkového fondu, „hlad po pôde“, nízky stupeň rozvoja dediny, to všetko umocnené následkami vojnových rokov. Neprekvapuje preto, že československá poľnohospodárska produkcia dosahovala v tej dobe asi 60 % predvojnového stavu. Ďalším faktorom, ovplyvňujúcim vývoj roľníckej otázky v tomto období, bola skutočnosť, že pri povojnovom zánike agrárnej strany sa roľníci stali predmetom záujmu všetkých politických strán. V prostredí oklieštenej politickej slobody sa o ich hlasy usilovala na Slovensku Komunistická strana Slovenska (KSS) a Demokratická strana (DS).

Kľúčový význam v povojnovej agrárnej politike mala pozemková reforma z rokov 1945–1949, čo však rozhodne nebolo československým špecifikom. Pozemkové reformy predstavovali v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy jeden z najvýznamnejších procesov prebiehajúcich po oslobodení a až na niekoľko výnimiek bola ich záverečná fáza nasledovaná hromadnou kolektivizáciou poľnohospodárstva.¹

Úvahy o novej pozemkovej reforme v Československu spočívali v presvedčení, že reforma, prevedená po roku 1919, v ktorej zásadnú úlohu zohrávala agrárna strana, nezbavila pozemkového vlastníctva nemeckých a maďarských veľkostatkárov, ani v dostatočnej miere neuspokojila hlad po pôde. Jadro týchto úvah je potrebné hľadať v prostredí domáceho odboja, ako aj v kruhoch moskvskej a londýnskej emigrácie. Zástupcovia exilových poľnohospodárskych

strán a hnutí z Bulharska, Rumunska, Maďarska, Poľska, Juhoslávie a Československa (zastúpeného L. K. Feierabendom a J. Lichnerom) sa už v roku 1942 stretli v Anglicku na porade o povojnovej poľnohospodárskej politike v týchto krajinách. Jej cieľom nemalo byť len zabezpečenie výživy, ale i získanie vidieckeho obyvateľstva v snahe zabrániť šíreniu komunizmu. Slovenský agrárnik J. Lichner, minister poľnohospodárstva londýnskej exilovej vlády, predložil v septembri 1944 návrh dekrétu o zriadení pozemkového úradu so zmienkou o novej úprave pozemkovej držby, pre ktorý hľadal podporu aj v radoch komunistických politikov. Vedenie Komunistickej strany Československa (KSČ) v Moskve však uprednostňovalo etapovitý postup, pričom sa pozemková reforma mala v počiatočnej fáze týkať len Nemcov, Maďarov a kolaborantov, s akceptovaním čoho nemali väčšie problémy ani nekomunistické strany, a až neskôr sa mala konfiškovať pôda nad určitú výmeru ostatných vlastníkov.² Odrazilo sa to aj v obsahu Košického vládného programu, prijatého 5. apríla 1945. Ako sa uvádzalo v úvode jeho XI. časti, vláda víta konfiškáciu pôdy „nepriateľov a zradcov“, vykonávanú Slovenskou národnou radou v snahe predovšetkým „*raz navždy vyrvať českú a slovenskú pôdu z rúk cudzej nemecko-maďarskej šľachty, ako aj z rúk zradcov národa a dať ju do rúk českého a slovenského roľníctva a bezzemkov*“, vychádzajúc v ústrety ich „*volaniu po dôslednom uskutočnení pozemkovej reformy*“. Majetok Nemcov, Maďarov, „zradcov a kolaborantov“ sa mal konfiškovať bez náhrady,³ pričom konfiškáciu a dočasnú správu skonfiškovaných objektov mali až do uskutočnenia pozemkovej reformy zabezpečiť národné výbory pomocou roľníckych komisií. Pôda sa mala prideľovať predovšetkým českým, slovenským a ukrajinským domkárom, malým

1 Pozemková reforma a nástup kolektivizácie sa prelínali v Bulharsku a v Juhoslávii. PRŮCHA, V.: Srovnání pozemkových reform v evropských lidově demokratických zemích. In: *Zemědělství na rozcestí 1945 – 1948. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. Studie Slovákého muzea Uherské Hradiště*, 1998, č. 3, s. 58.

2 RYCHLÍK, J.: Pozemková reforma v českých zemích v letech 1945 – 1948. In: *Zemědělství na rozcestí 1945–1948. In: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22. – 23. 9. 1998. Studie Slovákého muzea Uherské Hradiště*, 1998, č. 3, s. 7–8.

3 Konkrétne išlo o majetok nemeckých a maďarských šľachticov a veľkostatkárov bez rozdielu štátnej príslušnosti, ako aj iných občanov nepriateľských štátov (najmä však Maďarska a Nemecka), nemeckých a maďarských občanov Československej republiky, ktorí „*aktívne napomáhali rozbitiu a okupácii Československa*“, ostatných občanov, ktorí zradili národ a aktívne podporovali maďarských a nemeckých okupantov, rovnako i účastníckych a iných spoločností, ktoré uvedené osoby viedli.

a stredným roľníkom, ako aj poľnohospodárskym robotníkom. Pridelca bol za získanie úplného vlastníctva povinný zaplatiť len nízky poplatok neprevyšujúci hodnotu priemernej jednoročnej až dvojročnej žatvy, s možnosťou splácať túto čiastku až do 15 rokov.⁴

Priebeh pozemkovej reformy na Slovensku

Povojnová pozemková reforma bola na Slovensku v poradí už tretou. Predchádzala jej nielen reforma z roku 1919,⁵ ale aj úprava vlastníckych vzťahov k pozemkovému majetku z čias Slovenskej republiky v roku 1940. Ťaživá situácia roľníkov, spôsobená pôdnou rozdrobenosťou a celkovou zaostalosťou, ako aj problémy vyvolané stratou veľkej časti ornej pôdy odstúpenej po Viedenskej arbitráži Maďarsku, si prirodzene vyžadovali riešenie, ktoré mala poskytnúť ďalšia pozemková reforma. Očakávaný efekt však nepriniesla, dotkla sa takmer výlučne židovských majiteľov pôdy a v konečnom dôsledku položila základ k ostrým sporom v povojnovom období.⁶

Riešenie roľníckej otázky zamestnávalo predstaviteľov KSS už v roku 1944. G. Husák a neskorší povereník pôdohospodárstva M. Faltan spočiatku zastávali myšlienku okamžitého vytvárania výrobných družstiev a štátnych majetkov na veľkostatárskej pôde, svoj názor však čoskoro „zmenili“ v duchu stanoviska moskovského vedenia KSČ. Pri rozhovoroch s Gottwaldom v Moskve vo februári 1945 už Husák súhlasil s konfiškáciou a rozdelením statkárskej pôdy bezzemkom a malým roľníkom, teda s etapovitým riešením agrárneho problému. Stanovisko mos-

kovského vedenia Husák po návrate tlmočil vedeniu KSS v Košiciach. Gottwaldove pokyny strana následne uplatnila pri vypracovaní nariadenia Predsedníctva Slovenskej národnej rady (SNR) č. 4 z 27. februára 1945 o konfiškácii a rýchlom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa.⁷ Podľa nariadenia sa s okamžitou platnosťou konfiškoval bez náhrady pôdohospodársky majetok osôb nemeckej národnosti, osôb maďarskej národnosti v prípade, ak 1. novembra 1938 nemali československú štátnu príslušnosť alebo ich majetok prevyšoval výmeru 50 ha, ako i majetok „zradcov a nepriateľov“ slovenského národa akejkoľvek národnosti. Pôda sa pridelovala uchádzačom za náhradu vo výške výnosu jednej až dvoch priemerých úrod.⁸ Z komunistických radov však stále zaznievalo volanie po rozšírení pozemkovej reformy. Na zasadnutí širšieho vedenia delegácie Ústredného výboru KSS (ÚV KSS) pre východné Slovensko 12. mája 1945 sa napr. požadovalo rozhodnutie ÚV, či a kedy sa prikróči k druhej časti reformy, pretože v tejto časti Slovenska bolo ešte množstvo veľkostatárskej pôdy nepodliehajúcej parcelácii. Otázkou bolo potrebné zodpovedať aj kvôli tomu, či začať „organizovanie iniciatívy zdola, od ľudu dychtiaceho po pôde“.⁹

Konfiškácie boli nariadením SNR č. 104/1945 Zb. n. SNR z 23. augusta 1945, ale predovšetkým jeho novelizáciou nariadením č. 64/1946 Zb. z mája nasledujúceho roka, rozšírené na všetku nemeckú a maďarskú pôdu, okrem majetku osôb, ktoré sa aktívne zúčastnili odboja. Ich pôdne vlastníctvo súčasne nesmeli prevyšovať výmeru 50 ha.¹⁰ Nariadenie Zboru povereníkov č. 129

4 Vo výnimočných prípadoch bolo možné poplatok dokonca odpustiť. KOVÁČ, A.: *Košický vládny program*. Bratislava 1977, s. 131.

5 Touto reformou bolo zabratých 1 407 162 ha pôdy, z toho rozparcelovaných bolo 686 000 ha (z čoho orná pôda tvorila približne polovicu). Uspokojených bolo takmer 200 000 drobných roľníkov (získali 243 000 ha) a 525 tzv. zvyškárov, ktorí si rozdelili 132 000 ha pôdy. RYCHLÍK, J.: Pozemková reforma na Slovensku v rokoch 1945–1950. *Historický časopis*, roč. 41, 1993, č. 4, s. 394.

6 Bližšie pozri BAUCH, V.: *Sociálno-ekonomický vývoj slovenského poľnohospodárskeho obyvateľstva*. Bratislava 1986. CAMEL, S.: *Slovenská dedina (1938–1944)*. Bratislava 1996. KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991, s. 62–63. LIPSCHER, L.: *Židia v slovenskom štáte 1939–1945*. Banská Bystrica 1992, s. 50–51. RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. storočí. Česko-slovenské vzťahy 1945–1992*. Bratislava 1998, s. 68. *Slovenský zákonník*, roč. 1941, nariadenie (nar.) č. 198/1941 Sl. z.

7 CAMEL, S.: Otázka dvoch polôh agrárnej revolúcie na Slovensku a v českých krajinách. In: KRATOCHVÍLOVÁ, Ž. (zost.): *Československé zemědělství očima historiků. Symposium pořádané komisí pro agrární a rolnickou otázku v Československu po roce 1945, 23. a 24. května 1968 v Praze*. Praha 1969, s. 10–16.

8 Nariadenie vymedzovalo aj podmienky, za akých mohla byť udelená výnimka a konkrétne určovalo výšku prídely. O konfiškácii aj o výnimkách rozhodovalo Predsedníctvo SNR na návrh Povereníctva SNR pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu. Získaním pozemkového prídely mali napr. u maloroľníkov vzniknúť hospodárstva o výmere 8 ha ornej alebo 12 ha poľnohospodárskej pôdy, v prípade väčších rodín 10, resp. 13 ha. Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady, 1945, nariadenie č. 4/1945 Zb. n. SNR. Zaujímavosťou sa vyvinul priebeh pozemkovej reformy na južnom Slovensku, kde došlo k zaberaniu pôdy českých a slovenských kolonistov ako pôdy maďarskej, hoci sa ich majetok dostal do maďarských rúk až po ich vyhnaní. Bližšie pozri RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. storočí. Česko-slovenské vzťahy 1945–1992*, s. 65.

9 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) P ÚV KSS, škatuľa (šk.) 789, archívna jednotka (a. j.) 8.

10 Realizácia nar. č. 64/1946 Zb. n. SNR spôsobila celý rad ťažkostí a protestov zo strany napr. amerických občanov či židovských vlastníkov, ktorí sa pred vojnou hlásili k nemeckej alebo maďarskej národnosti. Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady, 1946, nariadenie č. 64/1946 Zb. n. SNR. RYCHLÍK, J.: Pozemková reforma na Slovensku v rokoch 1945–1950, s. 400–401.

z 22. októbra 1945 navyše umožňovalo konfiškáciu aj pri neobrobení pôdy alebo neodovzdani obilia, no napriek všetkým spomínaným opatreniam sa rastúci počet žiadateľov o pôdu uspokojiť nepodarilo.¹¹ Pozemky skonfiškované na južnom Slovensku Maďarom boli navyše pôvodne prisľúbené slovenským repatriantom z Maďarska, ale aj Rumunska, Juhoslávie a Bulharska. Vzhľadom na ich nedostatok boli však tieto osoby nasmerované do oblasti českého pohraničia, kam prichádzali aj iní neuspokojení slovenskí žiadatelia z vnútrozemia republiky.¹²

Pri uskutočňovaní pozemkovej reformy na Slovensku zohrával významnú úlohu fakt, že od reorganizácie Zboru povereníkov v apríli 1945 stál na čele Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy (PPPR) predstaviteľ DS Martin Kvetko, čím sa oslabil vplyv KSS na poľnohospodársku politiku.¹³ Triezvejší postup M. Kvetka vo veci pridelenia pôdy však KSS využila k sústavnej kritike demokratov z brzdenia reformy a chránenia Nemcov, Maďarov a ľudákov.¹⁴ Konfiškácia maďarskej a nemeckej pôdy neposkytla dostatočný zdroj pôdy, ktorým by bolo možné uspokojiť všetkých záujemcov. Už od roku 1945 tak komunisti smerovali svoje snahy na rozšírenie reformy aj na slovenských statkárov, čo DS odmietala.¹⁵

V lete 1945 nadobudlo platnosť spomínané nariadenie č.104/1945 Zb. n. SNR, ktorým sa konfiškácie rozširovali aj na právnické osoby, v ktorých kapitálovú alebo majetkovú účasť k 1. marcu 1945 vlastnili z väčšej časti osoby nemeckej alebo maďarskej národnosti, pokiaľ nepreukázali aktívnu účasť na protifašistickom odboji.¹⁶ Podstatný bol fakt, že o tom, kto je Nemeц, Maďar alebo „zradca národa“, rozhodovalo Predsedníctvo SNR v dohode s Povereníctvom pre veci vnútorné a PPPR, pričom práve toto povereníctvo postupne získalo na proces pri-

deľovania pôdy rozhodujúci vplyv. Cieľom DS pritom bolo vytváranie hospodársky samostatných roľníckych celkov, ktoré mali predpoklad prosperovať.¹⁷ Otázka pozemkovej reformy sa navyše stala v prvých mesiacoch roku 1946 kľúčovou z hľadiska blížiacich sa volieb do Ústavodarného národného zhromaždenia (ÚNZ) pre agitáciu demokratov, ako aj komunistov. Roľnícka problematika zaujímala preto veľký priestor nielen na stránkach Pravdy, ale i demokratického Času. DS do volieb vstupovala ako strana podporujúca slobodu podnikania a súkromné vlastníctvo pôdy, hlásiaca sa k princípom demokracie, tolerance a náboženskej znášanlivosti.¹⁸

Výsledky májových volieb ukázali, že KSS svoj boj o priazeň slovenského roľníka prehrala. Túto situáciu si slovenskí komunisti jasne uvedomovali a hľadali spôsob, ako ju zmeniť. Dôkladne sa roľníckej politike venovalo aj Predsedníctvo ÚV KSS. Na jeho zasedaní 14. júla 1946 V. Široký nevyhlásil na Slovensku možnosť všeobecnej pozemkovej reformy. „*Máme čo dočinenia s kulackým konzervativizmom. Na dedinách sa vedie taká politika, že my chceme všetko poštátniť a zriadiť kolchozy (...)* Čo je taktické uvážiť o všeobecnej pozemkovej reforme. Kvôli niekoľkým hektárom nestálo by to zato. Z celoštátneho hľadiska, ako poznám stanovisko niektorých súdruhov /Gotw./ nepresadili by sme nápor na cirkevné veľkostatky na Slovensku, ani v Prahe, ani na Slovensku.“ Kritizoval tiež nesústavnú, nedôslednú a nejednotnú agrárnu politiku strany, v čom nebol jediný.¹⁹ Š. Bašfovanský skonštatoval, že komunisti v roľníckej politike improvizovali a všetky opatrenia robili oneskorene. Spôsoby, akými mali svoju chybu na dedine napraviť a presvedčiť jej obyvateľov, že KSS je stranou roľníckeho ľudu, boli rôzne. Predsedom miestneho národného výboru (MNV) v roľníckych oblastiach a politickým vedúcim

11 Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady, 1945, nariadenie č. 129/1945 Zb. n. SNR, RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Československé vzťahy 1945–1992*, s. 68.

12 RYCHLÍK, J.: *Pozemková reforma v českých zemích v letech 1945–1948*, s. 12.

13 Napriek tomu, že slovenské obyvateľstvo bolo zväčša agrárne, roľníctvo sa na členstve KSS výraznejšie nepodieľalo.

14 RYCHLÍK, J.: *Pozemková reforma na Slovensku v rokoch 1945–1950*, s. 397.

15 Obzvlášť problematickou bola otázka kolonistov, ktorých po Viedenskej arbitráži vyhnalo Maďarsko z pripojených oblastí. Riešenie malo poskytnúť nariadenie SNR č. 52/1945 Zb. n. SNR, ktorým sa na tomto území obnovil stav k 1. 11. 1938. Pôvodní majitelia si mohli uplatniť nárok na pôdu do konca septembra 1945. Tamže, s. 398.

16 To platilo aj o majetku právnických osôb, ak ich správa slúžila vedeniu vojny a fašistickým účelom. § 3 určoval, že manžel (manželka) osoby dotknutej konfiškáciou mohla požiadať Predsedníctvo SNR, aby majetok do výšky 50 ha nebol konfiškovaný, ak spĺňali podmienky slovenskej národnosti, československého občianstva a neboli kolaborantmi. *Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady*, roč. 1945, nariadenie č. 104/1945 Zb. n. SNR.

17 *Čas*, 24. 5. 1945, s. 2.

18 K problematike parlamentných volieb v roku 1946 pozri napr. LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945–1948 na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 37–46.

19 „*Staviame veci dosť agitačne a provokačne. Vidíme, že koľko nás je, toľko je náhľadov na tieto veci.*“ SNA, f. ÚV KSS, šk. 703, a. j. 17, diskusia 14. 7. 1946.

strany mal byť roľník („*musíme ho popularizovať*“), v miestnych organizáciách strany sa mal výrazne zvýšiť počet členov – roľníkov, veľkú príležitosť videli niektorí aj v reorganizácii národných výborov, kam strana mala dosadiť „*súdrhov roľníkov*“ a pod.²⁰ Víťazstvo DS však prinieslo zmenu v národných výboroch aj roľníckych komisiách v prospech úspešnejšej strany.

Dlhodobá snaha komunistov o oslabenie pozícií svojho politického súpera sa „úspešne“ završila počas vládnej krízy, vyvolanej KSS na jeseň v roku 1947. Komunistická strana sa vo funkcii povereníka síce zbavila M. Kvetka, no na jeho miesto nastúpil iný predstaviteľ DS – Jozef Styk. Vzápätí nasledovalo prijatie problematickej poslednej novely nariadenia č.104/1945 Zb. n. SNR (nar. č. 89/1947 Zb. n. SNR), ktorá rozširovala konfiškácie aj na majetok, ktorý Nemci, Maďari a kolaboranti scudzili po 29. septembri 1938, ale patril osobám, vo vlastníctve ktorých by inak konfiškácii nepodliehal.²¹ Miesto povereníka pôdohospodárstva získali komunisti v osobe M. Falfána²² až po februárovom prevrate v roku 1948. Takmer súčasne s tým bol predložený plán na urýchlené dokončenie prvej etapy pozemkovej reformy. Jej výsledkom na Slovensku bola v konečnom dôsledku konfiškácia 567 933, 36 ha pôdy (z toho 291 702, 36 ha pôdy poľnohospodárskej). K najväčším konfiškáciám pritom došlo v oblastiach s nemeckým a maďarským obyvateľstvom, čo bolo vzhľadom na zameranie reformy pochopiteľné.²³

Priebeh pozemkovej reformy v českých krajinách

Sčasti odlišne sa vyvíjala situácia mimo územia Slovenska. Tu „usmerňovalo“ roľníctvo predovšetkým komunistické ministerstvo pôdohospodárstva,²⁴ ktoré už 10. mája 1945 vydalo Smernice pre národné výbory o naj-

nutnejších opatreniach v poľnohospodárstve. Obsahovali okrem iného výzvu roľníkom, domkárom a poľnohospodárskym robotníkom, aby nečakali na príslušné zákony, a aby spolu s národnými výbormi prevzali moc v českých dedinách a vládu nad českou pôdou do vlastných rúk. Súčasne sa mali zriaďovať roľnícke komisie, preberajúce spolu s národnými výbormi pod svoju ochranu poľnohospodársky majetok podliehajúci konfiškácii.²⁵ Príslušné dekréty prezidenta republiky o prvej etape pozemkovej reformy nasledovali vzápätí. Išlo o dekrét č. 5/1945 Zb. z 19. mája o neplatnosti niektorých majetkovoprávných úkonov z obdobia neslobody a o národnej správe majetkových hodnôt Nemcov, Maďarov, zradcov a kolaborantov a niektorých organizácií a ústavov. Vzťahoval sa výlučne na české územie a anuloval vynútené pozemkové prevody realizované za okupácie v rámci arizácie a vyvlastňovania českých poľnohospodárov pre zamýšľanú nemeckú kolonizáciu. Dekrét č. 12 z 21. júna 1945 o konfiškácii a urýchlenom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov českého a slovenského národa, ktorý sa tiež nevzťahoval na slovenskú pôdu, s okamžitou platnosťou konfiškoval bez náhrady majetok všetkých osôb nemeckej a maďarskej národnosti bez ohľadu na ich štátnu príslušnosť, „*zradcov a nepriateľov republiky*“ akejkoľvek národnosti a štátnej príslušnosti (ak nepriateľstvo prejavili v období krízy a vojny v rokoch 1938 až 1945) a majetok akciových a iných spoločností, ktoré slúžili fašistickým a nacistickým účelom.²⁶ V znení dekrétov, ako aj nariadení SNR sa tak zreteľne ukázala nedemokratická povaha režimu, otvorene uplatňujúceho princíp kolektívnej viny.

V súvislosti s aplikovaním prezidentských dekrétov č. 5, 12, 28 a 108²⁷ došlo k sporom v otázke ich uplatnenia na pôdu, ktorá patrila cirkvi, resp. nemeckým a na Sloven-

20 Tamže. V auguste 1948 boli napr. oblastné organizácie strany na východnom Slovensku poverené vypracovať presný plán práce medzi roľníctvom, pričom hlavným cieľom ich politickej činnosti malo byť získanie roľníckeho obyvateľstva a rozšírenie vplyvu strany na vidieku. SNA, f. ÚV KSS Sekretariát, šk. 1. Zápis o východoslovenskej porade na sekretariáte ÚV KSS 2. 8. 1946.

21 Ústrednú úlohu v tomto procese mali zohrávať konfiškačné komisie, ktorých činnosť bola predĺžená do 30. 6. 1948. *Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady*, roč. 1947, nariadenie č. 89/1947 Zb. n. SNR.

22 V krátkom období po prevrate v roku 1948 vykonával funkciu povereníka pôdohospodárstva dočasne aj G. Husák. V prípade M. Falfána je zaujímavé, že v rámci sebakritiky, ktorú v roku 1951 adresoval Predsedníctvu ÚV KSS, označil svojho otca, vlastníaceho 14 ha pôdy, za kulaka. SNA, f. ÚV KSS GT, šk. 2119.

23 RYCHLÍK, J.: Pozemková reforma na Slovensku v rokoch 1945–1950, s. 402.

24 Vo funkcii ministra pôdohospodárstva pôsobil J. Ďuriš.

25 JECH, K.: *Prebudená dedina*. Bratislava 1963, s. 37–43.

26 Vzhľadom na to, že dekrét č. 12 mal vo viacerých smeroch len rámcový charakter, predovšetkým pokiaľ išlo o prídellové konanie a platenie náhrad, nasledoval 20. 7. 1945 dekrét č. 28 o osídlení poľnohospodárskej pôdy Nemcov, Maďarov a iných nepriateľov štátu českými, slovenskými a inými slovanskými poľnohospodármi. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, roč. 1945. Dekrét prezidenta republiky č. 12 a č. 28. Bližšie pozri RYCHLÍK, J.: Pozemková reforma v českých zemích v letech 1945–1948, s. 8–13.

27 Dekrét prezidenta republiky č. 108 o konfiškácii nepriateľského majetku a Fondoch národnej obnovy z 25. 10. 1945.

sku najmä maďarským rádom a cirkevným inštitúciám. Išlo predovšetkým o majetky odstúpené po Viedenskej arbitráži Maďarsku, na ktorých hospodáril najmä ostrihomské arcibiskupstvo.²⁸ Spor sa netýkal len československej vlády a cirkvi, ale nehoda panovala aj medzi samotnými ministerstvami. Proti názoru ministerstva pôdohospodárstva, podľa ktorého sa konfiškácie na základe spomínaných dekrétov mohli týkať aj cirkevnej pôdy, vystupovalo predovšetkým ministerstvo zahraničných vecí, upozorňujúce súčasne na problémy hroziace v oblasti zahraničných vzťahov, a ministerstvo školstva a osvety. Ministerstvo pôdohospodárstva však pokračovalo v konfiškácii aj napriek uzneseniu vlády, ktorým si vyhradila právo v danej otázke sama rozhodnúť.²⁹

Povojnová pozemková reforma preferovala, na rozdiel od reformy z roku 1919, bezzemkov a maloroľníkov, ako aj vytváranie malých hospodárstiev, ktoré mohli byť z dlhodobejšieho hľadiska len ťažko sebestačné. Ešte v lete 1945 hovoril minister pôdohospodárstva J. Ďuriš (KSS) o vytvorení viac ako štvrtí milióna usadlostí do 50 ha, pričom celková výmera osídľovanej pôdy mala byť 2 300 000 ha. Jednoznačne tak nad hospodárskymi dôvodmi prevážil politický záujem komunistov získať výraznejšiu podporu

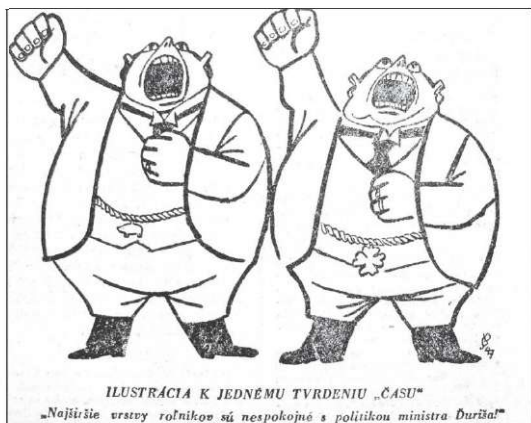
vidieckeho obyvateľstva. Problematikou sa ukázala predovšetkým konfiškácia pôdy českých statkárov – „zradcov a kolaborantov“ vo vnútrozemí. Komunistická strana sa pokúšala prostredníctvom ministerstva pôdohospodárstva rozšíriť platnosť dekrétu

č. 12/1945 Zb. na čo najvyšší počet vnútrozemských českých veľkostatkov, v čom zároveň videla priestor na likvidáciu majetnejších vrstiev roľníctva, dostala sa tým však do konfliktu s nekomunistickými stranami (predovšetkým národnými socialistami a lidovcami).³⁰

V oblasti českého pohraničia sa do konca roka 1945 vytvorilo okolo 95 000 nových hospodárstiev, pričom vo vnútrozemí získalo v rámci pokračujúcej reformy pôdu približne 25 000 bezzemkov a maloroľníkov a ďalšie desaťtisíce získali menšie stavebné a záhradkárске parcely. Individuálne osídľovanie pohraničia pokračovalo aj v nasledujúcich rokoch a v roku 1949 dosiahol počet poľnohospodárskych osídlencov číslo 157 495.³¹

Prvá etapa reformy nedala a ani nemohla dať pôdu všetkým. V českom vnútrozemí zväčša išlo o doplnkový pridel pôdy v rozsahu 1 ha až 3 ha k doposiaľ nesebestačným domkárskeým gazdovstvám. Priemerný rozsah vo vnútrozemí pridelených celých usadlostí dosahoval 5 ha až 8 ha pôdy a išlo tak len o menšie usadlosti stredného rozsahu, na obrobienie ktorých v podstate postačovala pracovná sila roľníka a jeho rodiny.³² Rozdrobenie pôdy sa však odrazilo na zdražení výroby, poklese produktivity práce a zhoršení zásobovacej situácie. Pod tento stav sa podpísali práve opatrenia Ďurišovho ministerstva, ktoré ponechalo v platnosti systém núteného výkupu všetkých poľnohospodárskych prebytkov, a zároveň trvalo na systéme tzv. odstupňovaných výkupných cien.³³ Problémy v zásobovaní využila komunistická strana na útoky zamerané predovšetkým proti poverenictvu zásobovania pod vedením demokratov a ministromi výživy, sociálnemu demokratovi V. Majerovi. Úspech komunistickej politiky v súvislosti s pozemkovou reformou sa prejavil už čoskoro – víťazstvom KSČ vo voľbách 26. mája 1946.³⁴

„Najširšie vrstvy roľníkov sú nespokojné s politikou ministra Ďuriša!“
Zdroj: Pravda, 12. 1. 1947

28 Medzi cirkvami bola najväčším pozemkovým vlastníkom na Slovensku katolícka cirkev – po vojne spravovala asi 290 000 ha pôdy. PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc a cirkev na Slovensku 1948–1953*. Bratislava 1997, s. 26 – 46.

29 Bližšie pozri JANIŠOVÁ, M. – KAPLAN, K.: *Katolícka cirkev a pozemková reforma 1945–1948. Dokumentace*. Praha–Brno 1995.

30 Tamže, s. 11–12.

31 Tamže. Prvá etapa pozemkovej reformy bola dokončená na českom území približne do októbra 1946. Podľa údajov ministerstva pôdohospodárstva z leta 1946 pripadlo zo skonfiškovanej pôdy v českých oblastiach na pôdu Nemcov 99%, zatiaľ čo na pôdu českých „zradcov“ len 1%. Z pôdy skonfiškovanej vo vnútrozemí (v celkovom rozsahu 445 373 ha) tvorilo 83,3% pôdu nemeckú a 16,7% pôdu českých „zradcov“. Celkovo bolo v českých krajoch skonfiškovaných asi 2 600 000 ha pôdy, z toho v pohraničí 2 150 000 ha (v tejto oblasti získalo pôdu takmer 6 000 osídlencov zo Slovenska). JECH, K.: *Prebudená dedina*, s. 67–74.

32 JECH, K.: *Prebudená dedina*, s. 69–70.

33 Systém tzv. odstupňovaných výkupných cien znamenal, že štát platil malým roľníkom vyššie výkupné ceny, aby im kompenzoval vyššie náklady.

34 V čerstvo osídlených pohraničných oblastiach získali komunisti dokonca 60 až 70% hlasov. RYCHLÍK, J.: *Pozemková reforma v českých zemích v letech 1945–1948*, s. 13.

Riešenie roľníckej otázky na celoštátnej úrovni

Následne pristúpili komunisti k príprave druhej fázy pozemkovej reformy, ktorá už bola otvorene zameraná proti českým aj slovenským veľkým vlastníkom pôdy a na rozdiel od predchádzajúcej etapy sa mala vzťahovať na územie celého Československa. Gottwaldov vládny program, prednesený v júli 1946 pred ÚNZ, sa v bodoch ako zákon o poľnohospodárskej dani, družstevníctve, poľovníctve a komasácii zhodoval s programom poľnohospodárskej komisie ÚV KSČ. Rovnaké body odznali v marci toho istého roka aj na VIII. zjazde KSČ, kde napr. J. Nepomucký, podpredseda Jednotného svazu českých zemédlcov (JSČZ) a neskorší minister poľnohospodárstva vyhlásil: „Komunisti sa nedotkli a nedotknú súkromného vlastníctva pôdy poctivých roľníkov, ktorí na pôde pracujú, ale budú ich vždycky proti každému brániť.“³⁵ V tom istom čase navyše vypracovalo poľnohospodárske oddelenie Ústredného výboru KSČ (ÚV KSČ) súbor šiestich zákonov, osnovy ktorých predstavilo ministerstvo pôdohospodárstva 24. septembra 1946 vláde.³⁶ Týkali sa už revízie prvej pozemkovej reformy, poľovníctva, zaknihovania prídelov, technicko-hospodárskych úprav pozemkov,³⁷ zabezpečenia poľnohospodárskeho výrobného plánu, úpravy dele-

nia poľnohospodárskych podnikov a zamedzenia drobenia pôdy,³⁸ vyhlásených v nasledujúcom roku (4. apríla 1947) vo verejnom prejave ministra J. Ďuriša v Hradci Králové, podľa ktorého boli pomenované ako Hradecký program.³⁹ Zásadnou bola skutočnosť, že medzi pripravovanými roľníckymi zákonmi sa na prvé miesto dostal návrh zákona o spomínanej revízii, predpokladajúci nútený výkup pôdy nad 50 ha a úplný výkup u osôb, ktoré na pôde nepracovali, neboli na nej existenčne závislé alebo ju získali so „špekulačným úmyslom“ (v zmysle zásady, že pôda patrí tým, ktorí na nej pracujú). Zvláštne vyznievajú slová ministra, ktoré v Hradci Králové vyslovil so zámerom objasniť, čo predkladané návrhy údajne sledovali. „Aby potom po tomto konečnom usporiadaní vlastníctva pôdy mohli naši roľníci už kludne žiť na tejto pôde. Ministerstvo pôdohospodárstva trvá na tom, aby v práve pripravovanej novej ústave našej republiky bolo ústavne zaručené vlastníctvo pôdy do 50 ha. Tým skončí zneisťovanie, že chceme robiť kolchozy a sovchozy.“⁴⁰ Zásady Hradeckého programu boli kľúčové aj pri tvorbe agrárneho programu KSS pod názvom Akčný plán KSS v roľníckej politike, schváleného Predsedníctvom ÚV KSS 15. septembra 1947, pričom jeho ústredným heslom bolo „KSS za podporu súkromného roľníckeho podnikania“.⁴¹

35 NEPOMUCKÝ, J.: *Výstavba naší osvobozené vesnice. Řeč poslance soudruha Josefa Nepomuckého, místopředsedy Jednotného svazu českých zemědělců na VIII. sjezdu KSČ*. Praha 1946, s. 10.

36 Návrhy schválilo Predsedníctvo ÚV a plénum ÚV KSČ. CAMEL, S.: *Slovenská agrárna otázka 1944–1948*. Bratislava 1972, s. 323.

37 Tzv. sceľovací základ.

38 *Hradecký program*. Praha 1947. RYCHLÍK, J.: *Pozemková reforma v českých zemích v letech 1945–1948*, s. 14.

39 Na presadenie návrhov v poľnohospodárskej politike podnikla komunistická strana na Slovensku celý rad krokov. Porady, schôdze, rezolúcie, podpisové akcie, deputácie na PPPR, do ÚNS a generálne sekretariáty politických strán, boli len niektorými z nich. SNA, f. P ÚV KSS, šk. 789, a. j. 7.

40 V súvislosti so sceľovacím zákonom Ďuriš povedal: „Aby sceľovanie mohlo byť čo najrýchlejšie a taktiež najlacnejšie, trvá ministerstvo pôdohospodárstva na tom, aby bolo dobrovoľné.“ Hradecký program žiadal aj odstránenie disparity medzi poľnohospodárskou a priemyselnou výrobou, reformovanie družstevníctva, reorganizáciu distribúcie, poskytovanie poľnohospodárskeho úveru, jednotnú poľnohospodársku daň, zavedenie roľníckeho poistenia a i. *Hradecký program*, s. 6–8.

41 Program mal tri časti, venoval sa problému reštitúcií židovského majetku a zahŕňal viaceré požiadavky Hradeckého programu. SNA, f. P ÚV KSS, šk. 789, a. j. 15. Bližšie pozri aj CAMEL, S.: *Slovenská agrárna otázka 1944–1948*, s. 343–347. Vlastné agrárne programy predstavili aj ostatné politické strany. Program sociálnych demokratov vychádzal z toho, že poľnohospodárska výroba spočíva na individuálnom vlastníctve malého a stredného roľníka pri súčasnej existencii družstevnej svojpomoci a výrobného plánu. Podľa návrhu zákona o výstavbe poľnohospodárstva v ČSR, ktorý táto strana podala, sa mali malé gazdovstvá doplniť na výmeru aspoň 4 ha, pri súčasnom obmedzení statkárskeho majetku do maximálnej výmery 50 ha. Revidovaný agrárny program strany, pochádzajúci z roku 1947, zachovával nedotknuteľnosť súkromného vlastníctva od 4 do 50 ha (resp. 150 ha), zároveň sa ale mala uplatniť zásada, že pôda patrí tým, čo na nej pracujú. Čs. strana národnosocialistická (ČSNS) sformulovala svoj program v dokumente *Roľnícky akčný program Čs. strany národnosocialistickej z novembra 1947*. Poľnohospodárskej výrobe pripisovala rovnaký význam ako priemyselnej, súkromné vlastníctvo pôdy pokladala za nedotknuteľné, pričom po reforme poľnohospodárstva mali vyše 50% poľnohospodárskej pôdy obrábať vlastníci 5 ha až 20 ha podnikov. Zvyšok by patril hospodárstvám s výmerou 20 ha až 50 ha. Vo svojom programe o výrobných roľníckych družstvách vôbec neuvažovali. Agrárny program ľudskej strany bol vyhlásený na slávnosti na Kunětickéj hore pri Pardubiciach v júni 1947. Zahŕňal viaceré požiadavky obsiahnuté v Hradeckom programe, bez požiadavky revízie prvej pozemkovej reformy. Aj tu bolo zakotvené rešpektovanie zásady súkromného vlastníctva. Pozemková reforma mala smerovať k vytvoreniu sebestačných „a nie k rozmnoženiu trpasličích hospodárstiev“, pri dôraznom odmietaní kolektívnych foriem hospodárenia. Družstevné vlastníctvo strana podporovala v prípade, ak nebude preferované pred súkromným vlastníctvom. Hospodársky program Demokratickej strany bol uverejnený v máji 1947 a žiadal ukončenie revolučných zásahov v hospodárstve. Do volieb v roku 1946 išla strana s požiadavkami na slobodu podnikania, existenciu potrebného súkromného vlastníctva a rešpektovanie všetkých občianskych

Ako vôbec prvý z Ďurišových zákonov schválilo ÚNZ dňa 1. apríla 1947 zákon č. 55/1947 Zb. o pomoci roľníkom pri uskutočňovaní poľnohospodárskeho výrobného plánu, ktorý umožňoval pomerne rozsiahle zásahy do súkromného vlastníctva. Na základe zákona o dvojročnom hospodárskom pláne č. 192/1946 Zb. z 25. októbra 1946 mala totiž poľnohospodárska výroba koncom roka 1948 dosiahnuť predvojnovú úroveň, čo si podľa zákona č. 55/1947 Zb. vyžadovalo obrobeenie všetkej pôdy v súlade s poľnohospodárskym výrobným plánom. Miestne a okresné národné výbory preto získali rozsiahle právomoci siahnuť na všetky nevyužívané súkromné zariadenia, ktoré mohli poslúžiť tomuto cieľu. Navyše mohli prikázať odovzdať neobrobenú pôdu do núteného nájmu iným hospodárom v obci, ktorí ju boli povinní prijať.⁴²

Hĺbka rozporov medzi politickými stranami sa prejavila najmä pri prejednávaní návrhu zákona o zamedzení drobenia pôdy pri dedení a úprave delenia pôdohospodárskych podnikov. Návrh komunistov totiž hodnotili ako zásah do občianskych a vlastníckych práv nielen poslanci DS (komunisti napr. priznávali právo dediť len výkonným roľníkom). Osnova zákona bola nakoniec prijatá ako zákon č. 139/1947 Zb. z. v júli 1947 a stanovovala hranicu, pod ktorú nebolo možné dedením majetok ďalej deliť. Zaujímavé bolo ustanovenie, že vlastník mohol svoj pozemok do 50 ha voľne predať len najbližším rodinným príslušníkom, inak potreboval súhlas okresného národného výboru (ONV) a kupujúcim mohla byť len osoba hospodáriaca na pôdohospodárskom majetku.⁴³

Druhá etapa pozemkovej reformy

V prípade návrhu o revízii prvej pozemkovej reformy vyvolávala nevôľu komunistov predovšetkým skutočnosť, že záborový aj pridelový zákon umožňoval v predvojnovom Československu na základe početných výnimiek ponechať vlastníčkovi pôdu až do veľkosti 500 ha, odložiť parceláciu o 20 až 30 rokov, prípadne niektoré pozemky zo záboru úplne vypustiť. Revízna komisia ministerstva poľnohospodárstva mala preto tieto výnimky preveriť.⁴⁴ Do určitej miery bola síce kritika predvojnovej reformy pochopiteľná, ale Ďurišov návrh celkom jasne smeroval k hlavnému cieľu – posilniť postavenie komunistov. Revízne orgány totiž dostávali pokyny, aby akýmkoľvek spôsobom získali čo najviac pôdy, ktorú mali komunistami ovládané roľnícke komisie následne rozdeliť za zlomok ceny maloroľníkom a bezzemkom. Komunisti zároveň prostredníctvom JSČZ⁴⁵ rozpúťali na českom vidieku na prelome rokov 1946 a 1947, a neskôr i na Slovensku kampaň, v rámci ktorej prijali roľníci tisíce rezolúcií z veľkej časti podporujúcich všetky šesť Ďurišových zákonov. Celá akcia vyvrcholila vo februári 1947.⁴⁶

Nekomunistické strany dali svoj nesúhlas s návrhom zákona o revízii pozemkovej reformy najavo už počas jednaní v poľnohospodárskom výbore ÚNZ,⁴⁷ keď vystúpili predovšetkým proti možnosti úplného vykúpenia pôdy. Na Slovensku smerovali obavy DS predovšetkým k možnosti narušenia istoty vlastníctva aj u stredných hospodárov, a preto v januári 1947 inštruoval Ústredný

práv. Základným programovým dokumentom DS boli Programové zásady DS z októbra 1944. Spočiatku panovala v otázke pozemkovej reformy medzi DS a KSS názorová zhoda. Rozchádzali sa len v otázke metód a konečného cieľa. Zhodu však čoskoro vystriedali rozpory a komunistická strana začala kritizovať rozvážny postup demokratmi ovládaného PPPR, ktoré obvinila z fažkopádosti a pomalého priebehu reformy. CAMEL, S.: *Slovenská agrárna otázka 1944–1948*, s. 348–350. HLAVOVÁ, V.: Roľníci v politickom zápase medzi komunistami a demokratmi o smerovanie slovenského poľnohospodárstva v rokoch 1945–1948. In: *Historické štúdie*, roč. 44, 2006, s. 105–119. JECH, K.: *Prebudená dedina*, s. 254–273. PERNES, J.: Politické a sociálne predpoklady kolektívizácie zemédelství v Československu. In: BLAŽEK, P. – KUBÁLEK, M. (zost.): *Kolektívizace venkova v Československu 1948–1960 a stře-doevropské souvislosti*. Praha 2008, s.77–87. Čas, 12. 5. 1946, s. 3.

42 *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, roč. 1947, zákon č. 55/1947 Zb.

43 *Sbírka zákonů a nařízení*, roč. 1947, zákon č. 139/1947 Zb. z. CAMEL, S.: *Slovenská agrárna otázka 1944–1948*, s. 351–352.

44 Išlo predovšetkým o prípady, keď bola pôvodnému majiteľovi ponechaná pôda vo výmere 500 ha. Revízna komisia mala preveriť, či pôda ponechaná samostatným hospodárskym objektom podľa záborového zákona slúži pôvodnému účelu, mohla tiež vykúpiť tzv. zbytkové statky, na ktorých vlastník sám nehospodáril a pod. Za pôdu získanu revíziou patrila pôvodnému vlastníčkovi náhrada podľa náhradového zákona z roku 1920, pridelovaná však mala byť podľa predpisov povojnovej reformy. Bližšie pozri *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*, roč. 1920, zákon č. 81/1920 Sb.

45 Prípravný výbor JSČZ bol vytvorený 28. 5. 1945 na porade zástupcov štyroch českých politických strán za predsedníctva ministra pôdohospodárstva J. Ďuriša. KSČ v ňom získala funkciu generálneho tajomníka (A. Volavka) a tretieho podpredsedu (J. Nepomucký). Prípravný výbor Jednotného zväzu slovenských roľníkov vznikol už vo februári toho istého roku a pozostával z predstaviteľov komunistickej aj demokratickej strany. Spoločný vrcholný orgán, ktorý v celoštátnom meradle reprezentoval oba zväzy, vznikol až v januári 1948. Išlo o Ústrednú radu československých roľníkov. JECH, K.: *Prebudená dedina*, s. 30–32.

46 RYCHLÍK, J.: Pozemková reforma v českých zemích v letech 1945–1948, s. 15. JECH, K.: *Prebudená dedina*, s. 212–221. CAMEL, S.: *Slovenská agrárna otázka 1944–1948*, s. 323–332. Masové rozmery dosiahla kampaň predovšetkým v českých krajinách.

47 Tento orgán už v decembri 1946 odhlasoval rezolúciu proti postupu ministra Ďuriša. CAMEL, S.: *Slovenská agrárna otázka 1944–1948*, s. 329.

sekretariát DS oblastné a okresné sekretariáty zaujať k návrhom roľníckych zákonov zamietavé stanovisko.⁴⁸

Diskusia na pôde výboru a neskôr pléna ÚNZ nakoniec v júli 1947 vyústila do prijatia zákona o revízii prvej pozemkovej reformy č. 142/1947 Zb. z., ktorého podoba však nezodpovedala pôvodnej osnove ministra Ďuriša.⁴⁹ Zákonu podliehala s určitými výnimkami všetka pôda v rukách fyzických a právnických osôb, ak presahovala výmeru 150 ha ornej alebo 250 ha všetkej pôdy. Stanovená hranica sa nemusela dodržať tam, kde si to vyžadoval verejný záujem. Pridelovanie pôdy bolo zverené roľníckym komisiám. Na Slovensku sa síce revízia uskutočňovala prostredníctvom PPPR vedeného demokratmi, ale podľa smerníc ministerstva poľnohospodárstva a vykonávacieho nariadenia vlády č. 194/1947 Zb.⁵⁰ Výrazne sa dotkla cirkevného pozemkového vlastníctva, ktoré prvá etapa pozemkovej reformy ešte dôraznejšie nepostihla. Na Slovensku tak bolo skonfiškovaných asi 100 000 ha cirkevnej pôdy, pričom väčšina pôvodne patrila katolíckym inštitúciám. Evanjelická a reformovaná cirkev prišla takmer o 1000 ha pôdy.⁵¹ Predstavitelia katolíckej cirkvi v Československu a Vatikán neúspešne protestovali proti uplatneniu zákona o revízii aj na cirkevný pozemkový majetok a následne presadzovali, aby sa zákon vzťahoval len na poľnohospodársku pôdu, o ktorú prejavia záujem roľníci, a nie na cirkevné lesy. Úsilie katolíckej cirkvi a jej zástancov však bolo zbytočné.⁵²

Presnejšie určenie výmery pôdy, ktorá bola prerozdelená v rámci tejto fázy reformy je zložité, pretože revízne komisie, v ktorých zasadali zástupcovia všetkých strán, začali vznikať až v januári 1948 (na základe vládneho nariadenia č. 1/1948 Zb.).⁵³ V súčas-

nosti nie sú doklady o tom, že by pôda, získaná revíziou, bola do februárového prevratu niekomu pridelená.⁵⁴

Faktorom, ktorý výrazne ovplyvnil roľnícku politiku v druhej polovici roka 1947, bola aj obrovská neúroda spôsobená suchom. Spôsoby riešenia tejto katastrofy sa stali ďalším sporným bodom, ktorý vyvolával napätie medzi politickými stranami. Propagandisticky bol využitý napr. komunistický návrh na zavedenie tzv. milionárskej dane, z ktorej sa mali pokryť mimoriadne výdavky na pomoc roľníkom postihnutých neúrodou. Predsedníctvo ÚV KSS v septembri 1947 schválilo „*plán nástupu na slovenských dedinách*“, v rámci ktorého mala strana do Vianoc na vidieku uskutočniť 2000 prejavov, organizovať podpisovanie rezolúcií a zasielanie telegramov „nespokojných roľníkov“ na príslušné miesta.⁵⁵ Predovšetkým *Pravda* pravidelne informovala o desiatkach rezolúcií požadujúcich zdanenie milionárov. Politická hra, ktorá sa v súvislosti s neúrodou rozohrala, sa jasne prejavila aj na pôde ÚNZ, ktoré osnovu zákona o mimoriadnej jednorazovej dávke a mimoriadnej dávke z nadmerných ziskov, predloženú ministrom financií Dolanským, nakoniec schválilo krátko po tom, ako tak urobila aj československá vláda v októbri 1947.⁵⁶

Aktivizovanie roľníckych más zohralo svoju úlohu aj v priebehu politickej krízy, ktorú v tomto čase na Slovensku vyvolala komunistická strana. V rámci stupňovania politického tlaku na DS inicioval minister Ďuriš zvolanie zjazdu slovenských roľníkov, o čom 11. novembra 1947 rokovalo predsedníctvo prípravného výboru Jednotného zväzu slovenských roľníkov (JZSR).⁵⁷ Predsedníctvo prípravného výboru sa síce drvivou väčšinou uznieslo, že zjazd nevolá, ale 13. novembra sa v *Pravde* objavila výzva

48 Tamže, s. 337.

49 Zákon napr. zaručoval minimálnu výmeru pôdy 50 ha, ktorá nemohla byť nútene vykúpená a prípady revízie pôdy vypustenej zo záboru sa mali vykonávať osobitne. O revízii zvyškových statkov mala rozhodovať šesťčlenná revízna komisia zo zástupcov politických strán. Na rokovaní parlamentu spochybňovali hranicu 50 ha ako príliš nízku členovia ČSL, ČSNS a DS. Napriek svojim výhradám však prisľúbili hlasovať za návrh zákona. RYCHLÍK, J.: Pozemková reforma na Slovensku v rokoch 1945–1950, s. 406.

50 *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, roč. 1947, vládne nariadenie č. 194/1947 Zb. Blížšie k priebehu revízie pozemkovej reformy pozri RYCHLÍK, J.: Pozemková reforma na Slovensku v rokoch 1945–1950, s. 406–407.

51 PETRANSKÝ, I.: *Cirkevná politika na Slovensku v rokoch 1945–1948*, s. 8. Dostupné na <http://www.mtak.hu/interreg/pdf/petransky16.pdf>.

52 JANIŠOVÁ, M. – KAPLAN, K.: *Katolícká cirkev a pozemková reforma 1945–1948*, s. 8–9.

53 Pozri napr. *Pravda*, 21. 1. 1948, s. 6.

54 RYCHLÍK, J.: Pozemková reforma v českých zemích v letech 1945–1948, s. 15.

55 SNA, f. P ÚV KSS, šk. 789, a. j. 17.

56 Zákon o dani z predmetov nadbytočnej potreby (prepychová daň), pochádzajúci tiež z dielne ministerstva financií, ktorý bol súčasne s týmto zákonom prijatý, komentoval poslanec Linczényi (Strana slovenskej obrody) slovami „*nesociálny a nedemokratický zákon*“, čo zďaleka nevyjadrovalo len jeho názor. *Pravda*, 23. 10. 1947, s. 1. Stenografický záznam schôdze ÚNS z 31.10.1947, dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/>.

57 Jednotný zväz slovenských roľníkov a Jednotný svaz českých zemědělců boli zriadené zákonom č. 145/1947 Zb. z 11. 7. 1947.

Článok v Čase popisujúci okolnosti zjazdu slovenských roľníkov, ktorý sa zišiel v Bratislave 14. 11. 1947.
Zdroj: Čas, 16. 11. 1947

Násilné prepadnutie budovy Predsedníctva SNR

(m) Bratislava. — Na sjezde Ďurišových a Falfanových „roľníkov“ rezolvovali redaktori, všetci príslušníci komunistického zväzu, prírodných takt. lo ciele v Rodeu odmietajú návrhy, aby sa vykonala „návlstevná“ o predsedu ÚV Dr. J. Letického a poverenú pôdohospodárstva Dr. M. Kvetku. Prítomní komunistickí vodcovia roľníkov tento návrh schválili a nenasledujúci hľadali kresly, aby zamedzili prípadnú demonštráciu, nepokoj a na príslušných. Prítomní, ktorí sa stihli po ústnom sjezde v Rodeu, treba preto pripraviť príslušným predstaveným komunistického zväzu.

Hrad po ukončení sjezdu odobral asi 500–600 ľudí pred budovu Poverenia pôdohospodárstva a pozemkovú reformu, kde sa chceli dostať dnu. Dav kričal na poverenia pozemné heslá a násilne otvoril dvere, pričom ich značne poškodil. Prítomní členovia SNR iba rýchlo sa podarilo prísť do budovy zamedziť.

Prítomní roľníci medzi demonštrantmi predstavovali „veľkú roľnícku partiu“ pod KSS Navrátila, člen SNR za KSS Malik a iní poprední komunistickí pracovníci.

Po tomto násilnom čine odšli demonštranti pred palác Predsedníctva SNR pod vedením člena SNR Malika a v domeni sa vsunuli do budovy. Srdce bolo zavreté, nakoľko už bolo po úradných hodinách. Dav vykríkol požadovať heslá proti predsedovi ÚV Dr. J. Letickému a hľadať jeho smiech, ako aj proti poľnohospodárstvu a pôdohospodárstvu a pôdohospodárskej reforme. Člen SNR Malik hľadal ľadu Predsedníctva SNR Dr. Maršálka, aby dal otvoriť dvere do nádvia a vchodu do budovy. Dr. Maršálek mu oznámil, že v budove nie je nikto z členov Predsedníctva SNR a náhlym oslobodením prichod manifestantov alebo delegácie.

Tento rozhovor sa ani nekončil, keď dav vrazil silnou silou priamo dnu SNR zhlbil. Potom sa dav usiloval vniknúť do budovy hlavným vchodom. Člen SNR mal veľké záujmy dav zadržat. Preto šiel úradu Predsedníctva SNR otvoril hlavný vchod a vyšiel pred dav. Oznamoval prítomným, že vchod z nepodstatného sjezdu nevedel Predsedníctvo SNR, aby niektorý jeho člen prehovoril, alebo ich prišiel a práve v budove nik nie je prítomný. Dav sa však s týmto neuspokojil a vykríkol požadovať heslá: „Obsef ich, Hrad NB, že chráni obnovenie“, atď., chcel vniknúť do budovy.

Vtedy prišla posila NB, ktorá odšla dáv od hlavného vchodu a monštrantov de, monštrantov, ktorí vstúpili do budovy, zistila, aby mohla podať na nich trestné oznámenia. Po príchode členu SNR za KSS Malika a poslancu KSS Bacíka dáv bol pomaly vytláčaný posilami NB a budovy a aj z nádvia. V tejto fáze došlo na miesto demonštrácie aj gverneri vstúpili gen. Dr. M. Ferjančík, aby osobne viedol bespočívajúce opatrenia.

Takisto je ovocie politiky KSS. Treba sa veľmi vážne pýtať, či táto strana je ešte strana ľstovčinná, keď pod protektorátom samého ministra Burila a ostatných poľnohospodárstva, KSS dopúšťa takto priam škandálnu výpravu. Treba sa pýtať, či podľa ešte a Námestným frontom, keď takýmto spôsobom prišlo proti Dr. J. Letickému, ako možnosť skutočnej spoločnosti. Navrhujeme, ako ďalšie činy zísť komunisti: jedno však je isté — zodpovednosť bude v plnej miere ležať na ich pleciach.

Jesenné udalosti roku 1947 boli však len predohrou k „hlavnému dejstvu“, nasledujúcemu v blízkych mesiacoch.

Vývoj od februára 1948 do prijatia zákona o jednotných roľníckych družstvách

Ešte v krátkom období po komunistickom prevrate nebolo jednoznačne zjavné, že nastane zásadná zmena v roľníckej politike štátu. Tak napr. na zjazde roľníckych komisií 28. a 29. februára 1948 v Prahe, na ktorom podľa komunistického Pravdy 150 000 jasných roľníkov oslávilo veľké víťazstvo ľudu, K. Gottwald vyhlásil: „V novej ústave musí

byť výslovne napísané, že súkromné vlastníctvo tých, čo na pôde pracujú, je ústavne zaručené, aby tak bol raz navždy urobený koniec rečiam o tom, že niekto u nás chce zavádzať kolchozy. Chceme proste, aby vám už nikto nemohol cigániť o tom, že sa u nás budú robiť kolchozy. Pre budúcnosť si pamätajte, že každý kto k vám príde s takouto šuškanou do dediny, patrí k záškodníkom, ktorých sme práve z nášho verejného života vyhnali a žeňte ho tiež sviniským krokom.“⁵⁸ V rovnakom čase sa Predsedníctvo ÚV KSS uznieslo založiť roľnícku stranu. Bacílek, Falfan, Čulen a Rendek boli dokonca poverení „uväztiť“ jej personálnu, programovú a organizačnú štruktúru, k realizácii uznesenia však nikdy neprišlo.⁵⁹

Poľnohospodársky výbor ÚNZ už o niekoľko dní nato začal jednať nielen o návrhoch novely zákona o revízii pozemkovej reformy a niekoľkých ďalších roľníckych zákonov, ale aj o osnove zákona, ktorú minister Ďuriš predložil vláde ešte v októbri predchádzajúceho roka ako reakciu na nie celkom uspokojivé výsledky zákona č. 142/1947 Zb.⁶⁰ Už vtedy osnova obsahovala požiadavky Hradeckého programu – rozparcelovanie pôdy nad 50 ha a pôdy tých, ktorí na nej nehospodarili. Ďurišov návrh, o ktorom výbor ešte 12. februára 1948 odmietol jednať, predstavoval v skutočnosti úplne novú pozemkovú reformu.⁶¹ Vzhľadom na situáciu, ktorá v Československu nastala po „Víťaznom februári“, však neprekvapuje, že nielen tento, ale aj iné vládne predlohy roľníckych zákonov boli ešte v marci 1948 schválené bez väčších prekážok.⁶² Minister Ďuriš vtedy na zasadnutí ÚNZ vyhlásil: „Dnešným usnesením ÚNS dávame spoločnou platnosťou pôdu cudzej i domácej šľachty, pôdu veľkostatkárov s výmerou nad 50 ha a všetku pôdu špekulantov do rúk roľníkov, do súkromného vlastníctva malých a stredných roľníkov (...) môžeme preto dnes na tomto pamätnom zasadnutí ÚNS prehlásiť: našu úlohu a program sme splnili a prinavrátene

58 LETZ, R.: Slovensko v rokoch 1945 – 1948 na ceste ku komunistickej totalite, s. 61–62. Čas, 16. 11. 1947, s. 1–2.

59 Čas, 18. 11. 1947, s. 1.

60 Pravda, 2. 3. 1948, s. 1.

61 Išlo o uznesenie Predsedníctva ÚV KSS z 1. 3. 1948. SNA, f. P ÚV KSS, šk. 789, a. j. 10.

62 Išlo o osnovu zákona s názvom „O pridely pôdy roľníkom“, ktorá bola podrobená kritike nielen PPPR.

63 Prípravu novej pozemkovej reformy odštartovali komunisti ešte po schválení zákona č. 142/1947 Zb. Organizovali napr. verejnú zhromaždenia, na ktorých sa nielen roľníci hlasno domáhali hlbšej reformy. RYCHLÍK, J.: Pozemková reforma na Slovensku v rokoch 1945–1950, s. 407.

64 RYCHLÍK, J.: Pozemková reforma v českých zemích v letech 1945–1948, s. 16–17. Dňa 21. 3. 1948 schválilo ÚNZ zákon č. 43 o roľníckom úvere, zákon č. 44, ktorým sa menil a dopĺňal zákon o revízii prvej pozemkovej reformy, zákon č. 45, ktorým sa menil a dopĺňal zákon zo dňa 3. 7. 1947 č. 139 Zb. o rozdelení pozostalosti s poľnohospodárskymi podnikmi a o zamedzení drobenia poľnohospodárskej pôdy, zákon č. 46 o novej pozemkovej reforme (trvalej úprave vlastníctva k poľnohospodárskej a lesnej pôde), zákon č. 47 o niektorých technicko-hospodárskych úpravách pozemkov (sčefovací zákon) a zákon č. 49 o roľníckej dani.

panskej a špekulačnej pôdy, tisícročným vývojom zaberanej roľníckemu ľudu, stáva sa dnešným dňom skutočnosťou. Gottwaldova vláda plní svoj program! Tak až teraz po novej pozemkovej reforme a po parcelácii veľkostatkárskej a zbytkárskej pôdy bude stáť český a slovenský roľník pevnou nohou na pôde, a len tým dávame našim roľníkom pevné a isté základy pre budúci rozvoj ich hospodárstva.“ Zároveň zopakoval tvrdenie, že súkromné vlastníctvo pôdy do 50 ha bude zaistené ústavou.⁶⁵ Nemalo ale uplynúť veľa času, aby český aj slovenský roľník zistil, že vládou sľubované základy jeho hospodárenia nie sú ani pevné, ani isté.

Na základe zákona o novej pozemkovej reforme (zákon č. 46) z 21. marca 1948, predstavujúceho tretiu etapu povojnovej reformy, mal štát vykúpiť za náhradu všetku pôdu nad 50 ha, tzv. špekulačnú pôdu bez ohľadu na výmeru, pôdu, ktorá bola vo vlastníctve právnických osôb, alebo tú, na ktorej vlastníci sami trvalo nepracovali. Zákon tiež určoval, komu sa mala pôda prideliť (išlo predovšetkým o malých roľníkov, bezzemkov a družstvá).⁶⁶ Spolu s ním bol prijatý aj zákon č. 44/1948 Zb., ktorým sa menil a dopĺňal zákon o revízii prvej pozemkovej reformy. Umožňoval už výkup všetkej pôdy, ak si to vyžadoval verejný záujem alebo bolo nevyhnutné uspokojiť potrebu miestnych oprávnených uchádzačov. Revízia, ktorá nasledovala po prijatí zákona, dostala podobu paušálneho rušenia rozhodnutí niekdajšieho Štátneho pozemkového úradu. Ak aj bolo rozhodnutie tohto úradu pred februárom 1948 potvrdené, nasledujúca „superrevízia“ pôvodné uznesenie zrušila. Všetky revízie boli ukončené do júla 1948.⁶⁷

Zákon o novej pozemkovej reforme znamenal aj konfiškáciu pôdy stoviek cirkevných vlastníkov (farností, kláštorov, učiteľských, kostolných a omšových základín a pod.). Nižším cirkevným úradom ponechával max. 30 ha za predpokladu, že o túto pôdu nepožiadali miestne roľnícke komisie. Z hľadiska hospodárskeho zabezpečenia cirkvi sa tak vytvorili predpoklady pre jej úplnú závislosť na štátnej pomoci.⁶⁸

Výkup podľa zákona č. 46/1948 Zb. bol dokončený do konca nasledujúceho roka a nie je známe, že by bola za takto „vykúpenú“ pôdu vyplatená nejaká náhrada (teoreticky ju stanovovalo vládne nariadenie č. 192/1949 Zb.). Pokiaľ išlo o prídely pôdy získanej revíziou, táto bola urýchlene pridelovaná maloroľníkom a bezzemkom,⁶⁹ kým rozdeľovanie pridelov podľa zákona o novej pozemkovej reforme sa uskutočnilo len vo veľmi obmedzenej miere, pričom štátne orgány upozorňovali na neperspektívnosť hospodárstiev s malou výmerou. Osud reformy spečatil zákon č. 69/1949 Zb. o jednotných roľníckych družstvách (JRD), nasledovaný májovou inštrukciou krajským národným výborom (KNV), aby bezzemkovia nedostávali už žiadnu pôdu a maloroľníci len výnimočne. Nové súkromné hospodárstva nemali vznikáť vôbec.⁷⁰ V rámci tretej etapy reformy malo byť vykúpených 253 483 ha pôdy (214 490 ha pôdy poľnohospodárskej), pričom súkromným hospodárom mali pripadnúť 3% pôdy a 3, 6% pôdy poľnohospodárskej. Údaje zo Slovenska hovoria o 96 253 ha pôdy (78 253 ha pôdy poľnohospodárskej), pričom súkromníci z nej nezískali nijaký pridel.⁷¹

Reforma splnila len svoj politický cieľ: získať pre komunistickú stranu podporu vidieka.

65 Stenografický záznam schôdze ÚNS zo 21. 3. 1948, dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/>

66 *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, roč. 1948, zákon č. 46/1948 Sb. Za pôdu mala byť vyplatená náhrada podľa osobitného predpisu, ktorý predstavoval § 7 vládneho nariadenia č. 192/1949 Zb. K priebehu núteného výkupu pozri RYCHLÍK, J.: Pozemková reforma na Slovensku v rokoch 1945–1950, s. 407.

67 *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, roč. 1948, zákon č. 44/1948 Sb. RYCHLÍK, J.: Pozemková reforma v českých zemích v letech 1945–1948, s. 17 – 18. RYCHLÍK, J.: Pozemková reforma na Slovensku v rokoch 1945–1950, s. 407.

68 Dňa 14. 10.1949 bol prijatý zákon č. 218/1949 Sb. z. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom. PETRANSKÝ, I.: *Cirkevná politika na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*, s. 9. PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc a cirkev na Slovensku 1948–1953*, s. 9.

69 V Československu získalo pôdu 72 678 uchádzačov. Revízia sa týkala 966 714 ha poľnohospodárskej pôdy, drobným a stredným roľníkom bolo pridelených asi 127 000 ha. Takmer všetka lesná pôda prešla do vlastníctva štátu a zvyšok poľnohospodárskej pôdy do správy štátnych majetkov. PERNES, J.: Politické a sociálne predpoklady kolektivizácie zemeďelstvá v Československu, s. 83. Ž. Kratochvílová uvádza, že v druhej etape pozemkovej reformy sa rozdelilo 943 271 ha pôdy, z toho 270 292 ha pôdy poľnohospodárskej. Z nej získali malí roľníci 25, 8%. Počet pridelcov na Slovensku presiahol počet 12 000. KRATOCHVÍLOVÁ, Ž.: Niektoré aspekty formovania generálnej línie socialistickej prestavby poľnohospodárstva v Československu. In: *Leninovo družstevný plán v politike KSČ: kapitoly z dejín socialistickeho poľnohospodárstva v Československu*. Bratislava 1983, s. 67.

70 Inštrukcia ministerstva pôdohospodárstva z roku 1949 uvádza, že pôda získaná pozemkovou reformou bude odovzdaná JRD. V roku 1950 nasledovalo zrušenie Národného pozemkového fondu a fondov pre pozemkovú reformu. Podľa Štatistickej ročenky z roku 1956 bolo do 1. 5. 1951 v rámci pozemkovej reformy rozdelených celkovo 4 143 149 ha pôdy, z toho pôdy poľnohospodárskej 2 135 798 ha (súkromníci z nej získali 59, 80%). RYCHLÍK, J.: Pozemková reforma v českých zemích v letech 1945–1948, s. 18.

71 Tamže, s. 19.

Pokiaľ by bola skutočne naplnená predstava KSČ o pozemkovej reforme, došlo by napr. v slovenských podmienkach k takému rozdrobeniu pôdneho fondu, že by bolo v podstate nemožné zabezpečiť normálnu poľnohospodársku výrobu. Pozemková reforma sa preto v jej poslednej etape stala predovšetkým prípravou na násilnú kolektivizáciu československého vidieka.

Prechod k tvrdej kolektivizačnej politike

Hlbšie poznanie situácie po februári 1948 poukazuje na skutočnosť, že prechod komunistického vedenia k radikálnej agrárnej politike nebol taký priamy, ako by sa mohlo zdať. Forma, akú by v konečnom dôsledku malo socialistické poľnohospodárstvo mať, zostávala pred prevratom v roku 1948 ako aj krátko po ňom otvorená. Nie všetci členovia strany totiž videli cieľ v kolektivizácii. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť pojem univerzálneho družstva a myšlienku hospodárskeho plánovania, ktorá sa objavuje už pred druhou svetovou vojnou a rozhodne ju nemožno chápať len ako „výmysel“ socialistov alebo komunistov.⁷² V hospodárskom plánovaní sa už v medzivojnovom období hľadalo východisko z krízy poľnohospodárstva, do ktorej upadlo v dôsledku nadvýroby.⁷³ Preto roľníckej verejnosti nebol hospodársky plán, keď sa s ním opäť stretli po roku 1945, úplne neznámym pojmom. Rozsah plánovania a stupeň zásahov štátu, o ktorých sa pôvodne uvažovalo,

však mali byť v demokratickej spoločnosti vecou konsenzu.⁷⁴

Krátko po februárovom prevrate 1948 vyjadrila svoju predstavu o prechode na vyššie formy socialistickej práce v poľnohospodárstve Poľnohospodárska komisia pri Štátnom plánovacom úrade nasledovne: „V praxi môže prísť do úvahy len použitie metódy výchovy pomocou politickej ideológie alebo cesta hospodárskeho presvedčovania. U nás bude za potreby prevažne druhý spôsob, pretože úlohou bude presvedčovať a získať stredného a väčšieho roľníka.“⁷⁵ Približne v rovnakom čase J. Hojdar a M. Teplý,⁷⁶ stúpenci hospodárskeho plánovania, v publikácii *Vesnické družstvo* rozobrali myšlienku vytvorenia univerzálneho obecného družstva (zaoberali sa ním už pred rokom 1939), ktoré by zjednocovalo všetky druhy družstiev, poskytovalo rôzne služby svojim členom a zároveň slúžilo celoštátnym záujmom.⁷⁷ Družstvá mali bez výhrad akceptovať riadiace a kontrolné zásahy štátu. V prípade univerzálneho obecného družstva pritom nešlo o spoločné obrábanie pôdy alebo spoločné hospodárenie, ku ktorému došlo v procese kolektivizácie. Za výrobný základ ďalšieho vývoja poľnohospodárstva považovali autori súkromné rodinné usadlosti členov družstva.⁷⁸

O zjednodušení a zjednotení poľnohospodárskeho družstevníctva vybudovaním univerzálneho roľníckeho družstva vrazil na pôde Národného zhromaždenia A. Zápotocký v programovom vyhlásení novej vlády⁷⁹ a tento pojem používal aj K. Gottwald ešte

72 VÁCLAVŮ, A.: *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*. Praha 1999, s. 38–41.

73 Korene tejto krízy siahali už do poslednej štvrtiny 19. storočia, k jej prehlbeniu však prišlo až v období po prvej svetovej vojne. So snahou regulovať poľnohospodársku výrobu sa stretávame už v polovici 20. storočia. K zástancom tejto myšlienky patril napr. agrárnik A. Švehla.

74 VÁCLAVŮ, A.: *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*, s. 78.

75 KAPLAN, K.: *Utváření generální linie výstavby socializmu v Československu. Od Února do IX. sjezdu KSČ*. Praha 1966, s. 244.

76 Obaja boli pred druhou svetovou vojnou spojení s agrárnou stranou. J. Hojdar sa v prvých povojnových rokoch stal funkcionárom KSČ.

77 Poľnohospodárska komisia ÚV KSČ a Hospodárska rada už v marci 1948 navrhli, aby sa v obciach vytvorili jednotné univerzálne družstvá, najmä výrobného, kultúrneho a zveľačovacieho charakteru. Okrem toho tu mali pôsobiť aj pobočky okresného družstva s prevažne obchodnou činnosťou. KAPLAN, K.: *Utváření generální linie výstavby socializmu v Československu. Od Února do IX. sjezdu KSČ*, s. 244.

78 Hojdar a Teplý sa domnievali, že na zabezpečenie plynulého chodu obecného družstva je potrebné povinné členstvo všetkých hospodárov v obci, pričom postačovalo, aby sa za založenie družstva vyslovila zákonom predpísaná väčšina. Kontingentácia živočišnej výroby, usmernenie osevných plôch a pod. sa malo diať pre celú obec ako jednotku. HOJDAR, J. – TEPLÝ, M.: *Vesnické družstvo. Příspěvek ke studiu československé vesnice*. Praha 1948, s. 10–26, 47 – 58. VÁCLAVŮ, A.: *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*, s. 42. JECH, K.: *Selský stav v českých zemích 1945–1948*. In: *Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. Studie slováckého muzea Uherské Hradiště*, 1998, č. 3, s. 72.

79 Zápotocký tu zároveň predstavil ciele päťročnice v poľnohospodárstve: „Za nejdůležitější bod zemědělské pětiletky považují zvýšení výrobnosti a snížení výrobních nákladů v zemědělské výrobě. To znamená především urychlit mechanizaci a elektrizaci venkova. Ta umožní zvýšit zemědělskou výrobu asi o 40 % proti předválečným letům (...) Obdobně jako průmysl, bude i zemědělství měnit svou strukturu. Bude se dále orientovat od výroby rostlinné k výrobě živočišné. Zatím co prvá stoupne asi jen o 1 %, má se druhá zvýšit asi o 75 %. Zdokonalením zemědělské výroby zvýšíme produktivitu zemědělské práce a snížíme výrobní náklady zemědělství, což povede k dokonalejšímu zhodnocení práce rolníka a k odstranění dnešního nepoměru životní úrovně ve městech a na vesnicích. Hlavní pákou zde bude iniciativní účast samých rolníků v duchu chlumeckého a nitranského hnutí.“ Stenografický záznam schůzky NS zo 17. 6. 1948, dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/>.

v júli 1948, teda v čase, keď minister Ďuriš upokojoval obavy roľníkov zo zavádzania kolchozov a zdôrazňoval hľadanie akejsi vlastnej cesty „podľa našich potrieb“.⁸⁰ Verilo naozaj vedenie KSČ, že je také niečo ešte v Československu možné?

Skutočnosť, že komunistický režim začal otvorene prezentovať svoj nepriateľský postoj voči väčším roľníkom, spôsobili predovšetkým udalosti z leta 1948. Koncom júna bola totiž zverejnená rezolúcia Informačného byra komunistických a robotníckych strán o situácii v Komunistickej strane Juhoslávie (KSJ), ktorá sa z veľkej časti týkala práve poľnohospodárstva. Vedeniu KSJ vytykala odklon od marxizmu-leninizmu, nevráživú politiku voči Sovietskemu zväzu, popieranie „skutočnosti“, že sa triedny boj na juhoslovanskej dedine zostruje. „Juhoslovanskí vedúci činitelia (...) ignorujú triednu diferenciaciu na dedine a považujú individuálnych roľníkov za jediný celok ... napriek známej Leninovej poučke o tom, že drobné individuálne hospodárstvo rodí kapitalizmus a buržoáziu neustále, každodenne, každú hodinu, živelne a hromadne.“⁸¹ Pritom však juhoslovanskú politiku likvidácie „kapitalistických živlov“, a teda likvidácie „kulactva ako triedy“ označila za unáhlenú, dobrodružnú a nemarxistickú, „lebo nemožno riešiť túto úlohu, dokiaľ prevláda v krajine individuálne roľnícke hospodárstvo (...) dokiaľ nie sú pripravené podmienky pre hromadnú kolektivizáciu pôdohospodárstva a dokiaľ väčšina pracujúceho roľníctva sa nepresvedčí o prednostiach kolektívneho spôsobu hospodárenia“. Podľa rezolúcie bola likvidácia kulactva možná až na základe hromadnej kolektivizácie, a zároveň jej nerozlučnou súčasťou.⁸²

Predstaviteľ Informbyra P. Judin o niekoľko mesiacov neskôr kolektivizáciu a socializmus v poľnohospodárstve priamo stožnil. Rezolúcia teda nepripúšťala žiadne iné riešenie agrárnej otázky ako to sovietske a vyhlásila kolektivizáciu za všeobecne platnú zákonitosť socialistickej výstavby.⁸³ Podriadenie sa tejto zásade odmietol W. Gomulka, výhrady mal aj Imre Nagy. Ostatné komunistické strany satelitných štátov ju prijali ihneď, alebo po určitej výmene svojich vedúcich funkcionárov. Predsedníctvo ÚV KSČ potvrdilo nevyhnutnosť socialistickej premien na dedine už 28. júna,⁸⁴ zároveň si však niektorí z jeho členov uvedomovali komplikácie, vyplývajúce z nedávnych tvrdení, že kolchozy sa v Československu zakladať nebudú.⁸⁵ Predstavitelia strany ale neboli jediní, kto na rezolúciu reagoval, otázka výrobných družstiev bola na dennom poriadku aj na vidieku.⁸⁶

Pritvrdenie v roľníckej politike je jasne badateľné aj v uznesení Predsedníctva ÚV KSS z 15. septembra 1948. Operatívny sekretariát, ktorý vznikol pri ÚV KSS,⁸⁷ bol poverený vypracovaním podrobných smerníc na použitie administratívnych opatrení za neplnenie predpísaných dodávok poľnohospodárskych produktov. Pritom sa ešte v návrhu uznesenia okrem opatrení spomínali aj trestné sankcie. V jednotlivých okresoch sa v krátkom čase mala uvaliť správa na gazdovstvá niekoľkých statkárov, ktorí neplnili svoje dodávkové povinnosti, pričom majiteľ alebo nájomca sa mal „po konkrétnom zistení sabotáže výkupu zadeliť do pracovného tábora“ spolu s peňazným trestom. „Súduh, poverený okresnými výbormi za výkup poľnohospodárskych produktov, v dohode s inštruktorom

80 VÁCLAVŮ, A.: *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*, s. 43–44. Za snahu o vlastnú cestu v poľnohospodárstve, rešpektujúcu slovenské podmienky, možno považovať napr. tzv. nitriansky program, ktorý predstavil poverenik pôdohospodárstva Falán začiatkom apríla 1948 na oslavách v Nitre. *Pravda*, 6. 4. 1948, s. 1–2.

81 Gottwald sa v podobnom duchu vyjadril už na zasadaní ÚV KSČ v apríli 1948, kde konštatoval: „nesmieme zabudnúť, že u nás ostáva veľký úsek súkromnokapitalistického hospodárstva, predovšetkým v pôdohospodárstve. Preto treba stále pamätať na poučku V. I. Lenina, ktorý vraví, že drobná buržoázia tak v mestách, ako aj na dedinách je živnou pôdou pre rast kapitalizmu“. Citované podľa KRATOCHVÍLOVÁ, Ž.: Niektoré aspekty formovania generálnej línie socialistickej prestavby poľnohospodárstva v Československu, s. 72.

82 *Pravda*, 30. 6. 1948, s. 1–2. V 90. rokoch minulého storočia boli objavené v moskovských archívnych fondoch dokumenty o tom, že sa vo vedení VKS(b) uvažovalo, či predmetom kritiky nemá byť namiesto Komunistickej strany Juhoslávie práve KSČ. VÁCLAVŮ, A.: *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*, s. 44.

83 LACINA, V.: Zmena koncepcie zemédeľské politiky v roce 1948. In: KRATOCHVÍLOVÁ, Ž. (zost.): *Československé zemědělství očima historiků. Symposium pořádané komisí pro agrární a rolnickou otázku v Československu po roce 1945 23. a 24. května 1968 v Praze*, s. 82–83.

84 Predsedníctvo ÚV KSS vyslovilo svoj „bezvýhradný súhlas“ s rezolúciou na svojom zasadnutí 2. 7. 1948. SNA, f. ÚV KSS, šk. 789, a. j. 20.

85 Vedenie strany hodnotilo dovtedajšiu roľnícku politiku, ktorá nastoľovala rozdelenie pôdy, ako správnu. Podľa strany otázka kolektivizácie nemohla byť pred Februárom predložená ako program. KRATOCHVÍLOVÁ, Ž.: Niektoré aspekty formovania generálnej línie socialistickej prestavby poľnohospodárstva v Československu, s. 79.

86 KAPLAN, K.: *Utváření generální linie výstavby socialismu v Československu. Od Února do IX. sjezdu KSČ*, s. 245.

87 Jeho členmi boli Bačilek, Rendek, Hrušovský a Chudík.

ÚV posúdi, v ktorých obciach a proti komu sa majú vykonať zásahy prostredníctvom orgánov ľudovej správy, event. za pomoci orgánov SNB a HKS⁸⁸ za neplnenie dodávkových povinností. Predsedníctvo ÚV KSS výslovne zdôrazňuje, že jednotlivé administratívne opatrenia majú sa uplatňovať len voči dedinským boháčom, a to vždy len individuálne a nie hromadne...“ V prípade poslednej vety z uznesenia opäť vypadol nevhodný výraz „nátlak“. Už v návrhu uznesenia predsedníctva sa pri ňom totiž objavila poznámka „iné slovo“. Z opatrení, ktoré sa pripúšťali, to bola napr. návšteva roľníka s upozornením na nesplnenú povinnosť, zabavenie a odvoz produktov určených na výkup, udelenie pokuty či odňatie šateniek a lístkov na cukor. V tomto prípade sa mal operatívny sekretariát postarať o vydanie vyhlášky, ktorá by tento krok legalizovala.⁸⁹

Predsedníctvo ÚV KSČ sa problémami roľníckej politiky zaoberalo aj na zasadaní 14. októbra 1948. Pri tejto príležitosti A. Zápotocký a J. Frank kritizovali predfebruárovú politiku a prvý z nich vravel dokonca o obrate v agrárnej politike, čo Predsedníctvo ÚV odmietlo. Na tomto zasadnutí bol súčasne podniknutý jeden z prvých pokusov o charakteristiku nepriateľa, s ktorým strana vedie na dedine boj. Predsedníctvo rozhodlo, že v tejto súvislosti nie je vhodné používať pojem „sedliak“ a je nevyhnutné nájsť nové kritériá na vymedzenie kapitalistických živlov na dedine, než je výmera pôdy.⁹⁰ K. Gottwald spomenul aj svoje nedávne jednanie v Sovietskom zväze: „Vravel som Stalinovi výslovne, že o kolchozoch nebudeme rozprávať, že ich budeme robiť. Likvidovať staré formy. On s tým súhlasil.“ Organizačnou formou prechodu roľníkov k socializmu malo byť univerzálne družstvo, proces mal však prebiehať opatrne a pomaly.⁹¹

KSČ od počiatku prijala tézu rezolúcie, že na ceste k socializmu sa triedny boj zostruje. V tomto zmysle sa niesli aj smernice pre poľnohospodársku politiku, prijaté plénom ÚV

KSČ 17. novembra 1948. Otvorene už hovorili o obmedzovaní a zatlačovaní kapitalistických živlov na dedine, o ich postihovaní pri výkype, aj v oblasti prídeltov, cien a daní.⁹² Podporu mali získať predovšetkým družstvá pre spoločnú výrobu za podmienky, že v nich nebude rozhodovať „dedinský boháč“, ale drobný a stredný roľník. Aby bolo možné zlomiť prípadnú sabotáž dedinských kapitalistických živlov, mala sa vytvoriť pevná materiálno-technická základňa v podobe štátnych strojových staníc, výkrmní ošípaných, dobytky a hydiny. Štátny aparát mal byť pritom „mocnou pákou pri socialistickej prestavbe spoločnosti“. Jednoznačne sa tu prejavila už príprava kolektívizácie podľa sovietskeho vzoru. Gottwald na tom istom zasadaní zároveň vyhlásil: „my máme v ruke všetky páky politické, hospodárske, organizačné, kultúrne, aby sme mohli cestou obmedzovania a zatlačovania kapitalistických elementov na dedine vytvoriť priaznivé predpoklady pre úplnú likvidáciu kapitalistických živlov.“⁹³ V súvislosti s rezolúciou podotkol: „V rezolúcii sa hovorí o tom, že je nevyhnutné v Juhoslávii obmedzovať a zatlačovať kapitalistické živly. To že je dnes najdôležitejšie, a to že je predpokladom potom postupnej likvidácie kapitalistických živlov vôbec a najmä na vidieku. Platí toto, súdruhovia, tiež pre nás? Áno, to platí tiež pre nás (...) Teraz stojí na dennom poriadku obmedzovanie a zatlačovanie kapitalistických živlov.“⁹⁴

V tomto období došlo aj k schváleniu zákona o prvom päťročnom hospodárskom pláne rozvoja. V poľnohospodárstve malo prísť k stupňovaniu výroby rozvojom živočišnej výroby, pokračovaním mechanizácie a elektrifikácie a podporou všetkých foriem poľnohospodárskeho družstevníctva. Hrubá hodnota rastlinnej výroby sa v r. 1953 mala oproti r. 1948 zvýšiť o 11% a živočišnej až o 86%. Zákon opätovne zdôraznil, že zvyšné kapitalistické prvky sa mali postupne obmedzovať a vytlačovať zo všetkých odborov národného hospodárstva.⁹⁵ Pri raste poľnohospodárskej

88 Hospodárska kontrolná služba.

89 SNA, f. P ÚV KSS, šk. 789, a. j. 24.

90 KAPLAN, K.: *Utváření generální linie výstavby socialismu v Československu. Od Února do IX. sjezdu KSČ*, s. 246–247. Nakoľiek K. Gottwald odporučil používanie výrazu „boháč“. JECH, K.: *Selský stav v českých zemích 1945–1948*, s. 73–74.

91 Citované podľa KAPLAN, K.: *Utváření generální linie výstavby socialismu v Československu. Od Února do IX. sjezdu KSČ*, s. 247.

92 „... musíme při výkypoch rolnických výrobkov na vidieku dbať toho, aby viacej dávali veľkí, aby bolo uľahčené malým. Rozvrhovanie kontingentov, alebo povinných dodávok, aby postihlo predovšetkým tých veľkých.“ SNA, f. ÚV KSS, šk. 789, a. j. 32, Inštruktor, Hlavná línia našej strany po februári. Z prejavu K. Gottwalda na zasadnutí ÚV KSČ v dňoch 17.–18. 11. 1948.

93 Citované podľa VÁCLAVÚ, A.: *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*, s. 44–45.

94 SNA, f. ÚV KSS, šk. 789, a. j. 32, Inštruktor, Hlavná línia našej strany po februári. Z prejavu K. Gottwalda na zasadnutí ÚV KSČ v dňoch 17.–18. 11. 1948.

95 Na Slovensku sa mala živočišna výroba zvýšiť o 98% a jej podiel na celkovej poľnohospodárskej výrobe mal vzrásť na 42%. *Zbierka zákonov a nariadení*, roč. 1948, zákon č. 241 Zb. z. z. 27. 10. 1948.

produkcie sa síce akcentovala predovšetkým úloha mechanizácie, no skutočnosť, že táto ju bez použitia iných prostriedkov nedokáže priamo plniť, sa v socialistických krajinách po dlhé roky prehládala.⁹⁶

O konkrétnom návrhu o jednotnom roľníckom družstevníctve jednalo Predsedníctvo ÚV KSCĽ 2. decembra 1948.⁹⁷ Návrh poľnohospodárskej komisie ÚV KSCĽ a Hospodárskej rady, aby jednotné miestne družstvo bolo vrcholným koordinujúcim orgánom autonómnych družstiev rôznych typov, aj výrobného družstva, predsedníctvo zamietlo. Ako to vyjadril R. Slánský, všetky dedinské družstvá spojené s výrobou sa mali spojiť dohromady a z nich ako z jedného družstva sa mal stať zárodok kolchozu.⁹⁸ Dňa 7. januára nasledujúceho roka prejednávalo Predsedníctvo ÚV KSCĽ opätovne úlohy jednotných roľníckych družstiev a o dva týždne nasledoval už návrh zákona o JRD. Niektorí funkcionári, ako napr. J. Smrkovský, prezentovali prehnane optimistický názor, že zakladanie družstiev bude procesom rýchlym, úspešným a spontánnym.⁹⁹

V závere januára roku 1949 prijala vláda niekoľko dôležitých nariadení, medzi nimi i nariadenie o zriadení pôdohospodárskych referátov KNV, ktoré zabezpečovali krajskú správu v oblasti plánovania, starostlivosti o rastlinnú a živočíšnu výrobu, ale boli kompetentné aj vo veciach pozemkovej reformy, konfiškácii a národných správ pôdohospodárskeho majetku. Podstatnou bola predovšetkým skutočnosť, že referáty boli v daných oblastiach oprávnené vykonávať zároveň správne trestné konanie.¹⁰⁰

Dňa 23. februára 1949 schválilo Národné zhromaždenie zákon č. 69/Zb. z. o jednotných pôdohospodárskych družstvách.¹⁰¹ V §1 uvádzal, že v záujme zaistenia blahodarného rozvoja poľnohospodárskeho družstevníctva a odstránenia roztrieštenosti družstevnej činnosti sa budú zakladať na podklade dobrovoľnosti JRD, ktoré majú zjednotiť dovtedajšie rôzne poľnohospodárske družstvá. Predmetom ich činnosti malo byť v prvom rade sceľovanie pôdy a mechanizácia, súčinnosť pri ustanovení, rozvrhu a plnení výrobných úloh a dodávok pôdohospodárskych výrobkov a uzavieranie zmlúv o ich výrobe, výkupe a dodávke. Dozor nad činnosťou JRD vykonávalo ministerstvo pôdohospodárstva.¹⁰²

V nasledujúcom mesiaci prejednávalo Predsedníctvo ÚV KSCĽ návrh stanov, rokovalo o sceľovaní pozemkov a o mechanizácii práce. Zaujímavá bola diskusia o tom, kto bude disponovať a vlastniť strojné zariadenia. Dovtedy poľnohospodárske stroje vlastnili súkromní roľníci, strojové družstvá, štátne traktorové stanice a hospodárske družstvá. Predsedníctvo ÚV KSCĽ rozhodlo obmedziť pridel strojov jednotlivcom a niektoré stroje im nepridelať vôbec. Pridel strojov sa mal zmenšiť aj strojovým družstvám. Všetky ťažké mechanizačné prostriedky a väčšinu strojového vybavenia mali vlastniť len strojové stanice, ktoré by ich za určitých podmienok zapožičali roľníckym družstvám. A. Zápotocký v tejto súvislosti povedal: „*Pokiaľ ide o súkromný sektor, ktorý má v rukách stroje, odporúčam ho likvidovať.*“¹⁰³

96 VÁCLAVŮ, A.: O agrární otázce v socialistickém hnutí. In: *Revue dějin socialismu*, roč. 1968, č. 1, s. 15–16.

97 V rovnakom čase došlo k reorganizácii roľníckeho oddelenia Sekretariátu ÚV KSS a jeho premenovaniu na oddelenie pre pôdohospodársku výrobu a výživu, na čele s K. Bacilkom. Zriadila sa aj komisia pre pôdohospodársku výrobu (predseda M. Falán, tajomník K. Bacilek) a komisia pre výživu (tajomník K. Bacilek, člen komisie M. Falán). SNA, f. Sekretariát ÚV KSS, šk. 1, a. j. 23.

98 Gottwald sa na tomto zasadnutí vyjadril aj k problematike vstupu zámožných roľníkov do družstva: „*O tom strach z následkov, to u nás nemusí byť (...)* To rozkulačenie toho typu, nakoľko bude nutné. To u nás nebude taký problém. To je niečo iného u nás, než tie obrovské vzdialenosti v ZSSR. U nás na dedine všade máte robotníkov (...) Keď to budeme správne organizovať, tak u nás rozkulačenie takého druhu nebude nutné.“ KAPLAN, K.: *Utváření generální linie výstavby socialismu v Československu. Od Února do IX. sjezdu KSCĽ*, s. 250–253.

99 Tamže, s. 251.

100 Dňa 25. 1. 1949 schválila vláda aj nový systém zabezpečenia výrobného a dodávkového plánu v poľnohospodárstve, systém zmlúv o výrobe, výkupe a dodávke pôdohospodárskych výrobkov medzi roľníkom a štátom. V sporoch, ktoré vyplynuli z plnenia zmlúv podľa vládneho nariadenia č. 6 bol oprávnený rozhodovať ONV. *Zbierka zákonov a nariadení*, roč. 1949, vládne nariadenie č. 6, 7 a 12 Zb. z.

101 Tomuto zákonu predchádzalo 2. 2. 1949 prijatie zákona č. 27 o mechanizácii poľnohospodárstva, ktorý zriaďoval Ústredie pre mechanizáciu poľnohospodárstva, nad ktorým vykonával dozor minister pôdohospodárstva. Zákon umožňoval výkup základných mechanizačných prostriedkov od osôb, ktoré neplnili povinné dodávky alebo prostriedky nevyužívali. Výkup vykonával na návrh Ústredia ONV. Na základe jeho rozhodnutia boli príslušné osoby povinné mechanizačné prostriedky predať. V praxi to však neraz vyzeralo tak, že sa „vykúpené“ stroje hádzali do šrotu. Návrh uznesení Predsedníctva ÚV KSS vo veciach mechanizácie počítal so skutočnosťou, že majitelia súkromných traktorov ich nebudú môcť dostatočne využiť už len vzhľadom na fakt, že cena nafty pre súkromných poľnohospodárov, ktorí nemali nárok na šatenky, bola určená na 34 Kčs 60 hal, kým pre štátny a družstevný sektor to bolo len 9 Kčs 60 hal. V konečnom dôsledku sa malo pristúpiť k hromadnému výkupu traktorov i mláťačiek pre družstvá aj Mepod (Ústav pre mechanizáciu poľnohospodárstva). *Zbierka zákonov a nariadení*, roč. 1949, zákon č. 27 Zb. z. SNA, f. ÚV KSS, šk. 2119, GT 1/3.

102 *Zbierka zákonov a nariadení*, roč. 1949, zákon č. 69/Zb. z.

103 Citované podľa KAPLAN, K.: *Utváření generální linie výstavby socialismu v Československu. Od Února do IX. sjezdu KSCĽ*, s. 252. K zákonu č. 27/1949 Zb. z. o mechanizácii poľnohospodárstva pozri poznámku č. 77.

NAŠA BUDÚCNOSŤ JE V DRUŽSTVE

Propagačný leták.
Zdroj: Archív autorky

Ekonomický nátlak, ktorý sa stal rozhodujúcou metódou pri „presvedčani“ roľníkov o vstupe do JRD, mal za cieľ priviesť poľnohospodára do takej situácie, aby sa radšej zbavil svojho vlastníctva, než aby ďalej znášal neznesiteľné podmienky určené štátom. Myšlienka niektorých komunistických predstaviteľov (ako napr. Gottwalda), že roľník sa môže dostať k výrobnému družstevníctvu sám prostredníctvom hospodárskeho povznesenia, stroskotala v období rokov 1948 a 1949. Sovietsky zväz im dal totiž veľmi rýchlo najavo, že sa tento cieľ môže dosiahnuť len jeho zbedačením.¹⁰⁴

Záver

Z akého dôvodu vlastne videlo socialistické zriadenie budúcnosť poľnohospodárstva v kolektivizácii, v budovaní veľkých hospodárstiev zjednocovaním maloroľníckych usadlostí? Stalin ešte v 20. rokoch 20. storočia jasne formuloval svoje presvedčenie, že budovanie moci na dvoch rôznych základoch – na základe zjednoteného veľkopriemyslu a rozdrobenej roľníckej malovýroby nie je možné. Východisko videl v budovaní veľkých hospodárstiev, pričom mal na mysli hospodárske podniky veľké výmerou pôdy.¹⁰⁵ Spor

o to, ktorá forma hospodárenia je najvýhodnejšia, čiže spor o malý alebo veľký poľnohospodársky podnik, sa však neobjavil so socialistickým hnutím, ale siaha do prelomu 18. a 19. storočia. O výhodách toho druhého z nich nepochybovali nielen Marx a Engels, ale aj iní predstavitelia socialistického hnutia a očakávali zánik maloroľníckeho hospodárenia, ktorý sa však neuskutočnil. Koncom 19. storočia socialistické hnutie navyše verilo, že nájde svojich prívržencov aj medzi roľníkmi a poľnohospodárskymi robotníkmi, predpokladaný prílev stúpcov z vidieckeho obyvateľstva sa ale tiež nedostavil.¹⁰⁶ Na prelome storočí sa preto dospelo k názoru o nevyhnutnosti vypracovať vlastný agrárny program a viesť samostatnú roľnícku politiku. V socialistickom hnutí zakotvili myšlienky K. Kautského (autora diela „Agrárna otázka“), ktoré prijal aj Lenin, a síce, že veľký poľnohospodársky podnik má oproti malému nespornú technickú prevahu a socialistický režim sa bude musieť snažiť o jeho čo najrýchlejšie rozšírenie. Kautský a Lenin však mali iné predstavy o spôsobe jeho vybudovania ako Stalin. Kým Kautský videl cestu ako presvedčiť roľníkov o výhodách takéhoto hospodárenia metódou dobrého príkladu („je treba dokázať, že je to výhodné“¹⁰⁷), Stalin sa s týmto názorom nestotožňoval. V socialistickom hnutí vládla veľmi dlho predstava, že poľnohospodárskej veľkovýrobe musí predchádzať centralizácia pôdy, pretože len vo veľkých poľnohospodárskych podnikoch sa môže plne uplatniť mechanizácia, kooperácia a deľba práce, v čom sa odrážalo príliš striktné prenášanie skúseností z priemyselnej výroby do poľnohospodárstva.¹⁰⁸

Kolektivizácia sovietskeho poľnohospodárstva vytvorila možnosť získať prostriedky na urýchlenú industrializáciu. A. Václavů, ktorý sa touto problematikou zaoberal, síce potrebu urýchlenej industrializácie v Sovietskom zväze nespochybňuje, pochybnosti však podľa neho vznikajú tam, kde „vytvá-

104 Pozri A. VÁCLAVŮ v diskusii k referátu Ž. Kratochvílovej a Z. Antoša. In: KRATOCHVÍLOVÁ, Ž. (zost.): *Československé zemědělství očima historiků. Symposium pořádané komisí pro agrární a rolnickou otázku v Československu po roce 1945* 23. a 24. května 1968 v Praze, s. 72.

105 VÁCLAVŮ, A.: O agrární otázce v socialistickém hnutí, s. 6–7.

106 Tamže, s. 10–19.

107 K problému, ako si získať dôveru predovšetkým stredného roľníctva a aký postoj k nemu zaujať, sa vyjadril Lenin v marci 1919: „*Pokiaľ ide o statkárov a kapitalistov, je našou úlohou úplné vyvlastnenie. Ale žiadne násilie voči strednému roľníctvu nepripúšťame. Dokonca, aj keď ide o bohaté roľníctvo, nehovoríme tak rozhodne, ako keď ide o buržoáziu: absolútne vyvlastnenie bohatého roľníctva a kulakov (...). Nie je nič hlúpejšieho než sama myšlienka na násilie v oblasti hospodárskych vzťahov stredného roľníka.*“ LENIN, V. I.: *Referát o práci na vesnici*. Brno 1953, s. 13–22.

108 Lenin však nevidel hranicu medzi kapitalistickými a nekapitalistickými hospodárstvami vo výmere pôdy. Podľa neho sa aj malé hospodárstvo (čo do výmery pôdy) môže zmeniť na veľké rozsahom výroby. Ako však uvádza A. Václavů: „*Nemýlili sa ani Kautský a Stalin v presvedčení, že poľnohospodárstvo ako priemysel speje k veľkovýrobe. Mýlili sa však, keď spojovali túto tendenciu výlučne s hospodárstvami veľkými čo do výmery pôdy.*“ VÁCLAVŮ, A.: O agrární otázce v socialistickém hnutí, s. 20–25.

ranie veľkých poľnohospodárskych podnikov bolo povýšené na jediný spôsob riešenia agrárnych problémov v podmienkach socializmu a kde boli absolutizované a fetišizované technické prednosti veľkých podnikov (...) zovšeobecnením platnosti tzv. Stalinovej teórie kolektivizácie bolo práve to, čo vzniklo v mimoriadnych a zvláštnych pomeroch, prehlásené za trvalé a nemenené“.¹⁰⁹

Československo však bolo krajinou priemyselne vyspelejšou a československé poľnohospodárstvo bolo pred kolektivizáciou produktívnejšie ako predkolchozná sovietske, nehovoriac o vypeľom domácom družstevníctve.¹¹⁰

Je nevyhnutné poznamenať, že výsledkom kolektivizácie neboli družstvá v pravom zmysle slova. Používanie tohto pojmu nevy-

jadruje skutočnú podstatu JRD, ktoré nespĺňali základné princípy družstiev, majúcich na našom území dlhoročnú históriu. Boli akými „špecifickými výrobnými poľnohospodárskymi organizáciami“, budovanými nie pre ich propagovanú výhodnosť, ale preto, že ich potreboval režim.¹¹¹ Dokazujú to aj známe slová K. Gottwalda na IX. zjazde KSČ v máji 1949: „nebude u nás socializmu bez prechodu dediny k socializmu“.

Kolektivizácia neznamenať efektívnejšiu formu výroby ako súkromné hospodárenie, jej motívy boli predovšetkým politické. Tragédia roľníckeho stavu vyplynula z jeho postavenia ako nositeľa tradičných hodnôt, čím sa stal prirodzenou prekážkou režimu v naplňovaní jeho cieľa – podriadiť si život celej spoločnosti.¹¹²

Summary

Way to Socialization of the Czechoslovak Agriculture

The communist regime that came to power in 1948 has brought deep changes into the Czechoslovak society. In many cases these changes meant a breakup in development and the tradition lasting for whole generations. Especially the great majority of agrarian workers were to experience this with unusual hardness. Accepting the Soviet model of agrarian policy after the Inform-Bureau resolution in summer 1948 was preceded by thirty-year period of complicated development and radical changes in the landed property. The presented study is primarily concentrated on three stages of the land reform and main problems of the Czechoslovak agriculture after the Second World War. It also pays attention to the communist agrarian policy as well as points out the changes reaching up to the period of inter-war Republic.

109 Tamže, s. 53–55.

110 KRATOCHVÍLOVÁ, Ž.: Vliv specifického vývoje ruského zemědělství na formu kolchozů. In: KRATOCHVÍLOVÁ, Ž. (zost.): *Československé zemědělství očima historiků. Symposium pořádané komisí pro agrární a rolnickou otázku v Československu po roce 1945 23. a 24. května 1968 v Praze*, s. 48.

111 Pozri bližšie VÁCLAVŮ, A.: *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*, s. 53 – 54.

112 VÁCLAVŮ, A.: K linii zemědělské politiky přijaté na zasedání ÚV KSČ v listopadu 1948. In: KRATOCHVÍLOVÁ, Ž. (zost.): *Československé zemědělství očima historiků. Symposium pořádané komisí pro agrární a rolnickou otázku v Československu po roce 1945 23. a 24. května 1968 v Praze*, s. 87–104. RYCHLÍK, J.: Kolektivizace ve střední a východní Evropě. In: BLAŽEK, P. – KUBÁLEK, M. (zost.): *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*, s. 20–25. PEXOVÁ, H.: Totalitarismus a kolektivizace v politologické teorii. In: *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*. Praha 2008, s. 64–65.

Agentúrno-operatívna činnosť II. odboru Krajskej správy Ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1960–1964¹

**Mgr. Branislav
Kinčok**

(1979), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyríla a Metoda v Trnave. Pracuje v Ústave pamäti národa

Od roku 1953 prechádzal totalitný režim v Československu viacerými zmenami. Tie mali vplyv aj na činnosť rôznych zložiek Štátnej bezpečnosti (ŠtB).² Rok 1960 bol z tohto pohľadu významným predelom v jej dovtedajšej činnosti. Dňa 9. apríla 1960 (s účinnosťou od 1. júla 1960) bol schválený zákon č. 36/1960, ktorý definoval nové územnosprávne členenie Československa, ktoré malo vplyv na štruktúru a čiastočne aj činnosť nižších zložiek ŠtB. V dňoch 5. a 6. júna 1960 sa konala celoštátna konferencia Komunistickej strany Československa (KSČ), ktorá dospela k záveru, že v Československu zviřazil socializmus.³ Následným ústavným zákonom z 11. júla 1960 sa Československá republika premenovala na Československú socialistickú republiku (ČSSR), v ktorej bol vybudovaný socializmus a vytvorené predpoklady „na prechod našej spoločnosti ku komunizmu“.⁴ Zmeny vyvolané novou spoločenskou situáciou sa spočiatku nedotkli centrálnych štruktúr ŠtB, ale mali výrazný dopad na jej samotnú činnosť. Podľa ŠtB si „vyspelá socialistická spoločnosť vytvára nové podmienky a možnosti pre prácu operatívnych úsekov štátnej bezpečnosti“.⁵ V jej ponímaní bola týmito

novými podmienkami a možnosťami predovšetkým orientácia na „vonkajšieho nepriateľa“, teda smerom do zahraničia.⁶ Výsledkom tejto atmosféry bola aj zmena na čele Ministerstva vnútra (MV), keď dovtedajšieho ministra Rudolfa Baráka⁷ vystriedal Lubomír Štrougal.⁸ Pod vedením nového ministra bola vypracovaná nová koncepcia organizácie operatívnych zložiek MV (ŠtB).⁹ Organizačné zmeny zasiahli centrálné útvary ŠtB až 1. januára 1964, keď bola vytvorená tzv. jednotná československá kontrarozviedka. Jednotlivé kontrarozviedne správy MV (II., III. a IV.) sa zjednotili do jednej tzv. II. správy MV.¹⁰

Na nižšej, resp. regionálnej úrovni bolo obdobie rokov 1960–1964 vymedzené dvomi významnými organizačnými zmenami nižších zložiek ŠtB. Prvou bola zmena územnosprávneho členenia Československa v roku 1960, keď v rámci Slovenska vznikli z pôvodných šiestich krajov a 78 okresov len tri kraje a 33 okresov.¹¹ Táto zmena sa prejavila na dislokácii Krajských správ (KS) a Okresných oddelení (OO) MV. Pôvodných šesť KS sa zlúčilo do troch so sídlami v Bratislave, Banskej Bystrici a Košiciach. Tieto zmeny však nemali dopad na

1 Štúdia voľne nadväzuje na: KINČOK, B.: Agentúrno-operatívna činnosť II. odboru Krajskej správy Ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1954–1959. In: *Pamäť národa*, roč. 4, 2008, č. 4, s. 41–55.

2 K vplyvom celospoločenských zmien na činnosť ŠtB v rokoch 1953–1960 pozri: KOUDELKA, F.: *Státní bezpečnost 1954–1968 (Základní údaje)*. Praha 1993, s. 22–26.

3 Tamže, s. 26.

4 <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1960/sb40-60.pdf>. Ústavný zákon č. 100/1960 Zb. z 11. 7. 1960 o Ústave Československej socialistickej republiky.

5 http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/smernice/rmv_13_1962.pdf. Rozkaz ministra vnútra (RMV) č. 13 z 16. 5. 1962 „Směrnice pro agenturně-operativní práci státní bezpečnosti“.

6 „Jej (ŠtB – pozn. B. K.) ostrije smeruje k likvidácii vonkajšieho nepriateľa a k odhaľovaniu všetkých pokusov o aktivizáciu zvyšku vnútorných nepriateľov.“ Tamže. Orientácia ŠtB smerom do zahraničia bola deklarovaná už od roku 1954, v skutočnosti ale zostala nezmenená a zameriavala sa predovšetkým na „vnútorného nepriateľa“. Táto situácia sa viac-menej opakovala aj v roku 1960, keď deklarované malo s praxou len málo spoločného.

7 Rudolf Barák (1915–1995) vykonával funkciu ministra vnútra od 14. 9. 1953 do 23. 6. 1961.

8 Lubomír Štrougal (1924) vykonával funkciu ministra vnútra od 23. 6. 1961 do 26. 4. 1965.

9 K dôležitým dokumentom vypracovaným v tomto období patrila najmä štúdia s názvom *Vyhliadky činnosti ŠtB do roku 1970*. Bola to v podstate kritická sonda do predchádzajúcej činnosti ŠtB, ktorá ponúkala viaceré zaujímavých riešení. Aj keď argumenty a závery štúdie neboli nakoniec prijaté, niektoré našli odraz v reorganizácii ŠtB v roku 1964. Bližšie o štúdiu pozri: KOUDELKA, F.: *Státní bezpečnost 1954–1968 (Základní údaje)*, s. 30–31.

10 K reorganizácii ŠtB v roku 1964 pozri: FROLÍK, J.: *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. Sborník archivních prací*, roč. 41, č. 2. Praha 1991, s. 492–494.

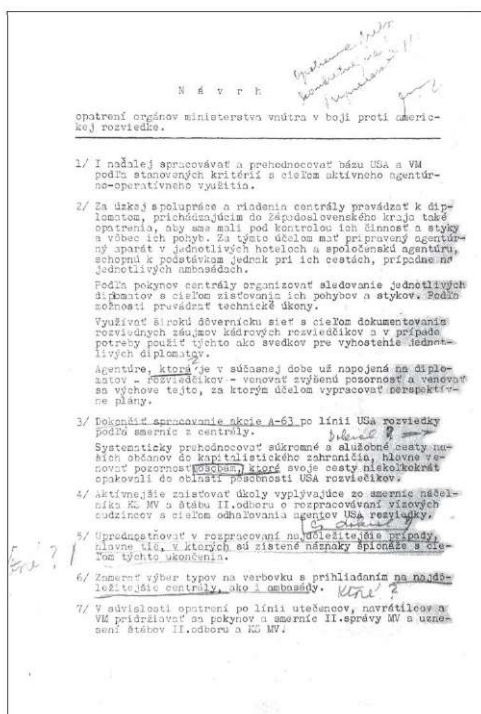
11 Od roku 1949 malo Slovensko tieto kraje: Bratislava, Nitra, Banská Bystrica, Žilina, Košice a Prešov. V roku 1960 vznikol Západoslovenský (Bratislava a Nitra), Stredoslovenský (Banská Bystrica a Žilina) a Východoslovenský kraj (Košice a Prešov).

ich organizačnú štruktúru.¹² Tá dostala novú podobu až v marci 1964 po vytvorení jednotnej kontrarozviedky na centrálnej úrovni ŠtB. K 1. marcu boli dovtedajšie II., III. a IV. odbory KS zlúčené do II. (kontrarozviedneho) odboru. Od tohto okamihu II. odbor (zahraničná kontrarozviedka) KS MV Bratislava, v takej podobe ako existoval a fungoval od roku 1954, zanikol.

Vývoj agentúrnej siete na II. odbore KS MV Bratislava v rokoch 1960–1964

Až do roku 1962 sa agentúrno-operatívna činnosť ŠtB riadila „Barákovými“ smernicami z roku 1954.¹³ Deklarovaná zmena v činnosti ŠtB zo začiatku 60. rokov našla svoj odraz v smernici pre agentúrno-operatívnu prácu štátnej bezpečnosti vydané ministrom vnútra L. Štrougalom.¹⁴ V definícii agentúrnej siete nedošlo v roku 1962 k výraznejším zmenám. Tajní spolupracovníci (TS) aj naďalej bojovali proti rovnakému nepriateľovi, zmenila sa však jeho priorita. Zatiaľ čo v roku 1954 mala byť činnosť TS proti „vnútornému“ a „vonkajšiemu“ nepriateľovi približne vyvážená (v skutočnosti taká ale nikdy nebola), podľa nových smerníc sa mala zamerať najmä smerom do zahraničia.¹⁵ Použitie TS operatívnymi pracovníkmi ŠtB zostalo absolútne nezmenené.¹⁶ Ani rozdelenie TS do kategórií nepostihli žiadne zmeny a naďalej sa delili na agentov (A), informátorov (I), rezidentov (R) a majiteľov konšpiračných a prepožičaných bytov (KaPB). Zmeny sa dotýkali predovšetkým definícii jednotlivých kategórií TS.

Definícia agenta zostala v podstate nezmenená, aj keď v porovnaní s predchádzajúcimi

Opatrenia MV v boji proti americkej rozviedke z apríla 1963.
Zdroj: A ÚPN Bratislava

dzajúcimi smernicami kládla väčší dôraz na činnosť agenta smerom k vonkajšiemu nepriateľovi.¹⁷ Posun nastal aj v oblasti verbovania¹⁸ agentov, ktorí sa v 50. rokoch veľmi často získavali na základe kompromitujúcich materiálov. V novej smernici bola táto možnosť už obmedzená na nevyhnutné prípady a nahradila ju „verbovka“ na základe dobrovoľnosti.¹⁹

V definícii informátora došlo v roku 1962 k podstatnej zmene, keď sa na rozdiel od minulosti prestal používať pri rozpracovaní jednotlivých prípadov.²⁰ Podobne ako v prípade agenta sa uprednostňovalo jeho získanie na „vlastenskom“ základe. Informá-

- 12 Novovzniknutá KS MV Bratislava vznikla zlúčením KS MV Bratislava a KS MV Nitra. Prebrala agentúrnu sieť, rozpracované prípady a inú agendu od KS MV Nitra, čo malo čiastočný vplyv na zmenu jej činnosti, organizačná štruktúra ale zostala zachovaná.
- 13 Tajný rozkaz ministra vnútra (TRMV) č. 72 z 20. 4. 1954 „Smernice o agentúrno-operatívnej práci“. K podrobnejšej analýze smernice pozri: KINČOK, B.: Agentúrno-operatívna činnosť II. odboru Krajskej správy Ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1954–1959, s. 42–43; ŽÁČEK, P.: „Ostrá zbraň“ Štátnej bezpečnosti. *Pamäť národa*, október 2004 (ročník a číslo neuvedené), s. 10–14.
- 14 http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozказы/smernice/rmv_13_1962.pdf. RMV č. 13 z 16. 5. 1962 „Smernice pro agenturno-operativni práci státní bezpečnosti“.
- 15 Činnosť TS bola predovšetkým zameraná na boj „proti cudzím rozviedkam, ich vnútorným pomáhačom a protispoločenským živlom“. K tomuto posunu došlo na základe rozhodnutia XII. zjazdu KSČ, ktorý v uznesení o bezpečnostnej politike rozhodol, že ťažisko operatívnej činnosti bolo prenesené proti tzv. vonkajšiemu protivníkovi, teda proti agentúrnym sieťam zahraničných spravodajských služieb. FROLÍK, J.: Nástin organizačného vývoje štátobezpečnostných složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989, s. 492.
- 16 Vedenie MV si pri tvorení tejto pasáže nedalo ani námahu s preformulovaním definície a doslova ju odkopirovalo z predchádzajúcej smernice.
- 17 Medzi agentove prvoradé úlohy patrilo „vyhľadávať, aktívne rozpracovávať a odhaľovať kádrových rozviedčikov, signály o činnosti nepriateľských rozviedok a ich agentúry, zisťovať zámery, formy a metódy ich práce.“ http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozказы/smernice/rmv_13_1962.pdf. RMV č. 13 z 16. 5. 1962 „Smernice pro agenturno-operativni práci státní bezpečnosti“.
- 18 Termín „verbovanie“ (verbovka) označoval proces, ktorým štátna bezpečnosť získala na spoluprácu tajného spolupracovníka. Tamže.
- 19 Agenti boli získavani „predovšetkým na dobrovoľnom, hlavne na vlastenskom základe, prevažne z radov čestných a politicky uvedomelých občanov, ktorí sú ochotní pomáhať štátnej bezpečnosti“. Osoby získané na spoluprácu týmto spôsobom boli „najspoľahlivejšími agentmi“. Tamže.
- 20 Informátor sa spravidla nezískaval na „rozpracovanie konkrétneho prípadu, ale predovšetkým na dôležitých objektoch, v miestach sústredenia nepriateľských živlov, v pohraničí a pod.“. Tamže.

Správa o rozpracovaní
vízových cudzincov
v Západoslovenskom kraji
z augusta 1961.
Zdroj: A ÚPN Bratislava

Z P R Á V A

o stave rozpracovania vízových cudzincov v Západoslovenskom kraji.

V posledných rokoch sa neustále zvyšuje príchod vízových cudzincov z kapitalistických štátov do Západoslovenského kraja, či už sa jedná o rodinné návštevy, turistiku, služobné cesty alebo za účelom liešenia, resp. ako členovia rôznych kultúrnych, vedeckých, športových a hospodárskych delegácií.

V roku 1960 pricestovalo do ČSSR celkovo 6810 vízových cudzincov z kapitalistických štátov a do 1.8.1961 4424 vízových cudzincov.

Rok 1960:	Rok 1961 / 1.8. /:
U S A : rodinné návštevy 1241 osôb	395 osôb
turistika 144 osôb	114 osôb
liešenie 177 osôb	44 osôb
Spolu: 1562 osôb	553 osôb

Poznamenávam, že vysoký stav vízových cudzincov v roku 1960 bol zapríčinený vlivom II.ČS v Prahe, na ktorú zahraniční návštevníci mali 30 % sľavu, ktorú hromadne využili osoby USA štátnej príslušnosti.

Rok 1960:	Rok 1961 / 1.8. /:
Rakúsko: rodinné návštevy 1740 osôb	870 osôb
služobne 180 osôb	125 osôb
turistika 1311 osôb	1960 osôb
liešenie 46 osôb	35 osôb
Spolu: 3277 osôb	2998 osôb

Poznamenávam, že v roku 1961 varietel z Rakúska turistický ruch následkom hromadného zájazdu, ktorý bol organizovaný KS Rakúska, ako fitastelia časopisu WOLKSTADT a š. z. hraničným výborom, ktorý organizoval hromadný zájazd z rokov viedenských Čechov a Slovákov.

tori sa používali predovšetkým na získavanie štátnobezpečnostných informácií a preverovanie stykov podozrivých osôb.²¹ Ich verbovanie sa riadilo rovnakými pravidlami ako pri agentoch a kandidáti sa vyberali najmä z radov občanov, ktorí mali široké styky s ľuďmi na svojich pracoviskách alebo v mieste bydliska, a ktorí mali ich dôveru.²²

Nová smernica nijako nezmenila postavenie tretej kategórie TS – rezidentov. Naďalej zostali „politicky vyspelými, úplne spoľahlivými a životne skúsenými tajnými spolupracovníkmi štátnej bezpečnosti, ktorí sú najbližšími pomocníkmi operatívnych pracovníkov“. Tak isto ich úlohy zostali v podstate nezmenené.²³

V roku 1962 zostalo používanie konšpiračných bytov naďalej nezmenené, teda boli používané na stretnutia s „absolútne preverenými a spravodajsky skúsenými tajnými spolupracovníkmi“. Zmena ale nastala v tom, že

konšpiračný byt už nebol v úplnom vlastníctve orgánov MV, ale bol prenajatý ŠtB.²⁴

V priebehu 50. rokov dochádzalo k nárastu významu a počtu prepožičaných bytov. Podľa novej smernice boli „najrozšírenejším typom schôdzkových miestností“. Ich majiteľmi boli súkromné osoby, ktoré museli byť politicky spoľahlivé, aby nedošlo k dekonšpirácii objektu.²⁵

Smernica z roku 1962 zaviedla štatút dôvernika.²⁶ Mal to byť „politicky vyspelý a socialistickému zriadeniu úplne oddaný občan“. Jeho úlohou bolo podávať operatívny pracovníkom čiastkové informácie z prostredia, ktoré bolo predmetom záujmu ŠtB. Smernica však dôsledne oddeľovala dôverníkov od tajných spolupracovníkov a dôverník nemohol v nijakom prípade nahradiť tajného spolupracovníka.

Na rozdiel od agentúrnej siete výrazné zmeny zasiahli samotnú prácu s agentúrnou sieťou. Prvýkrát sa ŠtB skutočne odhodlala koordinovane a cieľavedome využívať svoju agentúrnu sieť. Prvým a v podstate najdôležitejším krokom bolo skvalitnenie agentúrneho aparátu, ktoré sa malo vykonať tak, že sa ukončila spolupráca s tajnými spolupracovníkmi, ktorí „nemôžu, nie sú schopní alebo aj nechcú plniť úlohy pre ŠtB“.²⁷ Veľký dôraz kládla smernica na konšpiráciu, ktorá sa mala stať „základnou vlastnosťou každého operatívneho pracovníka“. Od týchto, ako aj ďalších prijatých opatrení si ŠtB sľubovala výrazné zlepšenie agentúrno-operatívnej práce.²⁸

Ako sme už naznačili, novoprijatá smernica výrazne zasiahla do početného vývoja agentúrnej siete ŠtB. Tento proces našiel svoj odraz aj vo vývoji agentúrnej siete II. odboru KS MV Bratislava. Ako vidno z priloženej tabuľky, do začiatku roka 1963 bol vývoj agentúrnej siete charakterizovaný plynulým nárastom počtu tajných spolupracovníkov, predovšetkým v kategórii „Agent“.²⁹ V máji

21 Medzi základné úlohy informátora patrilo „získavanie poznatkov o skrytých nepriateľských prejavoch, ... zisťovanie podozrivých stykov vízových cudzincov, (...) prevádzanie čiastočných úloh pri používaní operatívnych prostriedkov, prípadne získavať údaje pre potreby ustanovky“. Tamže.

22 Informátori ďalej museli byť aj „disciplinovaní, seriózni a dôslední, a vedia zachovávať pri spolupráci so štátnou bezpečnosťou zásady konšpirácie“. Tamže.

23 Medzi jeho úlohy patrilo „obsluhovať a riadiť prácu tých tajných spolupracovníkov, ktorých prevzal od operatívneho pracovníka (...) preberať od nich písomné alebo ústne správy a predávať ich operatívemu pracovníkovi (...) vychovávať zverených tajných spolupracovníkov“. Tamže.

24 „Konšpiračný byt je samostatný objekt, samostatný byt alebo iná samostatná miestnosť, ktorá bola prenajatá operatívnymi súčasťami...“ Tamže.

25 Zložky ŠtB si prepožičané byty „vyberali a požičiavali na operatívne účely na určitú dennú dobu alebo na určitý čas na základe dohody s majiteľom bytu“. Tamže.

26 Bol na „ďalšiu formu spojenia štátnej bezpečnosti s ľuďmi“. Tamže.

27 Patrili sem spolupracovníci, ktorí jednali „nečestne“ a klamali pracovníkov ŠtB, ktorí využívali styk s ŠtB na trestnú činnosť, ktorí sa skompromitovali provokačným správaním, ďalej tí, ktorí boli neschopní, ktorí rozhodne odmietali spolupracovať a tí, ktorí sa dekonšpirovali.

28 K bližšej analýze smernice pozri: ŽÁČEK, P.: „Ostrá zbraň“ Štátnej bezpečnosti, s. 14-21.

29 Nárast v počte agentov bol takmer 40-percentný.

1962 však boli prijaté nové smernice o agentúrno-operatívnej práci, ktoré mali skvalitniť agentúrnu sieť ŠtB. Do konca roku 1962 sa tieto opatrenia ešte na počte tajných spolupracovníkov II. odboru KS MV Bratislava nijako neprejavili, pretože v tomto období si jednotliví pracovníci kontrarozvedky nové smernice ešte len osvojovali. Zmeny sa uskutočnili až v období od 1. januára 1963 do 1. mája 1963, keď bola ukončená spolupráca s 85 tajnými spolupracovníkmi a ich zväzky boli hromadne uložené do archívu MV.³⁰ Dôvody ukončenia spolupráce boli rôzne: odmietanie spolupráce, strata možností, pokročilý vek, odsťahovanie do iného kraja, trvalé ochorenie atď. Keďže doteraz nedisponujeme údajom o počte tajných spolupracovníkov k 1. januáru 1964, nasledujúci vývoj môžeme iba predpokladať. Je viac ako pravdepodobné, že do konca roka 1963 počet tajných spolupracovníkov mierne vzrástol, keďže bolo potrebné „zaplátať“ diery po predchádzajúcej výraznej redukcii a v nasledujúcom roku zostal približne na rovnakej úrovni.³¹ Prvý krok k zlepšeniu agentúrno-operatívnej práce mala KS MV Bratislava úspešne za sebou. Či priniesol želaný efekt a či sa zmeny prejavia aj v boji proti „kapitalistickému nepriateľovi“ mala ukázať až prax.

Dátum	Počet tajných spolupracovníkov		Spolu
	Agent	Informátor	
k 1. 1. 1960	127	62	189
k 1. 1. 1961	158	67	225
k 1. 1. 1962	163	59	222
k 1. 1. 1963	176	67	243
k 30. 6. 1963	126	40	166

Tab. č. 1. Vývoj agentúrnej siete na II. odbore KS MV Bratislava v rokoch 1960 – 1964

Agentúrno-operatívna činnosť po línii „kapitalistických“ rozvedok

Medzi „kapitalistické“ rozvedky zaradovávala ŠtB prakticky všetky tajné služby tzv. západných štátov. Na II. odbore KS MV Bratislava sa na začiatku 60. rokov týmito problematikami zaoberalo 1. oddelenie, kde boli vytvorené jednotlivé referáty po líniiach „nepriateľských“ rozvedok, a to rozvedky Spojených štátov amerických (USA), Veľkej Británie (VB), Francúzska a Izraela. Ostatné západné rozvedky (Švajčiarsko, Taliansko, štáty Beneluxu, Švédsko atď.) boli zaradené pod referát „Ostatné kapitalistické štáty“.³² Výnimočné postavenie medzi západnými rozvedkami mala západonemecká rozvedka, čo viedlo k tomu, že touto problematikou sa zaoberalo samostatné 2. oddelenie II. odboru KS MV Bratislava.³³ Do kompetencií tohto oddelenia patrila aj boj proti juhoslovenskej rozvedke, ale celkovo bola činnosť 2. oddelenia vedená po línii „Nemci“.³⁴ Spôsoby rozpracovania po jednotlivých rozvedkách boli zo strany ŠtB viac-menej identické a rozlišovali sa len v určitých špecifikách.³⁵ Podobne to bolo aj pri činnosti týchto rozvedok, ktoré používali na prenikanie do ČSSR približne rovnaké cesty. Vzhľadom na tieto faktory a obmedzený priestor si podrobnejšie priblížime agentúrno-operatívnu činnosť ŠtB len po línii „americkej“ rozvedky.

Rozvedka USA

Na začiatku 60. rokov došlo v agentúrno-operatívnej práci po línii USA k zmene zamerania. Podľa ŠtB boli dovtedajšie neuspokojivé výsledky dôsledkom nesprávneho zamerania sa na podozrivé osoby v zámorí, teda

30 Zo zostávajúcich spolupracovníkov (158) pracovalo k 1. 1. 1963 na konkrétnych prípadoch len 36 spolupracovníkov a 15 pracovalo na konkrétnych akciách. Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (A ÚPN), fond (f.) R 012 Krajská správa ZNB Bratislava (R 012), škatuľa (šk.) 44, inventárna jednotka (i. j.) 535. Správa o stave a výslednosti práce v plnení úloh vyplývajúcej z úkolov k Smerniciam MV o agentúrno-operatívnej práci na rok 1963 z 6. 5. 1963.

31 K 1. 1. 1964 disponujeme len informáciou o počte tajných spolupracovníkov za všetky kontrarozvedné odbory (II., III. a IV.). Vtedy mali spolu 730 spolupracovníkov. Tento počet do konca roku mierne poklesol na 689 spolupracovníkov. A ÚPN, f. A9 Sekretariát námestníka MV Praha (A9), šk. 3, i. j. 40. Správa o previerke operatívnej práce na KS MV Bratislava z 29. 4. 1965.

32 Ku konkrétnym západným rozvedkam pozri: KINČOK, B.: Agentúrno-operatívna činnosť II. odboru Krajskej správy Ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1954 – 1959, s. 49–51.

33 S bojom proti západonemeckej rozvedke sa úzko spájala aj rozvedka Rakúska.

34 Za týmto výnimočným postavením treba hľadať najmä početnú nemeckú menšinu na území Západoslovenského kraja, ktorá pre ŠtB predstavovala základňu (bázu), z ktorej mohla západonemecká rozvedka získavať svojich spolupracovníkov. Napríklad v roku 1961 túto „bázu“ v Západoslovenskom kraji tvorilo približne 11 000 osôb, z ktorých 10 387 mala KS MV Bratislava evidenčne podchytených. A ÚPN, f. R 012, šk. 39, i. j. 494. Výsledky operatívneho rozpracovania nemeckej báze v rámci Západoslovenského kraja z 13. 3. 1961.

35 Činnosť a pôsobenie jednotlivých referátov a oddelení KS MV Bratislava sa veľmi často prekrývali. Napríklad referát USA prichádzal do kontaktu s činnosťou 2. oddelenia (Nemci), pretože rozvedka USA pôsobila najmä z NSR a Rakúska. Tiež mal spoločné pole pôsobnosti s 3. oddelením (vízoví cudzinci), pretože turisti prichádzajúci z NSR a Rakúska boli tiež v okruhu záujmov referátu USA. Tieto „konflikty záujmov“ nútili všetky zložky bratislavskej kontrarozvedky úzko spolupracovať.

mimo Európy, pričom v skutočnosti „osoby z báze USA cestovali a cestujú do NSR a Rakúska, kde predovšetkým je potrebné hľadať americkú rozvedku pracujúcu smerom do ČSSR“.³⁶ Za hlavné centrály rozvedky USA v tomto období považovala ŠtB mestá: Mnichov, Frankfurt nad Mohanom, Bayreuth, Hanau, Würzburg, Norimberg, Vogelweh, Wiesbaden, Salzburg a Viedeň.³⁷ Najmä do týchto miest sa v nasledujúcom období mala zamerať činnosť 1. oddelenia II. odboru KS MV Bratislava.

Toto smerovanie bolo vyvolané zmenou v činnosti americkej rozvedky, ktorá na rozdiel od predchádzajúceho obdobia prestala používať tzv. agentov chodcov, diverzantov a obmedzila aj využívanie československých utečencov. Nahradili ich československí občania, ktorí cestovali do zahraničia na návštevu svojich príbuzných alebo ako obchodní, priemyselní a vedeckí pracovníci. Americká rozvedka získavala spolupracovníkov samozrejme aj z radov cudzincov prichádzajúcich do Západoslovenského kraja. Podľa ŠtB sa takto získavali osoby, ktoré „na základe svojho zamestnania, schopností, stykov, možností ciest do zahraničia a miesta bydliska, majú dobrú perspektivu k prevádzaniu špiónážnej činnosti“.³⁸

Rozvedka USA získavala československých spolupracovníkov najmä z osôb nemeckej národnosti, ktoré mali svojich príbuzných v NSR a cestovali k nim na rôzne súkromné návštevy. K verbovaniu československých spolupracovníkov dochádzalo počas ich návštev v NSR a Rakúsku a bolo z pohľadu americkej rozvedky jednoduché. Vytipovali sa osoby, z ktorých najvhodnejšie sa získali pre spoluprácu a tie sa do ČSSR vracali už s istými úlohami. Zložitejší bol proces získavania spolupracovníkov priamo v Československu. Tu boli využívaní najmä nemeckí štátni príslušníci, ktorí mali svojich príbuzných v ČSSR. V praxi to vyzeralo tak, že agent americkej rozvedky najprv na nemeckom území vytipoval vhodné osoby z domácich štátnych príslušníkov, ktoré mali príbuzných v Československu (išlo prevažne o osoby vysídlené z ČSR po roku 1945) a cez ne kontaktoval osoby na území ČSSR.

Podľa ŠtB mala americká rozvedka v tomto období najväčší záujem o osoby, ktoré „počas okupácie (1938 až 1945 – pozn. B. K.) slúžili v nemeckej armáde a v súčasnej dobe bývajú v blízkosti vojenských priestorov a objektov v ČSSR“.³⁹ Ako dokazuje aj tento citát, rozvedka USA sa v tomto období zaujímala najmä o vojenské záležitosti, ako napríklad presuny armád Varšavskej zmluvy na území ČSSR, mobilizačné prípravy a zásobovaciu situáciu.⁴⁰ Ak sa nejaká osoba ukázala ako schopná, bola odovzdaná ďalším agentom, ktorí previedli samotnú „verbovku“, a to najmä na základe rôznych materiálnych výhod a sľubov.

Medzi ďalšie spôsoby, ktoré rozvedka USA používala na preniknutie do ČSSR, patrili rôzne technické prostriedky, a samozrejme diplomati na zastupiteľských úradoch v ČSSR, ktorých ŠtB považovala za „kádrových“ rozvedčikov.⁴¹ Z uvedeného vyplýva, že americká rozvedka sa v rokoch 1960–1964 snažila prenikať do Západoslovenského kraja predovšetkým cez svojich spolupracovníkov z ČSSR, prípadne cez zahraničných návštevníkov Československa. Profesionálni agenti pôsobili najmä v zahraničí a na územie ČSSR vysielaní neboli.

A ako týmto zmenám čelila KS MV Bratislava? Prvoradou úlohou 1. oddelenia bolo zmapovať tzv. bázu USA (základňu), čiže podchytiť osoby, ktoré mali akýkoľvek potenciál k spolupráci s rozvedkou USA. Na základe týchto opatrení sa snažila kontrarozvedka úspešnejšie pôsobiť proti rozvedke USA nielen na území samotnej ČSSR, ale aj smerom do zahraničia. Podľa ŠtB patrili do tejto základne tieto osoby:

- čs. štátni príslušníci so vzťahmi s USA,
- čs. štátni príslušníci s akýmkoľvek stykmi na zastupiteľské úrady USA,
- vízoví cudzinci z USA, prípadne USA štátni príslušníci z iných kapitalistických štátov a ich styky do ČSSR,
- emigrácia, o ktorej sú poznatky, že bola alebo v súčasnej dobe je v styku s americkou rozvedkou,
- členovia proamerických spolkov,
- navrátilci,

36 A ÚPN, f. R 012, šk. 41, i. j. 516. Kontrolná správa o plnení úloh štábu KS MV zo dňa 22. 1. 1962 a stav agentúrno-operatívnej práce v boji proti rozvedkam USA, Francúzska a Anglicka.

37 Tamže, šk. 40, i. j. 499. Návrh na opatrenia v agentúrno-operatívnej práci na referáte USA z 9. 8. 1961.

38 Tamže, i. j. 498. Správa o situácii v agentúrno-operatívnej práci ako i ďalšie perspektivy rozpracovania po referáte USA z 7. 7. 1961.

39 Tamže, šk. 43, i. j. 534. Správa o operatívnej situácii a stave agentúrno-operatívnej práci po línii USA rozvedky z 25. 3. 1963.

40 Tamže, šk. 45, i. j. 561. Správa o agentúrno-operatívnej práci, dosiahnutých výsledkoch a ďalší postup na úseku boja proti kapitalistickým rozvedkam, ktoré vyvíjajú činnosť proti ČSSR z územia NSR a Rakúska z 4. 2. 1964.

41 Problematike diplomatov sme venovali samostatnú kapitolu.

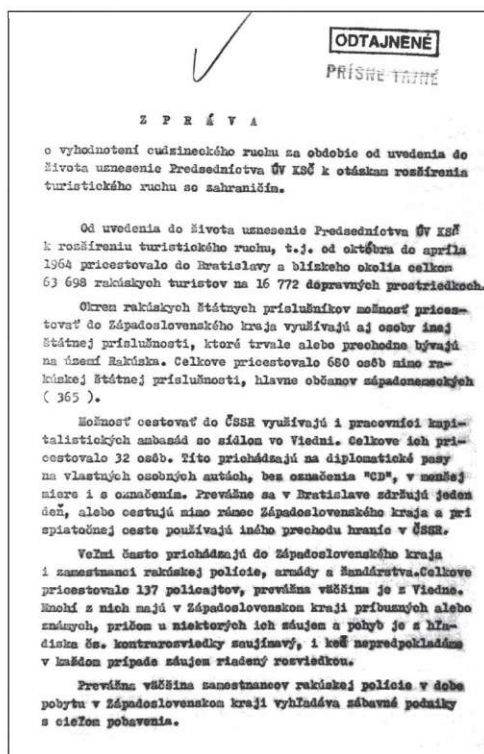
- amnestanti, ktorí boli odsúdení v súvislosti s americkou rozviadkou.⁴²

Do roku 1963 bola táto báza viac-menej zmapovaná a spracovaná.⁴³ Následne sa tieto osoby rozdelili do ďalších kategórií:

- osoby, ktoré boli v kapitalistickom zahraničí,
- osoby, ktoré boli v styku s vízovými cudzincami,
- osoby, majúce zodpovedné postavenie v ČSSR,
- osoby, ktoré udržiavajú zaujímavý písomný styk s kapitalistickou cudzinou,
- osoby, ktoré dostávajú z kapitalistického zahraničia dary väčšej hodnoty,
- osoby majúce bližší vzťah na rozviadku.⁴⁴

Ďalším opatrením v boji proti americkej rozviadke bola tzv. akcia „A-63“.⁴⁵ Jej hlavným účelom bolo zmapovať a preveriť osoby žijúce na území ČSSR, ktoré mali svojich príbuzných v spomínaných záujmových oblastiach americkej rozviadky (NSR a Rakúsko). U osôb sa malo zisťovať, či pri návštevách v zahraničí neboli verbované rozviadkou USA, prípadne či sa medzi nimi nenachádzajú potenciálni kandidáti na spoluprácu so zložkami ŠtB, ktorí by boli nasadení (podstavení) na agentov USA v zahraničí.

Akonáhle mala KS MV Bratislava podchytenú skupinu potenciálnych spolupracovníkov americkej rozviadky, mohla začať pôsobiť proti jej riadiacim orgánom v NSR a Rakúsku. Najjednoduchším spôsobom ako identifikovať agentov západných rozviadok bola kontrola ich kontaktov. ŠtB rozpracovávala najmä československých občanov cestujúcich do „kapitalistického“ zahraničia, ku ktorým používala dva rôzne prístupy.⁴⁶ V prvom prípade išlo o československých občanov, ktorí boli z hľadiska ŠtB spoľahliví, a u ktorých predpokladala, že by o nich mohla prejaviť záujem „nepriateľská rozviadka“. Tieto osoby boli ešte pred samotnou cestou do zahraničia pracovníkmi KS MV Bratislava inštruované, čiže previedli sa s nimi „operatívne opatrenia“. V tejto fáze sa ŠtB snažila pripraviť spolupracovníkov tak, aby počas svojej zahraničnej cesty získali zaujímavé štátnobezpečnostné informácie, prípadne nadviazali zaujímavé kontakty. V druhom prípade ŠtB postupovala rozdielne. Osoby, ktoré cestovali do

Správa o vyhodnotení cudzineckého ruchu z apríla 1964.
Zdroj: A ÚPN Bratislava

zahraničia, pred cestou nekontaktovala a ani neinštruovala. Veľmi intenzívne sa im začala venovať až po ich návrate zo zahraničia a v prípade, že u nich nadobudla akékoľvek podozrenie, začala ich „rozpracovávať“.⁴⁷

Toto „rozpracovávanie“ v podstate prebiehalo rovnako v oboch prípadoch a líšilo sa len prístupom pracovníkov ŠtB k osobám, ktoré vopred inštruovala a k osobám, ktoré sa stali po svojom návrate podozrivými. ŠtB sa zaujímal najmä o kontakty, ktoré osoby v zahraničí nadviazali. Ak sa nejaký kontakt ukázal ako nádejný, resp. išlo o kontakt s americkou rozviadkou, stal sa pre ŠtB veľmi zaujímavým. Práve cez tieto kontakty sa mohla ŠtB dostať k osobám amerických agentov a odhalíť tak celú sieť rozviadky USA. V tejto fáze boli k zisteným zahraničným kontaktom vykonané tzv. podstávky, čiže boli na tieto osoby nasadení agenti ŠtB, ktorí sa mali dostať do ich blízkosti a postupne si získať ich dôveru. Výsledkom „podstávky“ týchto pre ŠtB zaujímavých osôb malo byť postupné odhalenie ich riadiacich pracovníkov – agentov rozviadky USA. Ak sa spolupracovníkom bratislavskej kontrarozviadky podarilo identifikovať

42 A ÚPN, f. R 012, šk. 43, i. j. 534. Správa o operatívnej situácii a stave agentúrno-operatívnej práci po línii USA rozviadky z 25. 3. 1963.

43 V západoslovenskom kraji ju tvorilo 460 osôb. Tamže.

44 Tamže.

45 Bola zavedená II. správou MV v Prahe.

46 Všetky cesty československých občanov zo Západoslovenského kraja do NSR a Rakúska pri schvaľovaní prechádzali cez 1. oddelenie II. odboru KS MV Bratislava a jeho referát USA.

47 A ÚPN, f. R 012, šk. 40, i. j. 499. Návrh na opatrenia v agentúrno-operatívnej práci na referáte USA z 9. 8. 1961.

vať agenta americkej rozviedky, okamžite do jeho blízkosti nasadila viacero svojich tajných spolupracovníkov, ktorí mali za úlohu „odhaľovať jeho spravodajskú činnosť a spojenie s ČSSR“.⁴⁸ Ako si ukážeme ďalej, v tomto procese dochádzalo k vážnym nedostatkom. Nezabránil im ani fakt, že ŠtB považovala kádrové obsadenie referátu USA za dostačujúce, a to až do takej miery, že ním boli „vytvorené predpoklady úspešnej práce na tejto problematike v budúcnosti“.⁴⁹

Napriek týmto predpokladom sa želaný úspech nedostavil. Hlavnou príčinou bol fakt, že referát USA v rokoch 1959–1964 nedisponoval dostatočným počtom tajných spolupracovníkov, čo sa negatívne odrazilo na jeho činnosti.⁵⁰ Prejavovalo sa to najmä vo fáze, keď sa rozhodovalo o úspechu alebo neúspechu celej akcie, čiže v procese „podstavenia“ agentúry identifikovaným agentom rozviedky USA.⁵¹ Výsledkom bolo dlhodobé rozpracovávanie jednotlivých prípadov a z toho vyplývajúci neúspech v boji proti rozviedke USA. Exemplárny bol najmä rok 1962, keď musela ŠtB k rozpracovaniu jednotlivých prípadov po línii USA konštatovať, že z „doteraz prehodnocovaných prípadov a signálov niet v súčasnej dobe prípadu konkrétnej špionáže“.⁵² Hlavnou úlohou referátu USA sa preto na začiatku 60. rokov stalo budovanie a skvalitnenie agentúrnej siete. K zlepšeniu na tomto poli do roku 1964 nedošlo a aj preto práca po línii

USA nezaznamenala v tomto období výraznejšie úspechy.

Agentúrno-operatívna činnosť po línii vízových cudzincov⁵³

Problematikou vízových cudzincov (VC) sa na II. odbore KS MV Bratislava zaoberalo 3. oddelenie. Samozrejme na ich monitorovaní sa okrem ŠtB podieľali aj iné zložky. V prípade západoslovenského kraja išlo predovšetkým o jednotky pohraničnej stráže (PS) a zložky Verejnej bezpečnosti (VB). Monitorovanie VC by bez súčinnosti spomínaných zložiek totiž nebolo možné.⁵⁴

Od konca 50. rokov sa počet cudzincov prichádzajúcich do bratislavského a neskôr západoslovenského kraja neustále zvyšoval. Zo začiatku tento nárast nebol nijako dramatický a na začiatku 60. rokov sa zastavil, v niektorých obdobiach dokonca poklesol.⁵⁵ Dôvodom tejto stagnácie, resp. poklesu bola celková politická situácia vo svete. Hlavnými udalosťami, ktoré zbrzdili príliv turistov z „kapitalistických štátov“, bola Berlínska kríza, ktorá vypukla v auguste 1961 a Kubánska kríza z októbra 1962.⁵⁶ V roku 1961 navštívilo západoslovenský kraj 7 892 VC, čo bol v porovnaní s predchádzajúcim rokom mierny nárast. V skutočnosti bolo toto číslo výrazným prepacom, pretože sú v ňom zarátané aj údaje za bývalú KS MV Nitra, ktorá bola v tom čase už súčasťou KS MV Brati-

48 Tamže, i. j. 498. Správa o situácii v agentúrno-operatívnej práci ako i ďalšie perspektívy rozpracovania po referáte USA zo 7. 7. 1961.

49 Na referáte USA v roku 1963 pracovali 5 pracovníci (3 starší referenti a 2 referenti). Vedením referátu bol poverený kpt. Ľudovít Kofka, ďalšími pracovníkmi boli mjr. Vladimír Kopečný, por. Oto Nedbal, npor. Jozef Tonkovič a rtn. Ján Kováč. Tamže, šk. 43, i. j. 534. Správa o operatívnej situácii a stave agentúrno-operatívnej práci po línii USA rozviedky z 25. 3. 1963.

50 V roku 1962 tvorilo agentúrnu sieť referátu USA 37 tajných spolupracovníkov (27 agentov, 5 informátorov a 5 kandidátov). Agentúra vykazovala „50 percentnú neschopnosť k práci po referáte USA“. Situácia sa v nasledujúcom roku nezlepšila, naopak zhoršila. Ku koncu marca disponoval referát iba 27 spolupracovníkmi, z ktorých stále 50 % nebolo schopných vykonávať činnosť po línii USA. Tamže, šk. 41, i. j. 516. Kontrolná správa o plnení úloh štábu KS MV zo dňa 22. 1. 1962 a stav agentúrno-operatívnej práce v boji proti rozviedkam USA, Francúzska a Anglicka; Tamže, šk. 43, i. j. 534. Správa o operatívnej situácii a stave agentúrno-operatívnej práci po línii USA rozviedky z 25. 3. 1963.

51 Napríklad v roku 1961 bol v prípade „JAZERO“ rozpracovávaný československý emigrant Milan Fábry. ŠtB ho podozrievala, že je „verbovčikom“ americkej rozviedky. Napriek tomu, že preverovala množstvo jeho bývalých spolužiakov, žiadny z nich sa neukázal ako schopný nasadenia do jeho blízkosti. Tamže, šk. 40, i. j. 498. Správa o situácii v agentúrno-operatívnej práci ako i ďalšie perspektívy rozpracovania po referáte USA z 7. 7. 1961.

52 Tamže, šk. 41, i. j. 516. Kontrolná správa o plnení úloh štábu KS MV zo dňa 22. 1. 1962 a stav agentúrno-operatívnej práce v boji proti rozviedkam USA, Francúzska a Anglicka. Je to až neuveriteľné, že v čase viacerých medzinárodných kríz (Berlínska, Kubánska) a proklamovaného zvyšujúceho sa záujmu rozviedky USA o ČSSR na KS MV Bratislava nedospeli ani k jednému prípadu špionáže.

53 K základným informáciám o vízových cudzincoch pozri: KINČOK, B.: Agentúrno-operatívna činnosť II. odboru Krajskej správy Ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1954–1959, s. 52–53.

54 Z iných zložiek KS MV Bratislava sa na monitorovaní VC podieľali predovšetkým: 1. a 2. oddelenie II. odboru a VII. odbor (tzv. sledovanie). Za zložky VB to bol predovšetkým dopravný inšpektorát (DI) a z pohraničnej stráže v oblasti Bratislavy pôsobila 11. brigáda PS, ktorá operovala na štátnej hranici s Rakúskom a Maďarskom. Hranicu v podstate tvoril tok rieky Dunaja a Moravy.

55 V roku 1960 navštívilo bratislavský, resp. západoslovenský kraj 6 810 VC. Pre porovnanie v roku 1958 to bolo 9 660 VC. A ÚPN, f. R 012, šk. 40, i. j. 499. Správa o stave rozpracovania vízových cudzincov v Západoslovenskom kraji z 10. 8. 1961.

56 Najväčší pokles v počte VC zaznamenala KS MV Bratislava na prelome rokov 1961 a 1962. Napríklad v januári 1962 navštívilo západoslovenský kraj len 184 VC. Tamže, šk. 41, i. j. 511. Správa o stave a výslednosti agentúrno-operatívnej práce po báze vízoví cudzinci a osôb, ktoré vycestovávajú do kapitalistického zahraničia z 12. 2. 1962.

slava. Najviac VC prichádzalo do západoslovenského kraja z Rakúska a USA.⁵⁷

Po skončení Kubánskej raketovej krízy, teda po čiastočnom znormálnovaní vzťahov medzi Východom a Západom, sa opätovne obnovil príliv turistov z kapitalistických štátov do ČSSR, a teda aj na územie západoslovenského kraja. V rokoch 1963 a 1964 sa tento príliv zmenil doslova na záplavu, ktorá dostala KS MV Bratislava a jej II. odbor takmer do neriešiteľnej situácie a načas ju postavila do role štatistu. Dosvedčuje to aj fakt, že dosiaľ sa nám nepodarilo nájsť celkové ročné štatistiky návštev VC v západoslovenskom kraji v rokoch 1963 a 1964. Existujú len čiastočné a útržkovité štatistiky, ktoré sú aj napriek tomu pri porovnaní s predchádzajúcim obdobím ohromujúce. Napríklad v roku 1963 od októbra do decembra navštívilo západoslovenský kraj 40 477 (!) osôb z Rakúska.⁵⁸ 3. oddelenie II. odboru, ktoré bolo zvyknuté na monitorovanie pár tisíc VC do roka, zrazu stálo pred úlohou monitorovať niekoľko desiatok tisíc VC v priebehu troch mesiacov. Jeho kapacity, či už technické alebo ľudské, na to jednoducho nestačili.⁵⁹

ŠtB považovala za začiatku akéhokoľvek VC z „kapitalistických“ štátov za potenciálneho spolupracovníka zahraničných rozvedok.⁶⁰ Bolo jedno, či to bol turista, vedec, pracovník zahraničnej firmy, obchodník, príbuzný zo zahraničia, športovec alebo človek, ktorý cez ČSSR len prechádzal. Samozrejme, časom sa vyprofilovali skupiny, ktoré boli monitorované dôslednejšie ako iné. ŠtB predpokladala, že VC vykonávajú najmä vojenskú, hospodársku a politickú špiónáž. Ich úlohou malo byť aj získavanie informácií (tzv. vyťažovanie) od spolupracovníkov zahraničných rozvedok na území ČSSR a získavanie nových spolupracovníkov z radov domácich „nepriateľských živlov“. ŠtB im pripisovala aj inú trestnú činnosť – šmelinu, šírenie tzv. revanšistickej ideológie a veľmi časté a populárne bolo obvinenie VC z „propagácie kapitalistického spôsobu života a morálky“.

NÁVRH NA OPATRENIA

pri rozpracovávaní diplomatov Rakúskeho gen.konzulátu.

1. Našalej agentúrne rozpracovávať a kontrolovať diplomátov a zamestnancov Rakúskeho generálneho konzulátu v Bratislave za účelom zisťovania, kontrolovania a preverovania ich činnosti a záujmov.
2. Viesť prehľad o osobách, ktoré z akýchkoľvek dôvodov navštevujú Rakúsky gen. konzulát. Pozornosť venovať osobám, ktoré návštevu predvzdaajú za účelom povolenia súkromnej cesty do Rakúska. Z týchto vybrať najzaujímavejšie osoby, tieto preverovať, či neprevádzajú špiónážnu činnosť v prospech Rakúskeho gen.konzulátu, resp. či nie sú vhodné pre naše využitie s cieľom podstatky zamestnancom konzulátu.
3. Cestou agentúry zisťovať osoby, ktoré dostávajú cestou Rakúskeho gen. konzulátu (kuriernou poštou) balíčky zo zahraničia a tieto vziať pod kontrolu.
4. Vytvoriť podmienky k prevádzaniu úkonu 77 na konzuláte a cieľom zisťovať a preverovať záujmy a činnosť zamestnancov konzulátu, čím sa títo zaoberajú okrem oficiálnej práce. Okrem toho zisťovať aké úkony proti ČSSR dostáva Rakúske vyslanectvo v Prahe z Ministerstva zahraničných vecí vo Viedni.
5. Z čípu na šes previesť úkon 77 v kuriernej pošte konzulátu, v dobe, keď sa táto nachádza v dechovní na nádraží a cieľom kontroly balíčkov, ktoré sú kuriernou prinášané z Viedne.
6. Podľa okolností zavádzať úkon 103 v nepripočítaných bytloch zamestnancom Rakúskeho generálneho konzulátu.
7. V prípade zistenia, že zamestnanci Rakúskeho generálneho konzulátu v Bratislave predvzdajú nepriateľskú činnosť proti ČSSR, tieto zdokumentovať tak, aby ju bolo možné pri vhodnej príležitosti politicky využiť.

*Návrh na opatrenia
pri rozpracovávaní
diplomatov Rakúskeho
generálneho konzulátu
v Bratislave z mája 1962.
Zdroj: A ÚPN Bratislava*

Špiónáž vykonávali vlastným pozorovaním, fotografovaním alebo získavaním informácií od druhých osôb.

Za najnebezpečnejšiu skupinu VC považovala ŠtB zahraničných obchodníkov, ktorí prichádzali do ČSSR v obchodných záležitostiach. Podobne sa pristupovalo aj k zamestnancom zahraničných firiem, tzv. montérom. Tieto osoby podľa ŠtB „prichádzali do styku, hlavne s osobami, ktoré sú na dôležitých pracoviskách, resp. prichádzajú priamo do podnikov, kde majú možnosť jednat s robotníkmi, technikmi a priamym pozorovaním sledovať beh výroby“.⁶¹ Obchodníci navyše prichádzali do ČSSR na vlastných osobných autách, pričom mohli pricestovať i bez predbežného ohlásenia svojej návštevy a na československom území sa pohybovali často bez akejkoľvek kontroly.

Najviac rozšírenou kategóriou VC boli turisti. Do Bratislavy prichádzali približne na dva dni v počte asi 40 – 750 osôb.⁶² Podľa ŠtB sa zamieravali najmä na získavanie infor-

57 V roku 1961 z celkového počtu 7 892 VC bolo až 5 046 zo susedného Rakúska a 1 171 z USA. Tamže.

58 Tamže, šk. 43, i. j. 527. Vyhodnotenie splnenia plánu práce za rok 1963 z 28. 12. 1963.

59 V marci 1962 disponovala agentúrno-operatívna sieť 3. oddelenia 70 spolupracovníkmi. Z toho 3 boli zahraniční, 40 spoločenských (pohybovali sa najmä v rôznych spoločenských podnikoch), 16 hotelových (zamestnanci) a 11 v zložkách tzv. zahraničného obchodu (Tuzex, Čedok...). Na rozpracovanie VC sa využívalo aj 85 tzv. aktivistov. Z tejto siete bolo 10 spolupracovníkov nekvalitných a 8 priemerných. Tamže, šk. 41, i. j. 511. Správa o stave a výslednosti agentúrno-operatívnej práce po báze vízový cudzinci a osôb, ktoré vycestovávajú do kapitalistického zahraničia z 12. 2. 1962.

60 Bez pridelenia víz nebola návšteva vtedajšieho Československa vôbec možná, a to ani pre občanov ZSSR. Hlavným predmetom záujmu však boli VC z kapitalistických štátov.

61 Tamže, šk. 40, i. j. 499. Správa o stave rozpracovania vízových cudzincov v Západoslovenskom kraji z 10. 8. 1961.

62 Tamže, šk. 43, i. j. 533. Správa o činnosti nepriateľských rozvedok z hľadiska foriem, metód práce, ako i prostriedkov spojenia z 14. 3. 1963.

mácií z hospodárskej a politickej oblasti. Za špionáž sa považoval už fakt, že sa VC zaujímali o politické otázky v Československu, prípadne ich zaujímala úroveň zásobovania. Problémom pre ŠtB bola aj skutočnosť, že VC prinášali do Československa zlato a získané finančné prostriedky tu používali k „nemorálnemu životu, hlavne s mladistvými osobami“. ⁶³ Pozornému oku ŠtB neuniklo ani to, že od septembra 1959 do augusta 1961 nakúpili turisti z USA v predajni Tuzex 374 osobných automobilov pre československých občanov. ⁶⁴

Menšiemu záujmu zo strany KS MV Bratislava sa tešili tzv. turisti – krajanovia, ⁶⁵ športovci a vedci. U krajanov ŠtB ani nepredpokladala „rozviedny záujem“, aj keď im pripisovala, že „propagujú kapitalistický spôsob života, slobodu podnikania, prejavu a na druhej strane odsudzujú naše socialistické zriadenie“. ⁶⁶ Podobne to bolo aj so športovcami a vedcami, hoci tu istú možnosť špionáže pripúšťala. ⁶⁷

Od začiatku 60. rokov sa do popredia záujmu ŠtB dostávali tzv. tranzitní cudzinci. Išlo najmä o šoférov nákladnej dopravy, ktorí cez Slovensko prechádzali do iných krajín socialistického bloku. Na svoj pohyb mali ohraničené trasy a na našom území sa mohli zdržovať max. 48 hodín. ŠtB túto skupinu nepodceňovala, pretože predpokladala, že počas prechodu cez Slovensko vykonávajú vodiči špionáž pre zahraničné rozviedky.

Aby sme problematiku VC prezentovali čo najkomplexnejšie, priblížime si podrobnejšie činnosť III. oddelenia voči cudzincom. Tá pozostávala z nasledujúcich úkonov:

1. Preverenie zainteresovaných osôb:

Prvotné opatrenia boli prijímané už pred príchodom cudzincov na územie západoslovenského kraja. ŠtB ich vykonávala na základe „žiadanky o vstupné vízum vízového cudzinca“. Ako prvá mala byť preverovaná osoba, ktorá mala byť navštívená. ⁶⁸ Po tomto kroku nasledovalo preverenie samotného vízového cudzinca. ⁶⁹

2. Tzv. agentúrne obsadenie vízového cudzinca:

Už v priebehu prvotného šetrenia hľadala ŠtB možnosti agentúrneho obsadenia VC na mieste, ktoré plánoval navštíviť. Išlo vlastne o hľadanie vhodných tajných spolupracovníkov, ktorí by mali možnosť pôsobiť v okolí VC a prinášať hodnotné štátnobezpečnostné poznatky. Následne boli z hľadiska týchto poznatkov VC rozdelení do viacerých kategórií. ⁷⁰

Samotný pobyt VC v západoslovenskom kraji:

Na kontrolu pohybu a činnosti VC na území západoslovenského kraja využívala ŠtB agentúrno-informátorskú sieť, sledovanie a tzv. technické úkony ⁷¹ a preverovanie nadviazaných stykov VC. Tieto činnosti tvorili hlavnú pracovnú náplň pracovníkov III. oddelenia v čase pobytu VC na území západoslovenského kraja.

ŠtB začala svoju činnosť v momente, keď VC prekročili hraničný priechod Petržalka/Berg ⁷² a v podstate ich nespustila z očí až do ich odchodu za štátnu hranicu ČSSR. Na tieto úkony sa používala tzv. sledovačka. ⁷³ Jej úlohou bolo sledovať zahraničných prislušníkov až do doby, keď ich kontrolu prevezmú iné zložky (tajní spolupracovníci alebo technické úkony). Pokiaľ mali VC za cieľ svojej cesty určenú Bratislavu, bolo ich monitorova-

63 Tamže.

64 Pravdepodobne išlo o príbuzných. Tamže, šk. č. 40, i. j. 499. Správa o stave rozpracovania vízových cudzincov v Západoslovenskom kraji z 10. 8. 1961.

65 Boli to občania cudzích štátov pôvodom zo Slovenska. Išlo najmä o ľudí, ktorí odišli za prácou v medzivojnovom období.

66 Tamže, šk. 43, i. j. 533. Správa o činnosti nepriateľských rozviedok z hľadiska foriem, metód práce, ako i prostriedkov spojenia z 14. 3. 1963.

67 Napríklad v roku 1963 bola v prípadoch „HONDA“ a „PRETEKÁR“ II. odborom rozpracovaná skupina zahraničných motocyklistov, ktorí sa počas Veľkej ceny Slovenska až priliš „zaujímali o premiestenie lietadiel z Piešťan (...) o letisko Kuchyňa pri Malackách, dokonca i fotografovali vojenské lietadlá na vojenskom letisku v Trenčianskych Biskupiciach“. Tamže.

68 Zisťovalo sa o aký vzťah medzi osobami ide (príbuzenský, priateľský, pracovný), aký „pomer“ mala osoba k vtedajšiemu zriadeniu, jej prípadná minulé alebo súčasná politická činnosť, zamestnanie, postavenie v zamestnaní, či bola osoba v minulosti v zahraničí a či udržiavala styky s občanmi z kapitalistických štátov.

69 V mnohých prípadoch išlo o príbuzných, takže ŠtB zisťovala o akú osobu ide, kedy sa vysťahovala do zahraničia, jej postavenie, majetkové pomery, politickú činnosť a vzťah k ČSSR.

70 Išlo o kategórie z hľadiska veku, zamestnania, inteligencie, počtu návštev Československa a pod.

71 Ako technické prostriedky sa v rokoch 1955–1964 používali: dlhodobé odpočúvanie (označenie 103), krátkodobé odpočúvanie (52), telefónne odpočúvanie a kontrola ďalekopisného spojenia (220), tajná technická prehládka (77), skryté pozorovanie a fotografovanie (330) a otváranie a zhotovovanie špeciálne zaistených zásielok a schránok. PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948–1989*. Prešov 2004, s. 163.

72 Ako tzv. oporný bod (základňa) tu ŠtB v roku 1964 používala vtedajší Kajak klub v Petržalke, odkiaľ prevádzkali zachytávanie VC. A ÚPN, f. R 012, šk. 45, i. j. 561. Návrh na zabezpečenie účinnej kontroly vízových cudzincov v rámci Západoslovenského kraja.

73 Išlo o klasické sledovanie civilným motorovým vozidlom. Aby nedošlo k odhaleniu činnosti ŠtB, najmä vízovými cudzincami, ktorí prichádzali na územie západoslovenského kraja viackrát do roka, štátne poznávacie značky týchto vozidiel sa pravidelne menili.

nie vcelku úspešné. Mnohí ale cez mesto len prechádzali a práve tí predstavovali pre ŠtB vážny problém.⁷⁴ Na trasách ich pohybu sa totiž nachádzali rôzne vojenské a iné dôležité objekty, na ktoré bola ŠtB logicky veľmi háklivá. Nebol najmä vyriešený problém zachytávania VC na všetkých výpadovkách z Bratislavy. V roku 1964 si KS MV Bratislava musela priznať, že „pohyb VC po týchto trasách je neobmedzený a za daného systému práce nekontrolovateľný“.⁷⁵ Tento problém sa snažila vyriešiť výstavbou tzv. oporných bodov.⁷⁶ Tie mali využívať najmä tzv. spolupracovníci – pozorovatelia, ktorí mali v nárazových akciách registrovať všetkých VC odchádzajúcich z Bratislavy. Aby sa zabezpečila systematická kontrola VC v celom západoslovenskom kraji, prijala KS MV Bratislava viacero opatrení. Najvýznamnejším bolo rozhodnutie o obsadení najdôležitejších dopravných uzlov a fahov v celom kraji.⁷⁷ Na týchto miestach sa mal „skryté“ zapisovať čas, ŠPZ a smer jazdy vízových cudzincov. Na základe týchto údajov sa malo analyzovať, akú dobu sa VC zdržal medzi jednotlivými kontrolami (či bol primeraný vzdialenosti) a koľkokrát sa ten istý VC pohyboval okolo dôležitých objektov. Vďaka týmto opatreniam mohla ŠtB približne zistiť, o ktoré objekty má zahraničná rozviedka záujem a nasadiť tam svoju agentúru.

Práca „sledovačky“ sa končila v okamihu príchodu VC do cieľa svojej cesty. V prípade Bratislavy sa cudzinci ubytovali v hoteloch alebo končili u svojich príbuzných. Miestami s najvyššou koncentráciou VC boli v Bratislave hotely Devín a Carlton.⁷⁸ Hlavnou úlohou ŠtB bolo, aby v týchto hoteloch zabezpečila permanentné sledovanie VC. Vo vnútorných priestoroch sa na pozorovanie využívali TS, ktorí tu vystupovali ako hoteloví hostia. ŠtB sa snažila získať spolupracovníkov aj z hotelového personálu, ktorí by podávali informácie o pohybe a kontaktoch cudzin-

cov v rámci hotela. Neoddeliteľnou súčasťou monitorovania v hotelových apartmánoch boli už spomínané „technické úkony“. Používalo sa najmä dlhodobé odpočúvanie (103) a skryté pozorovanie a fotografovanie (330).

Na monitorovanie cudzincov, ktorí prichádzali alebo odchádzali z hotelov na iné miesta, slúžilo „sledovanie zo skrytých oporných bodov“.⁷⁹ Takto mali pracovníci ŠtB prehľad o tom, kto do hotela prichádza, kto ho opúšťa, prípadne kam má namierené a okamžite mohli inštruovať ďalších pracovníkov, resp. spolupracovníkov ŠtB.

Cudzinci sa samozrejme počas svojho pobytu nezdržovali iba v hoteloch a radi navštevovali rôzne podniky, kultúrne inštitúcie a rôzne podujatia.⁸⁰ A práve táto fáza monitorovania cudzincov robila KS MV Bratislava azda najväčšie problémy. Vízoví cudzinci, ktorých ŠtB podozrievala zo špiónážnej činnosti, podstatne „obmedzili otvorený styk, orientujú sa viac na vyhľadávanie husto frekventovaných miest ako sú obchody, vinárne, spoločenské podniky, kde sú najideálnejšie predpoklady pre uskutočňovanie bezkontaktného styku spojenia a predávania správ“.⁸¹ Tieto miesta nemala KS úplne pod kontrolou, pretože vyžadovali od pracovníkov a spolupracovníkov ŠtB, aby boli v tesnej blízkosti monitorovaného cudzinca, čo zvyšovalo riziko dekonšpirácie. Tento problém sa KS snažila vyriešiť vybudovaním siete tzv. dôverníkov – pozorovateľov v cudzincami najviac navštevovaných spoločenských podnikoch. Týmto dôverníkmi – pozorovateľmi mali byť zamestnanci týchto podnikov. Mali monitorovať pohyb a styky cudzincov, ktorí podnik navštívili a odovzdávať informácie o nich tzv. riadiacemu orgánu, ktorým bol spravidla príslušník bratislavskej kontrarozviedky.⁸² Odovzdávanie týchto informácií sprevádzali ťažkosti, pretože napríklad vo väčšine hotelov neboli zriadené tzv. rezidentúry, kde by sa príslušník ŠtB okamžite stre-

74 Pohybovali sa najmä smerom na Malacky, Trnavu, Nitrú a Komárno. Odchádzali na neznáme miesta a vracali sa späť do Rakúska po 2-3 hodinách. Tamže.

75 Tamže.

76 Do roku 1964 fungoval iba jeden, konkrétne na Pražskej ceste, a naplánovaná bola výstavba ďalšieho v Krasňanoch, v smere na Iľánku a Komárno. Tamže.

77 Obsadenie malo byť zabezpečené najmä v dňoch pracovného pokoja. Najdôležitejšie trasy a uzly boli v blízkosti vojenských a iných strategických podnikov.

78 Tamže.

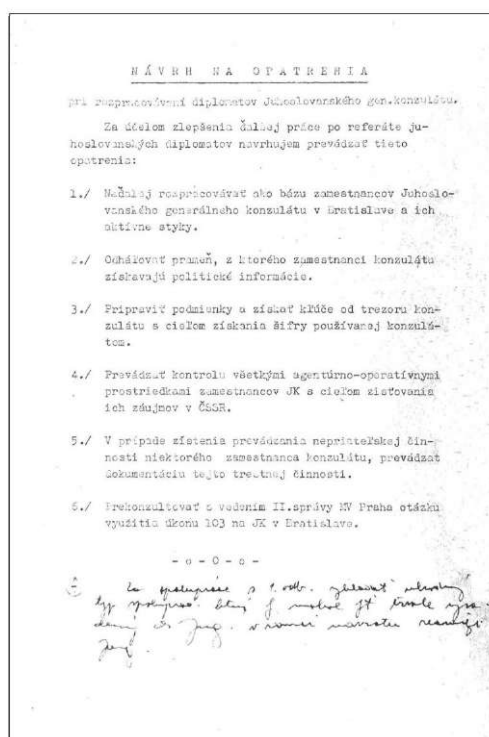
79 V prípade hotela Devín bol oporný bod vybudovaný v Slovenskej národnej galérii, teda presne oproti. Ďalšie body boli vybudované na Hviezdoslavovom námestí a Vajnorskom nábreží. Tamže.

80 V roku 1961 patrili v západoslovenskom kraji medzi najvyhľadávanejšie Slovenská akadémia vied (SAV), Československý zväz telesnej výchovy (ČZTV), Československý zväz mládeže (ČZM), Československá televízia a rozhlas atď. Tamže, š. 40, i. j. 499. Správa o stave rozpracovania vízových cudzincov v Západoslovenskom kraji z 10. 8. 1961.

81 Tamže, š. 45, i. j. 561. Návrh na zabezpečenie účinnej kontroly vízových cudzincov v rámci Západoslovenského kraja.

82 Takýmto spôsobom boli napríklad prevedené akcie „OLEJ“, kde pozorovatelia zisťovali trasu a styky rakúskych šoférov, „TUZEX“, kde boli zistení priekupníci s tuzexovými poukážkami a „STAROŽITNOSTI“, kde boli zaregistrovaní viacerí VC, ktorí skupovali rôzne cenné starožitnosti a zlaté predmety. Tamže.

Návrh na opatrenia
pri rozpracovávaní diplo-
matov Juhoslovanského
generálneho konzulátu
v Bratislave z mája 1962.
Zdroj: A ÚPN Bratislava

tol s hotelovým zamestnancom a prevzal by od neho zistené informácie. Miesto toho hotelová „agentúra“ prinášala svoje poznatky až po odchode cudzinca z hotela, teda v čase, keď ten už opúšťal ČSSR.

Práca príslušníkov III. oddelenia II. odboru nekončila ani po odchode VC za štátne hranice ČSSR. Na základe získaných poznatkov zaviedla ŠtB operatívne rozpracovanie VC a osôb, ktoré s nimi prišli počas pobytu v ČSSR do styku. Ďalej sa dokumentovali prípadné trestné činy VC a po ich preukázaní sa zamedzil ďalší vstup uvedenej osoby do ČSSR.⁸³

Samozrejme, ŠtB sa snažila pôsobiť proti VC už v samotnom zahraničí. Využívala na to jednak svojich domácich tajných spolupracovníkov, ktorých vysielala do zahraničia, prípadne využívala československých občanov, ktorí legálne cestovali do zahraničia, alebo sa snažila získať spolupracovníkov zo samotných VC. Úspech prinášal najmä prvý spôsob. Napríklad v roku 1961 sa III. oddeleniu podarilo úspešne vyslať do Rakúska spolupracovníka s krycím menom „TOMÁŠ“,⁸⁴ kto-

rého tam kontaktoval a na spoluprácu získal rakúsky občan. Na základe falošných pasov mal organizovať legálne odchody československých štátnych príslušníkov do zahraničia.⁸⁵ Agentúra vyslaná do zahraničia plnila aj úlohu akéhosi oznamovateľa. Signalizovala príchod „zaujímavých osôb“ a informovala o ich prípadných kontaktoch so zahraničnou rozvedkou alebo s československou emigráciou v zahraničí.

Na začiatku 60. rokov trpela agentúrno-operatívna práca po línii VC viacerými nedostatkami, a to v ich kontrole a rozpracovaní. III. oddelenie disponovalo nízkym počtom zahraničných spolupracovníkov, čo malo za následok nedostatočnú informovanosť o prichádzajúcich VC a ich prípadných kontaktoch s „nepriateľskou“ rozvedkou. Výsledkom toho bol fakt, že „z tak veľkého počtu vízových cudzincov, ktorí prichádzajú do Západoslovenského kraja, je tak málo štátnobezpečnostných prípadov a signálov“.⁸⁶ Prácu jednotlivých operatívnych pracovníkov sprevádzala „živelnosť a povrchnosť“. Prvoradou úlohou v tomto období bolo „postaviť rozpracovanie vízových cudzincov v rámci celého kraja na seriózne základy (...) a začať konečne operatívne kontrolovať a rozpracovávať...“⁸⁷ Vzhľadom na už spomínanú stagnáciu cestovného ruchu v rokoch 1961 a 1962 sa II. odboru podarilo odstrániť z agentúrno-operatívnej práce po línii VC najvypuklejšie nedostatky. Vďaka týmto podmienkam mohla ŠtB naďalej vykonávať systematickú kontrolu všetkých VC na území západoslovenského kraja. Ak by tieto podmienky zostali podobné aj v nasledujúcom období, kontrarozvedka by disponovala veľmi efektívnym systémom kontroly VC. Masový príliv turistov, resp. VC na západ Slovenska však spôsobil v práci po tejto línii takmer malú „revolúciu“. ŠtB si chcelo - nechťac musela priznať, že nie je „v silách bezpečnostného aparátu kontrolovať pohyb, chovanie, záujmy a styky tak veľkého počtu turistov“.⁸⁸ Od tohto momentu kontrarozvedka rezignovala na celoplošnú kontrolu všetkých VC na území západoslovenského kraja.⁸⁹ Prelomová bola najmä zmena celkovej filozofie

83 Za trestný čin ŠtB považovala aj „propagáciu kapitalistického spôsobu života“, revanšizmus a pod.

84 Pod krycím menom „TOMÁŠ“ viedlo 3. oddelenie 2. odboru KS MV Bratislava agentúrny zväzok k osobe Tomáš Kaufman (1929). Zväzok bol zavedený 25. 3. 1961 pod reg. č. 7 147, ukončený bol 4. 6. 1973 pod arch. č. 4 527.

85 A ÚPN, f. R 012, šk. 40, i. j. 499. Správa o stave rozpracovania vízových cudzincov v Západoslovenskom kraji z 10. 8. 1961.

86 Tamže.

87 A ÚPN, f. A9, šk. 2, i. j. 25. Zhodnotenie práce KS MV za rok 1960.

88 A ÚPN, f. R 012, šk. 45, i. j. 555. Správa o vyhodnotení cestovného ruchu z 21. 4. 1964.

89 II. odbor KS MV Bratislava skrátka nemal možnosti na systematickú kontrolu VC, tak ako ju vykonával v predchádzajúcom období. Napríklad len od októbra 1963 do apríla 1964 pricestovalo do Bratislavy a blízkeho okolia 63 698 rakúskych turistov na 16 772 dopravných prostriedkoch. Tamže.

prístupu k VC: „... nie všetci k nám prichádzajúci vízoví cudzinci z kapitalistických štátov sú naši nepriatelia, ale naopak, rozhodujúca väčšina, i cez rozdielne politické názory, neprichádza s nepriateľskými úmyslami“.⁹⁰ Napriek tomu, že tieto slová pôsobia takmer defetisticky, skutočnosť nebola až taká negatívna. ŠtB sa na prelome rokov 1963 a 1964 dopracovala len tam, kde mala byť už v predchádzajúcom období. Namiesto celoplošnej kontroly, v rámci ktorej dochádzalo k zbytočnej kontrole bezvýznamných turistov, sa od tohto okamihu pristúpilo k systematickej kontrole „najnebezpečnejších“ skupín VC. Išlo o osoby, u ktorých sa predpokladali kontakty na zahraničné rozviedky, a ktorými boli najmä obchodníci, vodiči nákladnej dopravy a zamestnanci zahraničných firiem. Týmto dosiaholo 3. oddelenie jednoznačné predpoklady na zlepšovanie agentúrno-operatívnej práce po línii VC.

Agentúrno-operatívna činnosť po línii zastupiteľských úradov (diplomatov)

Diplomati, ktorí boli podľa ŠtB „kádrovými rozviedčikmi“ zahraničných tajných služieb, museli byť logicky stredobodom záujmu československej kontrarozviedky. ŠtB mala diplomatov rozdelených do dvoch skupín. Prvou boli diplomati, ktorých konzuláty sídlili priamo v Bratislave (Juhoslávia a Rakúsko). KS MV Bratislava mala týchto diplomatov neustále pod kontrolou a venovala im najväčšiu pozornosť. Druhú skupinu tvorili diplomati, ktorých konzuláty sídlili v Prahe, no napriek tomu často prichádzali na návštevy do Západoslovenského kraja (najmä do Bratislavy). Počas týchto návštev im ŠtB venovala rovnakú pozornosť ako v prípade diplomatov sídliačich v Bratislave. Do skupiny sledovaných nepatrili len samotní diplomati, ale aj ostatní zamestnanci konzulátov spolu so svojimi rodinnými príslušníkmi a ktokoľvek, kto prišiel do styku s veľvyslanectvom. Na diplomatov a konzuláty viedla KS MV Bratislava

osobné, resp. objektové zväzky. Bolo úplne bežné, že budovy konzulátov boli vybavené rôznymi technickými prostriedkami, ktoré mali umožniť permanentnú kontrolu zamestnancov konzulátu.

Problematikou po línii diplomatov sa na II. odbore KS MV Bratislava nezaoberalo žiadne oddelenie. Do roku 1963 boli diplomati rozdelení medzi jednotlivé referáty podľa toho, ktorú krajinu reprezentovali. Toto spôsobovalo v práci po tejto línii výraznú roztrieštenosť, najmä v prípade diplomatov pôsobiacich na ambasádach v Prahe. KS MV Bratislava preto prijala riešenie, na základe ktorého sa na 1. oddelení zriadilo akési centrum, v ktorom sa zhromažďovali všetky poznatky o diplomatoch.⁹¹

Činnosť ŠtB proti Rakúskemu generálnemu konzulátu v Bratislave⁹²

V rokoch 1951–1955 bol jediným zahraničným zastupiteľským úradom so sídlom v Bratislave.⁹³ Do začiatku 60. rokov mu bratislavská ŠtB nevenovala príliš veľkú pozornosť a sústredila sa predovšetkým na opätovne zriadený Juhoslovanský konzulát. Začiatkom 60. rokov sa situácia zmenila a ŠtB začala rakúskym diplomatom venovať zvýšenú pozornosť. V roku 1960 ešte neboli okrem „pašovania tovaru z ČSSR do Rakúska“ v ich činnosti získané nijaké „závadné poznatky“.⁹⁴ V tomto období už ale ŠtB pristúpila k rozpracovávaniu rakúskych diplomatov a zamestnancov Rakúskeho generálneho konzulátu (RGK) v Bratislave.

„Bázu operatívnej základne“ diplomatov a zamestnancov RGK v Bratislave tvorili v roku 1962 traja diplomati a traja zamestnanci, ktorí nevlastnili diplomatické pasy.⁹⁵ Do tejto základne zaradovávala ŠtB aj príbuzných diplomatov a zamestnancov konzulátu, ktorí trvalo žili v Bratislave, a samozrejme aj československých štátnych príslušníkov, ktorí navštevovali RGK z dôvodu vybavovania súkromných ciest do Rakúska.

90 Tamže.

91 Toto centrum zosobňoval vedúci referátu USA kpt. Ľudovít Kofka. Tamže, šk. 43, i. j. 533. Správa o činnosti nepriateľských rozviedok z hľadiska foriem, metód práce, ako i prostriedkov spojenia z 14. 3. 1963.

92 V 60. rokoch sídlil na Červeňovej ulici č. 19.

93 Od roku 1951 až do 1. 1. 1962 bol vedúcim konzulátu František Chovanec. Tamže, šk. 41, i. j. 513. Správa o stave a výsledkoch agentúrno-operatívnej práce po línii diplomatov Rakúska a Juhoslávie z 22. 5. 1962.

94 A ÚPN, f. A9, šk. 1, i. j. 21. Vyhodnotenie plánu práce KS MV za rok 1960.

95 Diplomati na RGK boli generálny konzul Dr. Ernst Krumhár (vo funkcii od 19. 4. 1959), zástupca generálneho konzula Ferdinand Wolf a tajomníčka Adalheid Klimečková, ktorú istý čas v tomto roku zastupovala Mária Wallnerová. Zamestnancami RGK boli archivár Oskár Grün, pisárka Mária Irena Lenhardtová a domovník Reimund Thun. A ÚPN, f. R 012, šk. 41, i. j. 513. Správa o stave a výsledkoch agentúrno-operatívnej práce po línii diplomatov Rakúska a Juhoslávie z 22. 5. 1962.

Najväčšiu pozornosť venovala KS MV Bratislava generálnemu konzulovi Ernstovi Krumháarovi. Už od roku 1959 bol na jeho osobu zavedený osobný zväzok s označením „RADCA“. Keďže ho ŠtB podozrievala z nepriateľskej činnosti, sústredila sa najmä na jeho kontrolu a preverovanie. V prípade konzula považovala kontrarozviedka za nepriateľskú činnosť to, že „prejavoval záujem“ o turistov, ktorí prichádzali do Bratislavy zo Sovietskeho zväzu a často podnikal cesty po celom území Slovenska.⁹⁶ Vďaka tomu, že generálny konzul „prejavil záujem“ o spolupracovníka ŠtB s krycím menom „MALINA“,⁹⁷ o ktorého sa zhodou okolností zaujímal aj veľvyslanec USA vo Viedni, dospela ŠtB k záveru, že „rakúsky generálny konzul typuje pre Američanov osoby“.⁹⁸ Pravdepodobne úspešné nasadenie tajných spolupracovníkov ŠtB⁹⁹ do blízkosti generálneho konzula spôsobilo, že „nepožíval u nadriadených orgánov vo Viedni dôveru“.¹⁰⁰ Podľa zistení bratislavskej agentúry bola zo strany rakúskeho Ministerstva zahraničných vecí (MZV) viackrát prevedená kontrola na konzuláte. V jednom prípade mu dokonca personálny šéf MZV vo Viedni Klein vyčítal, že v izbe v hoteli Devin, kde bol konzul ubytovaný, mal namontované odpočúvacie zariadenie, čo bola samozrejme práca ŠtB. Vyčítal mu aj kontakty so zamestnancami hotela, ktorých považoval prevažne za spolupracovníkov ŠtB. Na záver si neodpustil uštipačnú poznámku, že „je smutné, keď mu to on musel prísť z Viedne povedať“. V roku 1960 po návrate z technickej prehliadky budovy RGK v Bratislave zamestnanec rakúskeho MZV Otto Plot podal správu, že „generálny konzul sa v Bratislave spochuje s agentmi československej bezpečnosti“.¹⁰¹ Bratislavskému konzulovi sa túto záležitosť podarilo

vyriešiť až po osobnom stretnutí s rakúskym ministrom zahraničných vecí vo Viedni.¹⁰²

Do roku 1962 KS MV Bratislava rozpracovávala aj archívára Oskara Grüna, na ktorého bol založený osobný zväzok s označením „ZELENÝ“ už od roku 1954. Grün odchádzal v roku 1962 do dôchodku a ŠtB ho podozrievala, že cez rakúskeho kuriéra doručuje baličky osobám žijúcim v Bratislave.¹⁰³

Samozrejme, ŠtB sa venovala aj ostatným osobám, ktoré prichádzali do kontaktu s RGK v Bratislave.¹⁰⁴ Viedla si predovšetkým prehľad o osobách, ktoré z akýchkoľvek dôvodov navštevovali RGK v Bratislave. Tie potom preverovala, prípadne z nich vyberala osoby vhodné na spoluprácu proti konzulátu. Na kontrolu RGK v Bratislave využívala ŠtB najmä technický úkon 77, pri ktorom sa vykonala tajná prehliadka priestorov konzulátu a kontrola pošty. Výnimkou nebolo napríklad ani zavádzanie technického úkonu 103 (dlhodobé odpočúvania) do novopridelených bytov zamestnancov RGK v Bratislave.¹⁰⁵

Hlavným cieľom ŠtB po línii RGK v Bratislave bolo zistenie nepriateľskej činnosti pracovníkov konzulátu a jej zdokumentovanie tak, aby ju bolo možné pri vhodnej príležitosti politicky využiť.¹⁰⁶ Do roku 1964 sa to ŠtB nepodarilo.

Činnosť ŠtB proti Juhoslovanskému generálnemu konzulátu¹⁰⁷

Od svojho znovuoživenia v roku 1955 bol Juhoslovanský generálny konzulát (JGK) v Bratislave pod neustálym drobnohľadom ŠtB a toto konštatovanie plne platilo aj v období rokov 1960–1964.¹⁰⁸ Rovnako ako v predchádzajúcom období, aj teraz boli jeho zamestnanci pracovníkmi ŠtB považovaní za najnebezpečnejších a spomedzi

96 Tamže.

97 Pod krycím menom „MALINA“ viedlo 1. oddelenie 2. odboru KS MV Bratislava zväzok informátora k osobe Tomáš Mašika (1924). Zväzok bol zavedený 8. 8. 1959 pod registračným číslom 5 054, ukončený bol 10. 3. 1976 pod archívny číslom 35 872.

98 A ÚPN, f. R 012, šk. 41, i. j. 513. Správa o stave a výsledkoch agentúrno-operatívnej práce po línii diplomatov Rakúska a Juhooslávie z 22. 5. 1962.

99 Na problematiku RGK v Bratislave bolo nasadených 6 agentov a jeden aktivista ŠtB. Tamže.

100 Tamže.

101 Tamže.

102 Generálny konzul už ale viac nedôveroval pracovníkovi MZV Ottovi Plotovi, ktorého podozrieval a v jeho súkromnom byte mu inštaloval odpočúvacie zariadenie, ktoré bolo obsluhované z kancelárie konzulátu. Tamže.

103 Tamže.

104 Na RGK v Bratislave mala ŠtB zavedený objektový zväzok.

105 Tamže.

106 Pod pojmom „politicky využiť“ treba rozumieť najmä prezentáciu prípadu verejnosti, a to predovšetkým médiami, aby sa poukázalo, že ČSSR a jeho obyvatelia boli neustále ohrozovaní západnými „kapitalistickými“ štátmi.

107 V 60. rokoch sídlil na ulici Obrancov mieru č. 8/a (dnes Štefánikova ulica).

108 Rozpracovávanie JGK v Bratislave sa začalo 1. 9. 1958 na základe uznesenia Kolégia MV Praha. Od 26. 9. 1958 bol na JGK vedený objektový zväzok s označením „DRUG“.

diplomatických pracovníkov na území Bratislavy aj za najpodozrivejších. Nepriateľská činnosť juhoslovanských diplomatov spočívala v tom, že sa „zaoberali prevádzaním politickej špionáže a zanášaním revizionizmu, najmä do kultúrnych a umeleckých kruhov“.¹⁰⁹

V roku 1962 pracovali na JGK v Bratislave štyria pracovníci.¹¹⁰ „Operatívnu základňu“ dopĺňali príbuzní zamestnancov konzulátu, 47 československých štátnych príslušníkov, ktorí prišli do styku s JGK a 97 juhoslovanských štátnych príslušníkov.¹¹¹ O tom, že problematiku JGK v Bratislave mala bratislavská rozviedka prepracovanejšiu ako v prípade RGK, svedčí aj skutočnosť, že v prípade osôb, ktoré prichádzali do styku s JGK mala ŠtB vypracovanú presnú evidenciu.

Na rozdiel od RGK najväčšiu pozornosť venovala ŠtB vicekonzulovi Momčilovi Bajčetičovi. Od roku 1958 naňho viedla ŠtB osobný zväzok s krycím označením „RUŽICA“. V jeho prípade bolo cieľom ŠtB zdokumentovať jeho „špionážnu činnosť“ a vo vhodnej situácii ho vyhostiť z ČSSR. Podľa kontrarozviedky nadväzoval styky s osobami, ktoré mali v minulosti určité „vzťahy alebo styky“ s Juhosláviou. Následne ich využíval na získavanie politických informácií a rovnako ich ovplyvňoval „juhoslovanským revizionizmom“.¹¹² Najväčší záujem však vicekonzul prejavoval o politické dianie v ČSSR a o vnútrostranícky život v KSČ. Vďaka týmto aktivitám ho ŠtB považovala za agenta juhoslovanskej spravodajskej služby, ktorý vraj pri stretnutiach so spolupracovníkmi ŠtB „používal konšpiratívne metódy“.¹¹³

V prípade generálneho konzula Pera Žarkoviča ŠtB sprvoti nezaznamenala záujem o spravodajskú činnosť. Napriek tomu už od 18. augusta 1960 na neho viedla osobný zväzok s označením „NERETVA“. Podozrivým sa pre ŠtB stal až potom, keď začal „vyhľadávať

dávať styky s osobami z umeleckých a novinárskych kruhov“.¹¹⁴ Podobne ako v prípade vicekonzula M. Bajčetiča aj tu bolo cieľom ŠtB vyhostenie osoby z územia ČSSR.

O ostatných zamestnancov konzulátu už kontrarozviedka neprejavovala taký záujem. Napriek tomu boli neustále sledovaní prostredníctvom technických prostriedkov. V tejto súvislosti sa v roku 1961 KS MV Bratislava podarilo prostredníctvom svojho spolupracovníka „MALINU“ presvedčiť generálneho konzula Žarkoviča, aby požiadal o opravu na budove konzulátu (išlo o maľovku fasády). Počas tejto opravy plánovala ŠtB inštalovať v budove odpočívacie zariadenie (103).

V polovici roka 1962 bratislavská kontrarozviedka zaznamenala zníženie predchádzajúcich aktivít oboch diplomatov na JGK v Bratislave. Rovnako ich vyjadrenia a názory na niektoré udalosti boli v tomto období veľmi opatrné. Za týmito krokmi bola pravdepodobne snaha o zlepšenie vzťahov s ČSSR. V tomto období obaja diplomati prejavili záujem o politickú emigráciu z Juhoslávie. Išlo o osoby, ktoré v roku 1948 po vyhlásení Informbyra zostali na území ČSSR. Hlavným cieľom juhoslovanských diplomatov bolo presvedčiť politickú emigráciu k návratu do Juhoslávie.

Činnosť ŠtB proti diplomatom z ostatných „kapitalistických“ krajín

Okrem Rakúska a Juhoslávie nemala žiadna iná „kapitalistická“ krajina v Bratislave svoje konzulárne zastúpenie.¹¹⁵ Napriek tomu sa pracovníci II. odboru KS MV Bratislava veľmi intenzívne zaujímali najmä o diplomatov z veľvyslanectiev USA, Francúzska a Izraela v Prahe.¹¹⁶ Hlavným dôvodom záujmu o týchto diplomatov – „kádrových rozviedčikov“ boli ich časté návštevy Západoslaven-

109 A ÚPN, f. R 012, šk. 41, i. j. 513. Správa o stave a výsledkoch agentúrno-operatívnej práce po línii diplomatov Rakúska a Juhoslávie z 22. 5. 1962.

110 Diplomati na JGK v Bratislave boli generálny konzul Pero Žarkovič (vo funkcii od 6. 7. 1960) a vicekonzul Momčilo Bajčetič. Ďalšími pracovníkmi boli konzulárny úradník Boris(I)av Grajčinovič a vodič a domovník konzulátu Jakov Mihajlovič. Tamže.

111 Tamže.

112 Tamže.

113 Schôdzky v teréne si dohadoval telefonicky, a to vždy z verejnej telefónnej hovorne, na schôdzky prichádzal vždy skôr, aby stihol vykonať obhliadku miesta stretnutia.

114 Navštevoval najmä kluby Zväzu slovenských spisovateľov a Zväzu slovenských novinárov a zúčastňoval sa na rôznych koncertoch a výstavách. Tamže.

115 V roku 1956 sa objavila myšlienka na znovuotvorenie bývalého konzulátu USA v Bratislave, ktorý bol spolu s ostatnými západnými konzulátmi (okrem rakúskeho) zatvorený v roku 1951. Tieto plány sa napriek opakovaným snahám zo 70. a 80. rokov nikdy nezrealizovali. Budova bývalého generálneho konzulátu USA bola napriek tomu neustále pod dohľadom ŠtB, pretože zostala majetkom USA. Ku kontrašpionážnym opatreniam po línii diplomatov USA. Pozri: MIKLOVIČ, M.: Kontrašpionážne opatrenia proti diplomatom USA. In: *Pamäť národa*, roč. 4, 2006, č. 2, s. 38–47.

116 V roku 1963 bolo v Prahe oficiálne akreditovaných 38 diplomatov zo západných štátov: USA – 8, VB – 9, Francúzsko – 10, Kanada – 5, Izrael – 2, Taliansko – 1, Rakúsko – 1, Grécko – 1 a Švédsko 1. A ÚPN, f. R 012, šk. 43, i. j. 533. Správa o činnosti nepriateľských rozviedok z hľadiska foriem, metód práce, ako i prostriedkov spojenia z 14. 3. 1963.

ského kraja a hlavného mesta Slovenska. ŠtB automaticky predpokladala, že diplomati počas týchto návštev vykonávajú špiónážnu činnosť.

Opatrenia, ktoré KS MV Bratislava prijímala voči diplomatom počas ich návštev Západoslovenského kraja, boli podobné ako v prípade vízových cudzincov. Bratislavská kontrarozviedka mala k dispozícii kartu s fotografiami a charakteristikami jednotlivých diplomatov, ktorá sa používala na operatívne využitie. Najkritickejším okamihom v činnosti ŠtB proti pražským diplomatom bolo ich zachytenie pri príchode na územie Západoslovenského kraja. Tu bola potrebná úzka spolupráca s centrálnymi útvarmi v Prahe, ktoré by informovali KS MV Bratislava o odchode diplomatov z Prahy a cieľi ich cesty. Tieto informácie si KS MV Bratislava mohla zaobstaráť aj prostredníctvom svojej agentúry nasadenej na veľvyslanectvách v Prahe. Akonáhle ŠtB disponovala týmito informáciami, mohla prijať adekvátne opatrenia. Ako sme už spomenuli, tie boli veľmi podobné ako v prípade vízových cudzincov. Išlo v prvom rade o zachytenie diplomatov pri prekročení hraníc Západoslovenského kraja a ich sledovanie až do cieľa ich cesty, ktorým bola najčastejšie Bratislava. Tu sa museli zabezpečiť miesta pobytu diplomatov, a to najmä agentúrou a technickými prostriedkami. Výsledkom tejto kontroly malo byť zmapovanie ich pobytu a kontaktov s československými štátnymi príslušníkmi. Činnosť ŠtB sa neobmedzovala len na sledovanie diplomatov. Príslušníci kontrarozviedky mali podľa „možnosti a vzniklých situácií organizovať kompromitovanie cudzích diplomatov z hľadiska spoločenského – mravného, ako aj získanie od nich utajovaných informácií a dokumentov“.¹¹⁷ Jediným cieľom týchto opatrení bolo, podobne ako pri diplomatoch Rakúskeho a Juhoslovanského generálneho konzulátu v Bratislave, zistiť prípadnú špiónážnu činnosť a tú využiť na vyhostenie diplomatov z územia ČSSR.

Z pohľadu ŠtB najväčšiu aktivitu z pražských diplomatov vykonávali na území Západoslovenského kraja pracovníci veľvysla-

nectva USA, ktorí boli podľa nej všetci „kádrovými rozviedčikmi“. ŠtB ich rozdelila do dvoch skupín. V prvej boli „vojenský rozviedčici“ Pták, Potebny a Strother,¹¹⁸ ktorí podľa kontrarozviedky „využívajú rôznych legálnych ciest po ČSSR k prevádzaniu vizuálnej špiónáže“.¹¹⁹ Druhú skupinu reprezentovali tajomníci veľvyslanectva Sommerlatte, Trinka, Vard, Hanley a Huffman, ktorí sa „orientujú na získavanie špiónáže z ostatných úsekov nášho hospodárstva, politického a verejného života“.¹²⁰ Najaktívnejšie vystupoval z oboch skupín prvý tajomník veľvyslanectva USA Sommerlatte, čím si vyslúžil od ŠtB aj adekvátne pozornosť. Z jej rozpracovania vyplynulo, že prvý tajomník zhromažďoval predovšetkým poznatky o vnútropolitickú situácii v ČSSR, o vzájomných vzťahoch medzi socialistickými krajinami, informoval sa o vzťahoch medzi Čechmi a Slováckmi a záujem prejavoval aj o stav československej ekonomiky. Sommerlatte si bol vedomý, akú pozornosť mu ŠtB venuje a k schôdzkam s osobami, u ktorých predpokladal spoluprácu s kontrarozviedkou, pristupoval profesionálne. Napríklad pri stretnutí so spolupracovníkom ŠtB s krycím menom „MALINA“ počas vzájomného rozhovoru „zapojuje magnetofón s hudbou a bez obalu tvrdí, že je to nutné, nakoľko predpokladá odpočúvacie zariadenie i na svojom súkromnom byte“. Samotné rozhovory viedol tak, aby si vytvoril podmienky na „zistenie, či náš spolupracovník nemá v odevu, resp. v príručnom zariadení technické zariadenie“.¹²¹ V prípade spolupracovníka „MALINU“ sa tento scenár opakoval viackrát.

Prijaté opatrenia viedli k zvýšenej aktivite pracovníkov ŠtB a k efektívnejšej kontrole diplomatov na území Západoslovenského kraja. Napriek tomu sa do polovice roka 1964 predpokladaná špiónážna činnosť nepodarilo dokázať ani jednému zo západných diplomatov.

Agentúrno-operatívna činnosť II. odboru KS MV Bratislava prešla v rokoch 1960 – 1964 výraznou zmenou. Do roku 1962 sa v jej ponímaní príliš veľa nezmenilo a každoročne sa v sumároch práce opakovali tie isté

117 Okrem iného sa mali príslušníci ŠtB zameriavať aj na získavanie odtlačkov kľúčov od batožiny a osobných automobilov diplomatov. Tamže.

118 Mená diplomatov sú uvedené bez krstných mien.

119 Pohybovali sa najmä v okolí Bratislavy a Trenčína. Tamže, i. j. 534. Správa o operatívnej situácii a stave agentúrno-operatívnej práci po línii USA rozviedky z 25. 3. 1963.

120 Tamže.

121 Tamže, i. j. 533. Správa o činnosti nepriateľských rozviedok z hľadiska foriem, metód práce, ako i prostriedkov spojenia z 14. 3. 1963.

nedostatky.¹²² Až prijatím nových smerníc o agentúrno-operatívnej práci v máji 1962 sa vytvorili podmienky na zlepšenie celej činnosti ŠtB. Samozrejme, výsledky neprišli okamžite. Bolo potrebné prekonať „hlučné obdobie“, teda čas, kým si pracovníci ŠtB osvojili nové predpisy a kým sa podarilo do praxe zaviesť prvé opatrenia. Toto obdobie trvalo približne do polovice roka 1963. Napriek snahe sa do konca tohto roka nepodarilo dosiahnuť výraznejšie zlepšenia z pohľadu agentúrno-operatívnej práce.¹²³ Činnosť II. odboru KS MV Bratislava sa novými smernicami začala naplno riadiť až začiatkom roka 1964. Ako sme si ukázali, v tomto období boli prijaté v práci po jednotlivých

liniách vcelku efektívne opatrenia, ktoré mali reálny predpoklad na úspech. Napríklad po linii rozviedky USA skončila bratislavská kontrarozviedka s neefektívnou orientáciou na americký kontinent a presunula sa bližšie k hraniciam ČSSR, a to do Nemecka a Rakúska. Rovnako v problematike vízových cudzincov upustila (vynútené) od masovej kontroly všetkých „kapitalistických“ návštevníkov a nahradila ju efektívnejšou kontrolou len tých „najnebezpečnejších“ osôb. Sľubný rozbeh bratislavskej kontrarozviedky bol v marci 1964 dočasne pribrzdený reorganizáciou československej kontrarozviedky, keď II. odbor KS MV Bratislava v tej podobe, v ktorej existoval od roku 1954, zanikol.

Summary

Intelligence-operative Activity of the II. Division of the County Administration of the Ministry of Interior Bratislava in 1960 – 1964

This study presents the intelligence-operative activity of the II. Division (the foreign counter-intelligence service) of the KS MV (The County Administration of the Ministry of Interior) Bratislava in 1960 – 1964. This period was bounded by two significant events. The first was the change of the territorial division in Czechoslovakia and adopting the Socialist Constitution in 1960, and the second was a creation of united Czechoslovak counter-intelligence service in 1964. In the first part of this work there are briefly outlined changes of intelligence-operative work brought by new directives of the Ministry of Interior issued in 1962. It is also dealing with the intelligence-operative network development of the II. Division of the KS MV Bratislava. The most extensive part of this study includes a description of the intelligence-operative work in individual counter-intelligence problems. In this period among the most important belonged problems in the line of USA counter-intelligence service, in the line of visa foreigners, and problems in the line of western diplomats. Author of this study depicts the activity of the State Security against these groups of “enemies”. For example he writes about the measures that were supposed to provide a permanent control of the visa foreigners – tourists in Bratislava; likewise he shows the measures against the “capitalistic” embassies in Bratislava (Austria and Yugoslavia) and against the US diplomats in Prague visiting Bratislava. At the beginning of 1964 the KS MV Bratislava had accepted several effective solutions in the field of intelligence-operative work that could have brought improvement of its activity in the future. In March 1964 was this development hindered and the II. Division ceased to exist in such a form in which it functioned since 1954.

122 Začiatkom roka 1961 boli hlavné nedostatky v agentúrno-operatívnej práci naďalej „... v povrchnom, šablónovitom prístupe k operatívnej práci, vyznačujúcom sa nedostatkom iniciatívy, vynaliezavosti a pracovného úsilia (...) v chaotickej, nekultúrnej, bezperspektívnej a primitívnej práci s agentúrno-informátorským aparátom (...) v neúplnom a povrchnom plnení hlavných smerníc pre operatívnu prácu a rozkazov“. A ÚPN, f. A 9, Šk. 2, i. j. 25. Vyhodnotenie plnenia plánu práce KS MV Bratislava za rok 1960.

123 ŠtB koncom roka 1963 konštatovala, že napriek niektorým dobrým výsledkom „nemožno povedať, že celkovo úroveň práce dosiahla požadovaného stupňa a zodpovedá zvýšeným a náročným úkolom súčasnej doby. Nebolo dosiahnutých efektívnejších výsledkov, hlavne v boji proti kapitalistickým rozviedkam“. A ÚPN, f. R 012, Šk. 45, i. j. 560. Zhodnotenie práce KS MV Západoslovenského kraja za rok 1963.

Denník slovenského dôstojníka z nacistickej internácie (august – október 1944)

I. časť

Miroslav Bachratý
(1952), žije v Bratislave

PhDr. Martin Lacko, PhD.
(1975), absolvent
Filozofickej fakulty
Univerzity Komenského
Bratislava.
Pracuje v Ústave pamäti
národa

Len málokterá dejinná epocha zasiahla do života slovenskej spoločnosti tak hlboko a intenzívne ako obdobie partizánskeho hnutia, nacistickej okupácie a Povstania. Dôsledky dramatických rokov 1944/1945 rezonujú dodnes v mnohých smeroch: v historických diskusiách, spoločenskom, národnom povedomí, tradíciách, v politickom diskurze, ale najmä v osudoch a spomienkach širokej vrstvy obetí vojny – či už posledných, dožívajúcich vojnových účastníkov alebo ich potomkov.

V lete 1944, keď bolo zrejmé, že jednotky Červenej armády sa nezadržateľne približujú k Slovensku, ktoré skôr či neskôr obsadia, stáli slovenské politické a armádne elity pred dilemou: plniť spojenecké zmluvy s Nemeckom, pasívne vyčkávať na vývin udalostí so zdôvodnením šetriť slovenské životy, v duchu Tisovho hesla „keď sa veľkí bijú, malí pod stôl“? Alebo vziať osud do vlastných rúk a aj za cenu obetí sa aktívne snažiť prispieť k porážke vnúteného nacistického tútora a o prechod na druhú stranu vojnovnej barikády? Treťia možnosť prakticky neexistovala.

Najvyšší vládni predstavitelia si – až na ministra národnej obrany Ferdinanda Čatloša – vybrali prvú možnosť. Z pomerne veľkolepých plánov ozbrojeného protinacistického a protifudáckeho prevratu, ktoré nezávisle od seba pripravoval už spomenutý generál Čatloš, a po ňom aj skupinka odbojových dôstojníkov združených okolo podplukovníka Jána Goliana na Veliteľstve pozemného vojska v Banskej Bystrici, sa nakoniec realizovalo len torzo. Kľúčová

časť slovenskej armády, dve elitné divízie na východnom Slovensku (Východoslovenská armáda – VSA), ostali totiž následkom nečinnosti svojich veliteľov – predovšetkým gen. Augusta Malára a náčelníka štábu plk. Viliama Talského v kľúčových augustových dňoch pasívne. To veleniu skupiny armád Severná Ukrajina (Nord-Ukraine) situáciu len uľahčilo, mohlo spustiť akciu „Kartoffelernte mit Praemie“ – teda odzbrojenie Východoslovenskej armády spojené s (preventívnou) internáciou jej príslušníkov.

Plán paralyzácie ťažiskovej časti slovenskej armády, ktorá sa stala pre nacistov definitívne nespoľahlivá, bol premyslený do najmenších detailov a schválený 27. augusta na štábe v Krakove. Odzbrojovaciu akciu priam bleskovou rýchlosťou uskutočnili v priebehu 31. augusta až 2. septembra 1944 elitné jednotky armádnej skupiny „Heinrici“ (veliteľ genplk. Gotthard Heinrici).

Tragický osud, aký nacisti pripravili veliteľovi VSA gen. Malárovi, postihol aj ďalšie stovky jej vojakov či dôstojníkov. Podľa údajov historika Pavla Kollára bolo z približného počtu 33 000 príslušníkov tejto armády asi 18 000 mužov odzbrojených, zajatých, pochytaných a odvezených do táborov mimo územia 1. SR.¹ Paradoxom bolo, že v Nemecku sa ocitli rad-radom nielen radoví príslušníci, ale i veliteľské kádre armády, ktorá proti Hitlerovi zbraň nepozdvihla a až do konca augusta ostala v zásade verná prezidentovi Tisovi.²

Väčšina z deportovaných príslušníkov VSA bola postupne zaradená do pracovných jed-

1 KOLLÁR, P.: K osudu odzbrojených, zajatých a pochytaných príslušníkov východoslovenskej armády. In: ČAPLOVIČ, M. – STANOVÁ, M.: *Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky*. Bratislava 2005, s. 214–215.

2 Najmä vyšší dôstojníci sa odmietali zmieriť so svojím odvlečením do „Ríše“ a opakovane žiadali vládne i vojenské miesta na Slovensku i zastupiteľské úrady SR v Nemecku o návrat. Argumentom ministra národnej obrany Štefana Haššika v liste generálovi Hermannovi Höflemu z 26. 10. 1944 bolo o. i. to, že „práve takí ktorí poslušne splnili rozkaz prezidenta republiky a zložili zbrane bez odporu, boli zavlečení do Nemecka“. Z iniciatívy týchto, ale rovnako aj z podnetu Tisovej vlády sa potom začali slovensko-nemecké rokovania o návrate odzbrojených internovaných príslušníkov VSA. Tamže, s. 219.

notiek pod nemeckým velením, menšia časť získala charakter vojnového zajatca v zmysle Ženevských konvencií. Dodnes však nie je celkom zrejmé, na základe akých kritérií Nemci rozdeľovali slovenských mužov do jednotlivých táborov, podľa čoho vôbec určovali, kto bude vojnovým zajatcom, kto len internovaným a kto „pracantom“, teda príslušníkom pracovných útvarov. Najvyššie nacistické kruhy len postupne spresňovali ich oficiálny status; 4. septembra 1944 šéf Vrchného veliteľstva Wehrmachtu (OKW) maršál Wilhelm Keitel vydal rozkaz, podľa ktorého sa malo s odzbrojenými príslušníkmi VSA zaobchádzať ako s vojakmi pracovnej služby. V praxi sa to však neaplikovalo úplne dôsledne.³

Je úplne pochopiteľné, že zajatí či internovaní príslušníci slovenskej armády sa snažili všetkými prostriedkami dostať z nelichotivej pozície, do ktorej sa dostali. Na toto ešte na území SR slúžili – okrem pokusov o útek – aj najrôznejšie (zväčša falošné) potvrdenia o členstve v Hlinkovej garde (HG) či Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSLŠ). Jednou z reálnych možností uvoľnenia sa zo zajateckého či internačného tábora bol vstup do jednotiek nemeckej armády, či už pracovných alebo bojových, na slovenskom území zasa vstup do Domobrany či Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy (POHG). Z ľudského hľadiska je úplne pochopiteľné, že v situácii priameho ohrozenia svojich životov tieto kroky aj mnohí muži robili. Menej pochopiteľným je však už to, že po vojne sa takmer vždy našiel ktosi, kto vedel uvedené skutočnosti proti dotýčnemu „vytiahnuť“ a zneužiť. Neboli vôbec výnimočnými prípady, keď boli bývalí zachránení vojaci škandalizovaní len za to, že formálne vstúpili do Domobrany, prípadne POHG, na čo potom doplácali aj ich rodiny...⁴

Jedným z tisícok príslušníkov VSA, ktorí okúsili osud deportovaného do Nemecka, bol aj záložný dôstojník František Viliam Kurek. O vojnových osudoch tohto učiteľa – dôstojníka sa dozvedáme najmä prostredníctvom jeho denníka, ktorý si písal ešte v čase vojny. Práve denníky, vzhľadom na svoju autenticitu a minimálny časový odstup od zachytávaných historických udalostí, patria medzi jednoznačne najcennejšie pramene, na aké môže historik či laický záujemca vôbec natrafiť. Len málokto z vojakov si písal denník; no aj medzi dôstojníkmi sú výnimkou.⁵ Pozitívnejší vzťah k písomnému prejavu nachádzame najskôr u vzdelaných učiteľov,⁶ a, zdá sa, predovšetkým evanjelická inteligencia mala k tomuto ešte bližšie. Dosvedčuje to čiastočne už sám Kurek.⁷

Pochopiteľne, písanie či nepísanie denníka ovplyvňovali aj celkové pomery, v akých sa príslušník armády nachádzal: v situácii krajného ohrozenia života, v podmienkach nevýslovného strádania, každodenného hladu, smädu či týrania by vojak sotva myslel na čosi také, ako zápisky...

V každom prípade, zápisky, ktoré predkladáme do tlače, majú osobitný primát. Posiaľ totiž v slovenskej historiografii nebol publikovaný nijaký osobný denník z internácie či zajatia, i keď spomienok či odborných prác máme viacero.⁸ Aj preto sme sa rozhodli denník pub-

František Kurek. Zdroj: Archív M. Bachratého

3 Tamže, s. 215, takisto KOLLÁR, P.: Účastníci SNP v nemeckých zajateckých táboroch. In: KORČEK, J.: (zost.) *Vojenské aspekty SNP*. Žilina 1994, s. 185–186.

4 Tieto zlomyseľné obvinenia postihli aj pisateľa denníka, sám ich spomína v životopise.

5 Problém výnimočného zachovania denníkov z obdobia vojnového obdobia som spomenul už v inej práci (LACKO, M. (zost.): *Denníky a spomienky vojakov z východného frontu /1941–1944/*. Trnava 2006, s. I – VIII).

6 Denník sa nám zachoval vďaka Kurekovej dcére Libuši a jej manželovi Miroslavovi Bachratému, ktorí láskavo prepísali a poskytli nielen denník, ale aj ďalšie materiály o jeho autorovi.

7 To, že zápisky si v internácii viedlo aj niekoľko ďalších dôstojníkov, sa dozvedáme z riadkov pri dátume 10. septembra, kde hovorí v pluráli: „*Dojmy z tohto náletu sme si poznačili heslovite do zápisníkov*“.

8 Z odborných prác po roku 1989 uvedme, okrem už spomenutých, aspoň niekoľko ďalších: ORSKI, M.: Preprava slovenských povstalcov do koncentračného tábora Stutthof a iných táborov na gdanskom prímorí. In: LIPTAK, J. (zost.): *SNP v pamäti národa*. Banská Bystrica – Bratislava 1994, s. 304–319; Tenže: Transport slovenských povstalcov do hitlerovských táborov na gdaňskom pobreží. In: HALAJ, D. – TÓTH, D.: *Nezodpovedané otázky. K spochybovaniu odboja a SNP v našich dejinách*. Banská Bystrica 1996, s. 155–168, NOWAK, E.: Slovenskí povstalci v táboroch Wehrmachtu pre vojnových zajatcov na území dnešného Poľska (1944–1945). In: TÓTH, D. – KOVÁČIKOVÁ, K. (Zost.): *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Banská Bystrica 1999, s. 304–314, PAZÚRIKOVÁ, A.: Osudy vojakov z Oravy v nacistických lágroch. In: *Historické rozhľady*, č. 1/2004, s. 195–205.

likovať v plnom znení, neskrátený, a takisto v pôvodnom znení, bez jazykových a štylistických úprav, doplnený však vysvetlivkami.⁹

Uvedme takisto aspoň stručný životopis autora tohto jedinečného historického dokumentu.

František Viliam Kurek sa narodil 22. júla 1915 ako tretie dieťa v rodine evanjelického farára v Kyjaticiach, okr. Hnúšťa. Po ukončení národnej školy v rodisku a v Betliari pokračoval v rokoch 1925–1933 v štúdiu na reálnom gymnáziu v Rožňave. Vyrastal vo veľmi skromných rodinných pomeroch, zvlášť po úmrtí matky v jeho pätnástich rokoch, keď starostlivosť o šesťčlennú rodinu ostala na otcových bedrách. Keďže nemal inú možnosť dokončiť štúdiá, hneď po maturite sa zamestnal ako výpomocný učiteľ na národnej škole v Kyjaticiach (1933–1935). Kvalifikáciu pre obľúbené učiteľské povolanie si doplnil na Pedagogickej akadémii v Prešove v roku 1936. Počas 18-ročnej učiteľskej služby pôsobil na národných školách v Kyjaticiach, Lubeníku a Muránskej Dlhej Lúke, na stredných školách v Ilave, Červenom Kameni a Malinove, na posledných dvoch v rokoch 1946–1951 vo funkcii riaditeľa. Od roku 1958 pôsobil na Povereníctve školstva ako tlačový referent povereníka Ondreja Klokoča a neskôr ako referent pre kultúrne styky so zahraničím. V rokoch 1958 – 1962 absolvoval štúdium na Filozofickej fakulte UK v Bratislave v odbore filológia–knihoveda. Neskôr sa vrátil k učiteľskému povolaniu a učil na ZDŠ Budyšínska a ZDŠ P. Jilemnického v Bratislave, kde zastával aj funkciu zástupcu riaditeľa školy. Popri svojej práci sa venoval mnohým školským i mimoškolským aktivitám, okrem iných bol zakladajúcim členom Miešaného zboru bratislavských učiteľov.

Nemenej pestrá je i autorova vojenská kariéra. Na základnú vojenskú službu nastúpil v posledných dňoch medzivojnového Česko-Slovenska – dňa 1. marca 1939. Patril teda medzi posledných brancov ešte v spoločnej, československej armáde. V slovenskej armáde zotrval do 31. augusta 1940. Po vypuknutí vojny proti Sovietskemu zväzu bol však už 23. júna 1941 opäť povolaný do výnimočnej vojenskej služby. Bol zaradený do Zaisťovacej divízie, kde slúžil ako intendantčný dôstojník v jednom z jej proviantných skladov do 21. júna 1942.

K pobytu v ZSSR sa písomne vyjadril – žiaľ – len v období 50. rokov, aj to v oficiálnom životopise zamestnanca Povereníctva školstva (datovanom 14. júna 1958). Tu píše, že ako proviantný dôstojník v skladoch Zaisťovacej divízie žiadnu bojovú činnosť nekonal. Pri získavaní proviantu z miestnych zdrojov sa však, pochopiteľne, dostal do kontaktov s civilným obyvateľstvom obsadených území, čo komentoval nasledovne: „*Mal som možnosť poznať otvorených a dobrosrdečných sovietskych ľudí najodľahlejších končín severnej Ukrajiny a Bielej Rusi. Tu sme pomáhali jednotlivcom i rodinám tým, že sme im dávali proviant, ktorý sa počas nemeckej okupácie vôbec neprideloval obyvateľstvu (najmä cukor, káva, čaj, fajčivo, mydlo i liehoviny) (...) obyvateľstvo týchto oblastí v nás nevidelo nepriateľov ale naopak priateľov, čo sme si vtedy neobyčajne cenili*“.¹⁰

Tretikrát do armády nastúpil krátko pred začiatkom prevratových udalostí. Dňa 25. mája 1944 bol povolaný do VSA, ktorej veliteľstvo sídlilo v Prešove. Tu ostal pôsobiť až do osudového 31. augusta 1944, keď nemecká armáda v rámci akcie „Kartoffelnernte mit Prämie“ odzbrojila slovenské jednotky a vojakov z väčšej časti internovala. Z Nemecka sa vrátil krátko pred Vianocami, dňa 20. decembra 1944.

Svoj nútený pobyt v nacistickom Nemecku prežil ešte relatívne dobre. Šťastím Kureka bolo, že nepatril medzi radových vojakov. Ako záložný dôstojník – povolaním učiteľ – mal tak v zajatí značne lepšie postavenie ako obyčajní vojaci. Druhým veľkým šťastím Kureka (a nielen jeho) bolo, že nacisti ho uvoľnili už koncom roka 1944. A nakoniec treba konštatovať aj to, že internovaní príslušníci VSA sa mali v Nemecku po svojom odvečení lepšie, než zajatí a pochytaní povstaleckí vojaci, tobôž partizáni prichytení so zbraňou v ruke.

V životopise z roku 1958 toto obdobie ale opísal v oveľa čiernejších farbách, než bola realita zachytená v jeho denníku. Z internáčného pobytu spravil koncentračný tábor, zdramatizoval aj celkové pomery v ňom: „... *V koncentračnom tábore sme nevýslovne trpeli*.“ Trochu realističnejšie však opísal defetistický postoj štábnych dôstojníkov VSA: „*Zožierala nás nenávisť voči generálnemu štábu, ktorý ukázal v prvých dňoch povsta-*

9 Tu ďakujem za pomoc kolegovi T. Klubertovi; v prípade maďarských prekladov kolegovi M. Michelovi.

10 KUREK, V., F.: *Vlastný životopis*. Rukopis v osobnom archíve Miroslava Bachratého.

nia svoju zbabelosť a úplnú neschopnosť, pretože v pohnutých časoch v Prešove neboli v pohotovosti ale boli doslova pochyťaní v kanceláriách, kaviarňach a na kúpalisku. V zajatí sa chovali veľmi zbabelo, čo neostalo bez ohlasu a po oslobodení boli okamžite prepustení z novej čs. armády, kým nás nová čs. armáda prevzala a preverila.“ Tu však azda treba dodať len to, že podobný postoj zaujali nielen páni z „generálneho štábu“, ale väčšina dôstojníkov – či už záložných, alebo aktívnych...

Status deportovaných dôstojníkov VSA, vrátane Kureka, nebol celkom zrejmý nielen im samotným, ale spočiatku ani vedeniu lágra. Po príchode do lágru v Bremervörde, kam dorazili 16. septembra 1944 („...Veliteľstvo tábora nedostalo náš príchod avizovaný a nemá žiadne dispozície, ako s nami zachádzať a za čo nás má považovať...“). Hneď nasledujúci deň sa dozvedeli, že nie sú „ani internovaní, ani zajatci“, a 26. septembra im oznámili, že keďže nie sú zajatci, majú si „za spojeneckú povinnosť považovať pomáhať Nemcom dobrovoľne“.

Aj napriek oficiálne nie celkom vyjasnenému statusu deportovaných, autentické dennikové zápisky (podoprené však aj inými historickými prameňmi) hovoria dosť jasnou rečou. Z denníka vidno, že v jednotlivých táboroch ich dozorcovia netýrali, výslovne fyzicky či psychicky neponižovali; nemuseli absolvovať vyčerpujúce pochody, ako to zažili radoví vojaci v zajateckých táboroch na sklonku vojny. (Do lágru v Munsteri 22. septembra 1944 sa dokonca, ako sám píše – prepravovali osobnými vagónmi 2. triedy.)

Ako internovaní si mohli robiť základnú hygienu; od stravy – hoci biednej a nedostatocnej – nik neumrel a zdá sa, ani neocho-rel. Internovaní dôstojníci neboli vyťažovaní vysilujúcimi prácami; z denníka skôr vyplýva opačná tendencia, a to nedostatok činnosti hraničiaci s nudou. Tak napr. 20. septembra pri snahe veliteľa o vyplnenie času organizovaným nácvikom spevu, píše: „Počet spevákov bol malý – radšej karty drvili.“ Láger nebol ani úplným väzením, keďže mali umožnené niektoré kultúrne aktivity, a tiež čiastočnú slobodu pohybu. Tak ku dňu 27. septembra uvádza: „Po kine sme šli do mesta mimo láger na pivo.“ Začiatkom októbra píše: „Ak som zadelený na robotu, alebo na drevo – idem, ak nie, študujem nemčinu, niekedy ruštinu a inokedy zase píšem

tento denník.“ Inde začiatkom októbra uvádza: „Nečinnosť je tak pravidelná, a tak ubíjajúca, že všetky smysly nám otupely a krv akosi lenivo koluje v žilách.“ Práve táto „ubíjajúca nečinnosť“, ktorá sa premenila na každodenný stereotyp s najväčšou pravdepodobnosťou spôsobila, že si prestal viesť svoj – pôvodne pravidelne, až pedantne vedený – denník. Vidíme to z riadkov ku dňu 1. októbra 1944: „Doterajšie naše putovanie bolo tak pestré, že každý deň doniesol čosi nového, takže som mal nadostač látky na tento môj denník. Keďže sme sa teraz už na neurčito usalašili na jednom mieste a okolie, ktorým sme obklopení, je všedné a fádne – i dni ubiehajú fádne, len kedy-tedy nejaká zpráva alebo udalosť rozvíri hladinu našej nálady, čoho sa s patričným komentárom dotknem na nasledujúcich stranách.“

Porovnajme situáciu internovaných dôstojníkov Východoslovenskej armády so zajatými povstaleckými vojakmi, ktorú opisuje jeden z nich – Pavel Úkrop vo svojej knihe Slováci v Stutthofe. V kapitole „Pochod smrti“ o. i. píše: „Ťažko opísať a ešte ťažšie pochopiť a uveriť, čo sa odohralo. (...) Cesty, cez ktoré sme prechádzali, boli lemované mŕtvymi, prevážne mladými ľuďmi, ktorí ani nemali čas začať žiť. (...) Ludia odpadávali od vysilenia ako muchy. Mŕtvych, alebo ešte položivých, odhadzovali do priekopy. Mnohí zostali na ceste rozdrvení kolesami vozov a ustupujúcej bojovej techniky. (...) Viacerých väzňov strážni ubili na smrť, a to najmä tých, ktorí v pochode zaostávali. Nešťastníci, ktorí nevládali ísť, plazili sa v snehu na rukách – nohy už neposlúchali – boli dorazení palicami, pažbou pušky alebo zastrelení. (...) Smrť považovali za vykúpenie.“¹¹

Pisateľ nášho denníka však jesennú internáciu prežil bez väčších problémov a šťastne sa vrátil na rodnú zem. Ani to však ešte nebol koniec vojnovému putovaniu. Začiatkom jari 1945 bol totiž už po štvrtýkrát povolaný do armády – 25. marca 1945 bol zaradený do stavebných vojenských jednotiek Domobrany v Bratislave, ktoré boli vytvorené z vojakov prepustených z nemeckého zajatia. Ako sme už spomenuli, práve členstvo v obnovej slovenskej armáde Domobrany sa stalo v povojnovom a komunistickom režime „kádrovou vadou“. Pocítil to aj Kurek, keď sám písal: „Po štvormesačnom pobyte v zajatí boli všetky slovenské jednotky odsunuté na Slovensko a boli z nich utvorené tech-

11 ÚKROP, P.: *Slováci v Stutthofe. (Prešiel som bránou smrti)*. Banská Bystrica, 1999, s. 60–63.

nické útvary, ktoré boli stále pod dohľadom nemeckých „beráterov“(...) Táto okolnosť bola tiež predmetom preverky a bol nábeh označiť ma za toto za hašíkovca“, voči čomu sa však striktno ohradil.

Po prechode frontu a obnovení ČSR bol 6. mája 1945 opäť odvedený do československej armády. V ten istý deň sa mal hlásiť u preverovacej komisie v Martine, avšak kvôli absencii železničnej dopravy musel od Piešťan pokračovať peším pochodom, počas ktorého utrpel úraz spôsobený vojenským autom. Po vyliečení vykonával vojenskú službu vo Vojenskej nemocnici v Bratislave, odkiaľ bol 31. januára 1946 prepustený do zálohy v hodnosti poručíka. Do armády bol tak celkovo povolaný až päťkrát a v činnnej vojenskej službe strávil dokopy 50 mesiacov. Avšak ani to ešte nebol koniec. 15. januára 1951 bol povolaný k výkonu vojenskej služby na základe § 39 branného zákona z roku 1950 na 36 mesiacov. Pôsobil u PSP-25¹² v Novom Meste nad Váhom (1951–1952), v rokoch 1952–1953 bol poslucháčom vojenského učilišťa u PSP-50 v Žiline a po jeho absolvovaní slúžil u PSP-77 v Trnave. Definitívne bol z armádnych služieb prepustený v roku 1954. Celková doba jeho vojenskej služby tak činila neuveriteľných 7 rokov a 5 mesiacov – priam ako za čias Márie Terézie...

I. časť

31. august 1944, štvrtok

Písal sa 31. august R.P.¹³ 1944. Posledný deň v mesiaci znamená pre nás modrákov¹⁴ viac práce ako vo všedné dni mesiaca. Práce bolo tohto dňa mimoriadne viac už aj preto, lebo som ostal sám. (Likvidátor por.¹⁵ Zolo Gleso a jeho pomocník des.¹⁶ Vojto Čahoj boli preč.) Predpoludnie mi veľmi rýchlo ubehlo. Šiel som na obed – na posledný to obed v našej jedálni. Obed bol nedefný, ale inak bol obyčajný štvrtok. Šiel som, ako obvykle, do kancelárie. Ovzdušie však bolo plné čohosi nezvyčajného. Môj ordonanc¹⁷ Mišo Kobora prišiel do kancelárie s chýrom, že nemecké vojsko obsadzuje susedné

budovy: justičný palác a poštu. Dobehol i náš pisár slob. Borguľa, ktorý bol úradne na pošte, celkom zadychčaný, že Nemci vtrhli ta veľmi rázne, takže spôsobili zdesenie medzi nič netušiacimi úradníkmi. Vtom počujeme rachot dávky automatickej pištole. To vraj v delostreleckých kasárňach. Je to už teda tu! Ideme sa pozrieť ku bráne a tu nemeckí vojaci držia obsadenú ulicu a pri pošte sú zaľahnutí. Je to už tu, ale neviem, čo to znamená. Chlapci u roty vrú hnevom, chytajú pušky do rúk, šoféri vraj budú strieľať z guľometu – ostatní lietajú, plniac motory. Veliteľ roty rtk. Jozef Mühl hlási bojovnú náladu mužstva veliteľovi parku, por. Koloman Mihočka vzal peniaze z kasy, šiel uspokojiť chlapov, no viac som ho nevidel. Kamarát Martin Krupa od Poľných jatiek poslal chlapa, aby som mu predal 1 l vína. Bohužiaľ nemohol som mu vyhovieť, lebo sklad bol zavretý a personál bol na ubikáciách v Mestských kasárňach. Šiel som do jatiek, vrátil som mu poslané mi peniaze a šiel som tam.

Tu len bolo vidieť vrenie. Všetko mužstvo intendantných útvarov bolo pohromade. Hundranie, cvakot záverov a napnuté očakávanie neurčitého. Od brány doniesli zprávu, že nášho strážneho odzbrojili. Bolo to ako benzín na oheň. Zazvonil telefón. Čudujeme sa, čo to môže byť, veď sme už niekoľkokrát volali Armádu,¹⁸ ale spojenie nebolo žiadne, keďže centrála bola už obsadená. Martin vzal slúchadlo a vraj nemecká reč sa ozýva. Prevzal som ja a na niekoľko nezrozumiteľných nemeckých slov som odpovedal: „*Hier die slowakische Einheit Kilogram*“. Odpoveď znela: „*Hier die deutsch Wehrmacht*“,¹⁹ ale s takým prízvukom, ako keby dotyčný chcel naznačiť, že kde sa ešte berie slovenský vojak pri telefone. Niekoľko minút na to každý z nás ustrnutým zrakom pozoroval ozbrojené nemecké postavy vchádzať opatrne do dvora kollégia. Tam boli len kuchari pri kuchyni. (Varili šunkové fľačky). Potom prišli do dvora mestských kasární. Spozoroval som nášho šoféra des. Kajana, ako sa pritulil k múru a nachystal si pištoľu na strelbu. Skrikol som na neho. Vtom sa ozval hlas ktoréhosi z obsadzujúcich Nemcov: „*Los, los*“ a posunkom ruky dal pokyn, aby

12 Pomocný spojovací prápor.

13 Roku Pána.

14 Príslušníci vojenskej intendancie (zásobovania) mali tmavomodré golierové výložky.

15 Poručík.

16 Desiatnik.

17 Pobočník, dôstojnícky sluha.

18 Armádne veliteľstvo.

19 „*Tu je slovenská jednotka Kilogram*“ (Kilogram – krycí názov), „*Tu je nemecká armáda*“.

sme sa pratali dolu na dvor. Ja som sa teraz len usiloval dostať sa do môjho rajona. Bol som iba v košeli, takže som si musel hodnosť povedať a oznámiť majorovi, že ja som oficier z int.²⁰ parku. Jeho vychudlá bledá tvár sa ešte viac pretiahla a jeho fialové pery s uspokojením vyslovily niekoľko slov znameňajúcich súhlas. čudoval sa, že viem niečo po nemecky. Šiel som do kancelárie pre blúzu, ktorú som si naplnil Egyptkami,²¹ ktoré som práve vyfasoval.. Snažil som sa nadviazať rozhovor s Hauptmannom,²² že čo vlastne robia a s nami bude. malý územčistý opálený chlapík s pištoľou v ruke mi vysvetľoval: „In Slowakei ist Unruhe“ Hovoril potom o Ružomberku²³ čosi a o partizánoch, ktorí vraj už dnes v noci mali obsadiť Prešov. Opýtal som sa ho, že či budeme ďalej fungovať. Vraj áno, lebo zásoby sú vraj dôležité. A konečne vraj vie o tom, že o tom rozhodne ich generál. medzitým prihnali našich chlapov na dvor kollegia. Na konci zástupu šli Paľko Hudec a Martin Krupa s batohmi na chrbte. Nemci totiž za neprítomnosti mužstva urobili prehliadku na ubikáciách za tým účelom, či nemajú schované zbrane. Prehliadka dopadla všelijako. Zmizly rôzne veci – o čom sa už chlapi hlučne rozprávajú. Z rozhovoru som zaslúchol, že istému z našich vojakov ukradli Nemci pár ženských topánok, ktoré mal kúpené pre svoje dievča. Chlapi vrú hnevom a častujú ostrými nadávkami našich „priateľov - spojencov“, ktorí nám pripravili toto poníženie. Ba i medzi sebou sa hašteria a zazlievajú slob.²⁴ Zátokovi, že mohol vydať každému čižmy a novú odev. On sa právom bránil, veď bol len výkonným orgánom, ktorý musel vždy len podľa rozkazu konať. Došiel i proviantník rtk. z pov.²⁵ Očenáš, ktorý mi hlásil, že nemá ešte vydané cigarety pre mužstvo. Požiadal som jedného z nemeckých oficirov, že chceme ešte vydať cigarety. Veľkodušne privolil svojim“ „ Jááá – selbstverstandlich“. A na to niektorý z chlapov zakričal: „Lipy“. Tak sa stalo. Otvoril sa sklad a už Očenáš vydáva z debny po 200

Lip. Niektorí chlapi sa smiali, ako keď decko dostane darček. Dávali slovom najavo svoju radosť, veď akoby aj nie – normálne dostávali Detvy. Odvrátil som tvár od Nemcov a kričím na našich, aby nedávali najavo tak hlúpo svoju radosť, lebo že tým prezradia Nemcom, že konáme proti predpisom. Po vydaní cigariet dobehol udychčaný slob. Baran a žiadal si informácie, pretože nosil zprávy Mihočkovi na byt. Došlo i niekoľko šoférov, ktorých Nemci použili medzitým na čosi a domáhali sa cigariet, keďže oni neboli prítomní.. Vydali sme im. V sklade však nastal bordel, ale Nemci neboli tak prísni. Chlapi si chmatli, čo mohli. Načala sa debna s vínom, cigarety, cigary atď. Ja som si tiež nabral plné ruky cigariet a vína. Dal som aj školníkovi jednu fľašu a ostatné dve som dal schovať nášmu kucharovi Uhričovi, ktorý už od obedu bol opitý i s inými chlapmi. Víno mu ešte dodalo, takže táral a vykrikoval: „Gut, gut !!!“ lebo viac nemecky akiste nevedel. Cigarety som si odložil do vrečka a čo sa mi nespratalo, dal som do zásuvky môjho stola v kancelárii. Nemci dali potom rozkaz na odchod. Zástup sa pohol a za nimi autá, ba i psovod spolu so psom. Ja som tiež bol vychystaný odísť s kamarátmi, ale nebolo mi to umožnené, keďže pristúpil ku mne des. prac.²⁶ zo Sabinova, ktorý pýtal sa ma, či môže odísť, lebo vraj kým vozmo zajde do Sabinova, bude noc. Tlumočil som žiadosť jeho tomu územčistému Hauptmannovi, ale o tom vraj ani reči nemôže byť, že o tých v Sabinove, ktorým patrilo práve vyfasovaný proviant, sa vraj už Nemci postarajú. Milý chlapík i so svojimi pomocníkmi musel sa zaradiť do zástupu našich a naložený voz s koňmi nechať tam. Lutoval som ho, veď bol iba v košeli a nemal so sebou nič mimo aktovky s papiermi. Musel odísť i slob. Baran; Mihočko mohol čakať zprávy.

Stráže hneď boly postavené a ani neviem, kde sa vzali, už boli tam dvaja Zahlmeisteri²⁷ i s intendantom²⁸ a prezerali si sklad i vypytovali sa ma, čo tam máme a čo máme mimo

20 Intendančného parku (intendencia – zásobovanie v armáde).

21 Sorta vtedajších cigariet.

22 Kapitánom.

23 Práve obsadenie Ružomberka partizánmi a odbojovými príslušníkmi miestnej posádky na čele s mjr. Milošom Veselom v popoludňajších hodinách v nedeľu 27. augusta bolo pre Berlín poslednou kvapkou v pohári trepezlivosti s nepokojnou situáciou na Slovensku. Hneď na druhý deň prišiel rozkaz na začiatok okupácie spojeneckej krajiny. Bližšie napr. JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legiend*. Bratislava 1990, s. 165.

24 Slobodník.

25 Rotník z povolania.

26 Desiatnik pracovnej služby (príslušník Pracovného zboru slovenskej armády).

27 Zahlmeister – účtovník, dobovým výrazom „účtný“.

28 Intendencia – zásobovanie v armáde.

toho. Ja som bleskurýchlo uvážil, že luhanie môže mať neblahé následky a priznal som sa, že mimo prov. skladu máme ešte sklad odevu a materiálu a hore na poschodí v triede je uskladnený markytánsky tovar. O kľúči som však nevedel. Zahlmeister však už mal u seba sväzok kľúčov od skladu, nuž reku probujme niektorý z kľúčov. Viediem ich na poschodie až ku triede. Zm²⁹ skúša kľúče. Pridal sa jeden – cvak, cvak, otvoríme dvere a tú miestnosť, v ktorej som zisťoval ešte pred pár dňami správnosti mužstva podľa účtu – je prázdna. Ako keby bol hrom udel do mňa, krv sa mi valila do hlavy. Zm si mysleli, že ich chcem klamať. Dali najavo svojim výrazom tváre, že sa im to nepáči. Otvorili sme susednú triedu, ani tam nič. No, reku, Fero, tu sa musíš brániť svojou nemčinou. Nemal som to v úmysle, ale stalo sa to tým, že sme sa z budovy kollegia presťahovali o jeden dvor ďalej, do Mestských kasární, aby sme uvoľnili miestnosť pre školu, pretože od 1. sept. sa má začať vyučovanie. O tom som však nevedel, že i tento tovar bol odnesený. Zmiznúť nemohol, išlo len o to, že kde je uskladnený. Posbieral som všetky svoje vedomosti z nemeckého jazyka a vysvetľoval som im, že ja som bol celé dni v kancelárii, mal som mnoho práce a neviem, kde dali ten tovar pri sťahovaní, ale že v kasárňach sú „die zuständige Männer“, ktorí vedia o veci. Zm ráznym posunkom naznačil, že ideme do kasární pre tých chlapov a dovedieme ich sem. Sedíme v aute: dvaja Zm so mnou. Iba teraz som videl, ako vyzerá Prešov. Všetko obsadené, autá behajú hore-dolu. Prichádzame ku bráne Hlinkových kasární, kde nás shromaždili. Pred vchodom na ulici plno zvedavých civilov, u brány nemeckí strážnici v prilbách – ako to divne vyzerá – a na dvore všetko naše vojsko z celého Prešova. Pohľadal som skladníkov, ktorých viedla osobitná stráž a my sme sa vrátili autom priberúc ešte rtk. Mühla. Tak. div sa svete – markytánsky tovar bol uskladnený na pôjde. Kľúč bol v zásuvke stola v prov. sklade. Zarachotil mohutný kľúčisko v železných dverách pôjdu a tu je to. Stabsintendant³⁰ i s 2 Zm vypytujú sa, čo kde je. Diktujem im o čom viem a čo viem nemecky pomenovať. Z. sa usmial, akoby chcel odvolať svoje pohoršenie a akoby uznal, že som nemal v úmysle ich

klamať. Rozbalili jeden balík holiaceho mydla a veľkodušne dali každému z nás po 1 kuse. Ó, či ste len milí a dobroprajní, vy... !

Kým sme sa vrátili, bolo viac osobných áut na dvore. Dvere telocvične otvorené a vidím ako dvaja nemeckí vojaci redikajú z dveri demizón slivovice, krabice cigariet a cigár, fľaše vína atď. Šoféri a iní mitfáreři³¹ plnia si sáry nohavíc cigaretami nepozorovane za uhlom. Školník i jeho chlapčiskovia len hlavou krúčia, ako rabujú spojenci – ochrancovia, ktorí podľa Čatlošovej reči prišli oslobodiť našu vlasť od votrelcov. Môj Zahlmeister mal tiež plné ruky cigariet, ktoré si uskladnil v aute a čakal na odchod. Ostatní páni sa dohadovali, či ešte dnes majú ísť pozrieť sa na pekárne a jatky. Stojím pri aute a pozerám na ten cirkus. Pritiahnem sa ku strážnikom, z ktorých jeden hovorí, že pre nás je už koniec vojny, ale pre nich... Druhý, ten starší, hovorí, že by už mohol byť koniec tejto vojny. Narukoval vraj v januári tohto roku, má 54 rokov a že ho bolia nohy. Vo spojitosti s vínom, ktoré videl ako odnášajú, povedal, že on je vinohradníkom, ale že odvtedy ako narukoval, nepil vôbec víno a zišlo by sa mu, že by ho kolená prestali bolieť. Kotle s večerou naložili na našu Tatrovku a opitého Uhriča vytrieskali k šoférovi a hybaj ! Išli sme i my. Na ulici nikto. Dvor ešte stále plný vojskom. Zm. mi dal notes, aby som si zapísal svoje meno, ak ma vraj ešte budú potrebovať. Odovzdali ma stráži, ktorá ma odviedla do prvej budovy do miestnosti našej jedálne, ktorá bola plná známych i neznámych oficirov. Tu je to všetko mimo generála Malára a tých, ktorým sa podarilo vyhnúť sa zajatiu.³² V miestnosti je šum. Nálada skleslá. Každý je naplnený očakávaním, lebo nikto nevie, čo sa robí a sa stane ďalej. Vyprávame si medzi sebou, ako kde koho chytili. Verzie sú rozmanité. Väčšinu z nás odzbrojili pri práci v kancelárii, iných zase na ulici, ba niektorých i na plavárni, kde práve dokončili kúpáciu sezónu. Hlad a smäd sa hlásia. Sme bez večere a preto vyfahujeme klobásu, ktorú vzal sebou Martin. Jeme ju bez chleba. Dobrá je i voda z vodovodu. Nikdy sme ju nepili, no smäd je horší než hlad. Únava sa tiež dostavuje. Fajčíme, prechádzame sa po miestnosti, sadneme si na kufor a každý vo svojom vnútri rozjíma o ponížení, ktorého sa nám dostalo. Do vravy ozve sa hlas nemeckého vojaka, ktorý

29 Skratka „Zahlmeister“.

30 Štábný intendant.

31 Spolujazdci.

32 Malár bol v skutočnosti už v tom čase – 31. augusta popoludní – nemeckým zajatcom. Dôstojníci prešovskej posádky však o tom ešte nevedeli.

česky oznamuje, aby sme sa odobrli po skupinách podľa hodnosti do susednej časti budovy, kde máme prenocovať. Ideme. Pod schodami pri východe z budovy prehliadajú nám batožinu, (kto ju má so sebou) a vrecká. Strašný pocit je to. Ideme cez dvor 10 za asistencie stráže s napriahnutou zbraňou. Vedú nás do budovy roty pom. zdrav.³³, kde nám vykazujú dva kavalce pre troch na prenocovanie. Nemáme deky. Dajú nám z našich ako zo svojich. Nohavice pod hlavou, pri mne môj krajan z Betliaru rtk. Gejza Kankula a odložili sme sa na zajtra. Noc pre mňa bola príšerná. Nepohodlne sa leží, hlava ma úžasne bolí, až akési ohnivé smuhy vidím vo tme, vonku na dvore hučanie áut a rachot pásových automobilov.³⁴ Pred zrakmi mám stále momenty dnešného dňa, znovu vidím nezabudnuteľný obraz: opatrne prichádzajú Nemci s napriahnutými zbraňami. Pred mojím duchovným zrakom rysuje sa otáznik, čo bude, kde sú naši chlapi, kde je môj ordonanc Mišo Kobora s mojimi 300 Lipami, ktoré som mu dal do opatery, aby mi ich schoval, lebo mi prekážali. Prehadzoval som sa na špinavom gavalci až som usnul.

1. september, piatok

Svitol nový deň zajatia. Neistota trvá ďalej – no bolesť v mojej hlave chvalabohu prestala. Hneď ráno som tušil, že civilisti prídu pod obloky kasárni – však nás bolo do 200 ľudí. Tak sa i stalo. Prišli manželky, bratia, deti, príbuzní a známi. Čakal som, že naša domáca príde samozrejme, veď sme sa s ňou ani nerozlúčili. Čakám dlhšie, ale nič! Počúvam rozhovory našich dôstojníkov so svojimi manželkami. Úžasne to pôsobí, keď nemôžeme opustiť budovy, nesmieme ani len na dvor a musíme sa shovárať len takto z obloka ako vrahovia. Manželky a príbuzní so slzami v očiach shovárajú sa a vypytujú sa ma máš stav. Odpovede sú len kusé, veď hláv je plno v oblokoch a každý len najstručnejšie zprávy a pokyny podáva svojim ako čo majú zariadiť a čo majú doniesť. Už sa niektorí aj vracajú z mesta s balíkmi, ktoré povolili podávať u brány a nemecká stráž ich nosila do budovy. Naša pani domáca len nejde. Stojím pri obloku, zavše sa nahnem, ale pani Valková nejde. To iste ten mladík nebol u nej, hoci som ho slušne žiadal z obloka, aby šiel na

Hlinkovu 61 a aby povedal panej, že kde sme. V tom ide Anička, Zolova spoločnica a nesie pre neho fľašu. Zazrela ma v obloku a spýtala sa na Zola. Zvestoval som jej, že Zolo je v Poprade. Nezameškal som ale príležitosť a požiadal som ju o to, čo som bol chcel od toho mladíka. Anička i so svojou malou sestričkou bežali hneď tam. Bol som spokojnejší, lebo išlo o to, aby som mal so sebou veci, veď som len to mal, čo na sebe. Šiel som zvestovať do izby kamarátom, že som vec zariadil. Hneď som si však stopoval miesto pri obloku, aby som videl situáciu. O chvíľku vidím, že sa približuje akási známa postava v bielom. Približuje sa ku kasárňam a s napnutou pozornosťou hľadá kohosi spomedzi mnohých hláv, ktoré trčali z okien. Spoznal som ju po jej strapatej frizúre. (Je to tá slečinka, ktorá chodila zavše k našej domácej, u ktorej bývala kedysi ako študentka.) Ani som sa neopovážal myslieť na to, že ide sem kvôli nám. A veru tak bolo! Keď ma zočila v obloku, zohla sa trochu, aby ma medzi stromami lepšie zazrela. Hneď sa pýtala, že čo potrebujeme. Zopakoval som jej svoju žiadosť a ona hneď letela. Medzitým nás počastovali naši „dobroprajníci“ desiatnicou.³⁵

Ľudí bolo čím ďalej tým viac pod oblokmí a baliky hustejšie začali chodiť. medzitým vraj nemecká stráž dostala rozkaz prísnejšie zachádzať s nami. Ľudí nepripustili až pod oblok, takže nebolo možné hodiť listok, ktorý som mal aj ja pripravený. Hnali nás z chodieb do izieb a nebolo dovolené nakláňať sa z oblokov. tento rozkaz sme však len čiastočne rešpektovali. Ja som sa nespustil svojho miesta pri obloku. A veru netrvalo dlho. Vidím ako tie dve dobrotivé slečinky nesú môj nabaleny vojenský batoha pani domáca kufor. Prišli k obloku, kde som im povedal, aby na veci priviazali listok s mojím menom a aby batožinu podali u brány. Zásielku som už čakal na chodbe a keď som ju prevzal, ponáhlal som sa k obloku oznámiť mojím dobrodincom, že všetko došlo v poriadku a mimo toho som im zvestoval, že odpoľudnia prideme na byt, Keďže nám umožnili kvôli tomu, že sme ich požiadali o to, aby sme si mohli potrebné veci doniesť, lebo mnoho bolo takých, ktorí nemali vôbec nič so sebou. Zakývali sme si navzájom, poďakoval som sa za ochotu a odišli.

Začal som vybaľovať. A skutočne, všetko som mal pohromade, ba i civilné topánky, klo-

33 Pomoc zdravotnícka – zdravotná služba v slovenskej armáde. „Budova roty pomoci zdravotníckej“ by sa v súčasnej armáde nazývala „ošetrovňa“.

34 Odzbrojovanie vykonávali príslušníci Útočného pluku 1. tankovej armády. O priebehu samotnej operácie „Kartoffelernte mit Präemie“ bližšie napr. KLUBERT, T.: *Obrnené jednotky v SNP*. Nové Mesto nad Váhom 2007, s. 65–71.

35 Desiatou.

búk a fotoaparát, čo som skutočne nepotreboval. A naša starostlivá „mama“ pribalila pre nás troch i ovocie, salám, chlieb, ba i soľ. Teraz som už bol spokojný – ale v duši cítil som sa tak tupo, tak poľutovaniahodný som sa cítil.

Odpoludnia to pokračovalo obdobne Pani Hrebenárová aj s Irčou nás obdarovali salámom a borovičkou.

Dobří ľudia ! Nikdy vám to nezabudneme!³⁶

Behom dňa shromožil nás náčelník štábu pplk. gšt. Lavotha³⁷ a oznámil nám v krátkosti príčinu nášho ozbrojenia, ktorá podľa jeho podania väzí v tom, že 1. divízia bola prichystaná napadnúť nem. armádu od chrbta a mužstvo sa rozpráhalo po horách. veliteľ 2. divízie vraj nesloží zbraň, kým nedostane rozkaz od vlády. Slovom shodení parašutisti a správanie sa našej armády sa považujú za príčinu toho, že slovenská armáda prestala existovať ako taká a všetci príslušníci poľnej armády sú internovaní. Sám Lavotha nám oznámil, že ho cez noc traja ozbrojení strážnici v osobitnej miestnosti strážili a gen. Malár že bol v Užhorode³⁸ a nevie sa viac o ňom. Pred večerom nám oznámili, že zajtra pôjdeme preč. Všetko sme si pobalili a prichystali sme sa na odchod do neznáma.

2. september, sobota

Budíček bol o 1/2 6 h. Po raňajkách nás vyvádzali po 20 do prichystaných nákl. aut. Ideme za doprovodu ozbrojených strážnych s batohami na chrbtoch. nastúpime do auta. Zle sa nám sedí a preto prestupujeme do iného auta s lavičkami. Za chvíľu sa pohne kolona. Opúšťame kasárne, pred ktorými je veľký zástup civilov a najmä žien. Že tu bol plač, netreba pripomínať. Výkriky manželiek. Sedel som dosť hlboko v aute, nuž nevedel som nikoho rozoznať, iba množstvo hláv a hromadný výkrik. Zatmilo sa nám v očiach a ruky sa ešte pevnejšie sovrelí v päst, keď sa na toto divadlo naši strážnici smiali, najmä ten na kraji s tým zlatým zubom. Odporný !

Opúšťame náš milý Prešov. Ideme na juh. To budú iste Košice. Pred nami rysujú sa veže Prešova, ideme stále ďalej cez dediny. (V jednej istá starenka zalamuje rukami, lebo vie, o čo ide). My mlčíme a konštatujeme tvrdú skutočnosť. V každom z nás iste tie iste

myšlienky vznikajú. Pozeráme meravým zrakom na miznúcu cestu. Monotónne hučanie auta prerušuje rozhovor našich dvoch nie priam príjemných kamarátov, ktorí ukazujú svoje vedomosti z nemčiny a veľmi úctivo sa shovárajú s našimi strážcami. vyzerá to veľmi smiešne zväčšovať svoje poníženie ešte tým, že sa slov. dôstojník úctivo a ponížene shovára s obyčajnými nem. vojakmi, ktorým pripadla úloha strážiť nás, aby sme z auta nepovyskakovali. Vzbudilo to zrejme pohoršenie medzi nami a už sa cedia pomedzi zubami poznámky: „Prestaňte tam“. „Ukazujú, že vedia nemecky“, „Myslia si, že nás pustia“. Po polhodinovej jazde zanechali sme Slovensko a prekračujeme hranice. O chvíľku sme v Košiciach. Ideme popri stanici a bočnými ulicami nás kamsi vezú. Zastaneme v akejsi neznámej ulici, kde sosedáme z aut a už aj smerujeme v neurovných trojstupoch do akéhosi dvora. Bola to synagoga, kde nás ubytovali. Čuj, svete, v kostole spať. Nejde nám to do hlavy. A skutočne ! Krásna priestraná synagoga s veľkou kopulou a mozaikovými oblokmi. Obsadili sme si miesto na chóre. Ubytovanie bolo veľmi pohodlné. Železné posteľe s matracmi, ktoré svedčia o niekdajšom dobrobyte košických Židov. Ale predsa – kostol! No, nič – vojna je. Každý z nás sa pohodlne usalašil, poumýval a najedol, lebo boli ešte zásoby z Prešova. Čas sme trávili debatami, prechádzkou a opaľovaním sa na nevelkom dvore. Stráž žandárska stála s puškami napriahnutými na streh. No nemožný pocit. Nedalo sa na to dívať, ako revú na nás otvory hlavni nielen z kútov dvora, ale ešte i z dvoch terás, ktoré boli na dvoch koncoch kostola. O chvíľu však vidíme, že naša stráž už stojí riadne, ako sa patrí, so zbraňou na remeni. Museli asi dostať rozkaz od svojho veliteľa, veď z nášho, povedal by som „Baránčieho správania sa“ museli vybadať, že sme nevinní a že sme sa do tejto situácie dostali ako Pilát do Crede. Pred večerom sme sa shromožili, aby nám náš najvyšší predstavený plk. spoj. Ján Morvic referoval o našej situácii. Sme internovaní, ale neprestali sme byť vojakmi. Musíme sa vojensky chovať a predstavených poslúchať ako v regulárnej armáde. Čakáme na ďalšie.

Nemci nás zásobujú, ba boli tak ochotní a prideliť nám z našich vojakov niekoľko

36 Veľkým písmom v origináli.

37 Podplukovník Ladislav Lavotha stál z hľadiska odboja na opačnej platforme, na strane ľudáckeho režimu. JABLONICKÝ, J.: Zlyhanie Malárovej armády v Karpatoch. In: *Samizdat o odboji*. Bratislava 2004, s. 400.

38 Zmienka o Malárovej „návšteve“ v Užhorode bola samozrejme výmyslom.

na obsluhu. Títo chlapci došli večer. medzi nimi boli i naši dvaja kuchari z dôst. jedálne, Hason a Zemanik. Uložili sme sa na zajtra.

3. september, nedeľa

Je božia nedeľa. Prvá nedeľa v nevôli. Aby nám sviatočný deň nebol tak prázdny, postarali sa o to naši nemeckí predstavení tým, že nám poslali do synagogy ruskú kapelu. Dobre padlo trochu hudby a hudba bola ozaj dobrá. V prestávkach prehovoril k nám istý Sonderführer³⁹ od propagandy a potešoval nás, že sa naša situácia napravi. Hovoril celkom dobre slovensky (bol učiteľom v Nemeckom Pravne). Prehovorili k nám i dvaja Rusi, haniac boľševický režim. Ten jeden hovoril peknou ruštinou a použil bombastického rečníckeho štýlu. Hodno poznamenať slová, ktoré viacerí z nás si zapamätali a opakovali: „Gospoda, Officeri, Bolševizmus – eto golod, sljozy, tjurma, smert“.⁴⁰ Keď vtáčka lapajú, pekne mu spievajú.

Bolo nám oznámené, že našej žiadosti naše bezprostredné veliteľstvo vyhovel a dovolilo nám písať do Prešova, aby nám mohli priviezť potrebné veci. Ja som nepovažoval za potrebné napísať, veď naša domáca mi všetko poslala do kasární. Písalo sa vo veľkom, ale akási nedôvera sa vkrádala medzi to, veď v Prešove nás mohli poodvážať na byty, aby si každý vzal potrebné veci. Sonderführer však bol veľmi blahovoľný a sám sa podujal na to, že pôjde do Prešova. Dnes nás bol navštíviť aj maďarský tábornok.⁴¹ Deň bol slnečný, čo sme niektorí radi využili na opaľovanie. Čas ide veľmi pomaly. Sme v Košiciach – v Kassi – alebo lepšie rečeno v kaši. Akoby aj nie, keď nesmieš za bránu ani na krok. Toto obmedzenie pohybu je hádam najneznesiteľnejšie pre nás. Sme úbožiaci, každý z nás si pripadá veľmi poľutovaniahodný. Pri debate to ani nie je tak viditeľné, ale keď nastupujeme pre obed, vtedy sa náš stav vo svojej poniženosti zdá byť omnoho zrejmejší a vypuklejší. Ideš s misou, ktorú ti dali, ku kuchyni, aby ti náš Hason načrpol do nej za žuľaňu akéhosi falošného gulášu. Nie on je na vine – však nás prekvapoval dobrými jedlami v Prešove – ale oni, však čo dali, z toho sa varí. Zješ to s kúskom

chleba a keď ti lyžica naprázdno klepece o dno misy, iba vtedy zbadáš, že by si aj jest mal, ale miesto toho oblizuješ lyžicu, zapáliš si a ideš k vodovodu umyť si misu. To je ako druhý chod nedeľného obeda miesto obvyklého rezňa. No nič to, utešujeme sa tým, že nás čaká v budúcnosti ešte čosi omnoho horšieho. O tempora, o mores!⁴²

Boli sme radi, že jeden deň opäť pomínul a že sen nás ukolíše v nevedomosť, ktorá je teraz najsladšia. Večer nám spestril náš kamarát por. Jano Okál, referent MŠA-NO,⁴³ svojou básňou, v ktorej zachytil našu súčasnú neblahú situáciu.

Dobre som sa vyspal. Väčšina dňa prešla ako včera. Z nášho zajatia nám i to bolo vzácné, keď sme smeli na dvore sa zdržovať. Behom dňa sme dostali zpravu, že ideme ďalej. Bolo zrejmé, že nás odvezú do Riše, dokonca do Viedne, len sme sa toho hrozne báli, že nám zaplombujú vagóny a povezieme sa tak, ako sme to boli raz videli v Prešove na malej stanici. Vtedy sme sa zhrozili a teraz sme, keď nie v tej istej, tak veľmi podobnej situácii. Pred večerom došiel Sonderführer z Prešova. A naozaj. Malé nákladné auto plné balíkov. Vyvolávali mená, no ja som ani nečakal. Ostala na zemi mimo balíkov i jedna debna. Predpokladali sme, že je to dar prešovských občanov. Rozbalili sme ju, a tu veru ešte ďalšie balíky a samom vrchu moje meno na jednom. To naša domáca posielala nám prádlo, ktoré ostalo u nej. Je vyprané, ale nehladené – nevadí. Pribalila i drobnosti kamarátov z našej trojice, ba i 2 fľaše vína z tých 5, ktoré som bol pred obedom dňa nášho zajatia kúpil, že si reku u Mázikov urobíme zase menšiu žraničku. Došli i rôzne drobnosti medzi nimi i knihy od občanov mesta Prešova, ktorých vyzval iste Mestský úrad, aby prispeli pre nás – úbožiacov. Aj naša pani domáca sa len takto musela dozvedieť o nás. Napísali sme jej spoločný list s poďakovaním, že sa o nás tak matersky starala. Dúfame, že i naše ostatné listy odišli, veď ich mal podať Sonderführer. No, a urobil by som chybu, keby som zabudol pripomenúť, že medzi balíkmi poslali nám a našim i nejakú tú fľašu. Veru dobre padne v taký

39 Vojenský spravodajca.

40 „Páni, dôstojníci – bolševizmus to je hlad, slzy, väzenie, smrť.“

41 Generál.

42 Ó časy, ó mravy!

43 Ján Okál (1915–1990) bol v čase SR mladým novinárom a básnikom, zamestnancom MNO. Okrem svojich básnických zbierok (Lúbosť, Nedožitá chvíľa, Nehnem sa) sa stal tiež ako autor niekoľkých veľmi zaujímavých článkov či kníh reportážneho charakteru ešte z územia bývalého ZSSR (najmä OKÁL, J.: *Kultúrne pomery v SSSR*. Bratislava 1941).

čas trochu alkoholu, aby zahnal trudné myšlienky. Pod vlivom tohto elixíru večer sa skončil celkom hlučno a za spevu.*

5. september, utorok

Včas ráno sme sa pripravili na odchod. Batožina nám bola odvezená na stanicu a my sme sa v trojstupe poberali na stanicu. Po uliciach Košíc. Ah, škoda to len spomínať. Na stanici nás čakala súprava nákladných vozov. Boly očíslované od 1 do 12. My sme obsadili číslo 10. trojica sa drží spolu. Vyfasovala sa cestovná dávka proviantu. Veľmi dobrý chlieb, slanina a bravč. masť. Medzitým nás odviezli na inú koľaj, kde sme dlhšie stáli. Prechádzali sme sa popri vagónoch, nadviazali sme styky s maď. vojakmi a civilmi, ktorí nás obdarovali ovocím, ...????,44 ba našiel sa i fešák p. Kiss, krajčír, ktorý nás pohostil vinom, takže sa nám okolostojacim dostalo po poháriku. A takto ubehol čas veľmi rýchlo. Okolo 11. h. bol poplach, takže našu súpravu vytiahli až na najbližšiu stanicu, odkiaľ sme pokračovali v cestovaní. Tešíme sa nesmierne tomu, že nám nechali otvorené vagóny.

A tu, vo vagóne nastal zase nový život. Desiatka je to – najvyšší vagon z celej súpravy a má polkruhovitú strechu..

DR – Oppeln – 11612

To je číslo vagónu, ktorý sa nám stal novým domovom. Jeho obyvatelia, 12 svorní chlapi, priateľsky sa delia o miesto. Sú to menovite:

1. Npor. hosp.⁴⁵ v zál. Pavol Hudec, odb. učiteľ, Tisovec
2. Por. hosp. v zál. Martin Krupa, riad. šk., Zem. Vrbovok Trojica sa drží !
3. Por. hosp. v zál. František Kurek
4. Npor. pech. v zál. Ján Felix, riad. šk., Sucháň
5. Por. pech. v zál. Jozef Mladoň, riad. šk., Sása
6. Por. pech. v zál. Jozef Čížinský, notár, Jablonica
7. Por. jazd. v zál. Štefan Matúš, učiteľ, Pohorelá
8. Por. pech. v zál. Ján Kollárik, úradník, Žilina
9. Por. psb.⁴⁶ Karol Šimun, akt. dôst., Podolinec

10. Dôst. zást. ašp. Belo Korent, úradník, Hronec

11. Dôst. zást. ašp. Ján Lehotský, úradník, Budča

12. Dôst. zást. ašp. Rudolf Bartoš, učiteľ, Podolinec.

Cestujeme po území býv. ČSR cez stanice Bárca⁴⁷ a Hernádcsány.⁴⁸ Tu sme dlho stáli, keďže podľa ústneho podania musíme čakať na nákladné vlaky idúce z Miškovca, nakoľko tam len jedna koľaj je voľná – ostatné vraj je všetko zbombardované. Tu v Čani stretol sa Paľko so svojim býv. správcom Majerčákom. Spomínali na časy, kedy on tu pôsobil. Došla i jeho býv. žiačka – ktorá nás obdarovala jablkami. Medzitým došlo a prešlo viac súprav nákladných vlakov.

Ideme pomalým tempom ďalej cez stanice: Hidasnémeti, Forró – Encs, Halmaj, Szikszó. Tu nás pristihla noc. Zatiahli sme dvere, rozbali slamu, popravili sme si miesto a odložili sme sa na zajtra.

6. september, streda

Ráno, ešte za tmy, zobudil nás hlas strážneho, oznamujúceho nástup na kávu. Pretrel som si oči, oprášil som sa od slamy, vzal som poľné fľaše a šli sme cez koľajnice ku výdajni, aké majú Nemci zriadené iste na každej väčšej stanici. Členky nem. Červeného kríža nám ponalievaly akýsi bylenný čaj do nádob. Bolo to aspoň horúce, keď už sladké nie.

Ešte stále neviem, čo je to za stanicu, myslel som však, že to nemôže byť nič iného ako Miškovec. Mal som pravdu. Kým sme pri vydávaní čaju čakali a kým sme sa vracali domov, do vagonov, rozbrieždilo sa natoľko, že som prečítal nápis na stavädle:

MISKOLC Sz. P.U.

Prišla mi hneď na um cesta cez Miškovec, keď som ako 13-ročný cestoval do Nyiregyházu. Všetko povstávalo, prášily sa deky, pofajčievali sme si a hneď sme sa šli umyť k blízkej pumpe s nápisom: IVÓ VÍZ.⁴⁹ Veľmi dobre padne osviežiť sa čerstvou vodou. Čas rýchlo ubiehal. Ubikácie sme si dali do poriadku – vysvitlo slniečko, začal sa ruch na stanici. Šibovanie, vlaky chodia hore-dolu.

* Zápisky v denníku zo 4. septembra v origináli chýbajú. (pozn. M. L.)

44 Nečitateľné slová v orig.

45 Nadporučík hospodárskej služby.

46 Poručík Pracovného sboru.

47 Barca, dnes miestna časť Košíc, za maďarskej okupácie 1938–1945 úradným názvom Barcza.

48 Čaña, za maďarskej okupácie 1938–1945 úradným názvom Hernádcsány.

49 Pitná voda.

V jednom transporte boli zapojení naši vojaci – Uhriča som spoznal medzi nimi. Videli sme zástupy Židov, ktorí pod bodákom maďarského vojaka s lopatami maširovali do práce. Ako dávno sme nevideli Židov! A veru ich dobre poznať po výzore. Boli medzi nimi rôzneho veru (výzoru) Židia. Podľa dobrých topánok, krátkych výletníckych nohavíc a športových kabátikov bolo vidieť, že sa väčšina z nich dobre mala. I vyšportované ruky a nohy ešte nestratili svoju pružnosť u niektorých. No darmo je – prenasledovanie došlo na vás všade. Pri našich vagonoch zastavujú sa okoloídúci maď. vojaci a dôstojníci. Aj železničiar pozerajú na nás, a hneď vedia, že sme Slováci, ba i to im je známe, že čo sa s nami stalo. Hneď sa dáme do debaty s nimi, aby nás oboznámili s najnovšími udalosťami. Doniesli nám noviny „*Magyarság*“, kde sme sa dočítali o novej slovenskej vláde a o úteku Čatloša k partizánom. Je samozrejmé, že táto zpráva vyvolala medzi nami živú debatu. Prišiel potom istý železničiar, ktorý nám vyprával o bombardovaní nákl. stanice, blízko ktorej on býval. Prišiel vraj o príbytok a keď vraj prišiel do bytu, ktorý mu bol mestom pridelený ako nemajúcemu prístrešie, našiel tam istú ženskú pochybného zamestnania. Fajku držiac v zuboch len tak cedil pomedzi ne nadávky a tak riadne, „*magyarosan*“.⁵⁰ Keby vraj bol dievka, aj on by ľahko bol dostal byt. Nadával i na pomery, ukazujúc svoju chatrnú železničiarSKU uniformu, ktorú nosí či v piatok, či vo sviatok. a nedbá: „*ebbe megyet a polgármesterhez*“.⁵¹ Požiadal som ho, aby mi kúpil „*levelező-lap*“,⁵² dám mu cigarety, lebo maď. peňazi sme nemali a cigarety boli vzácne. Vrátil sa rýchlo – napísal som Lacimu – dal som bašíkovi cigarety a hneď bol poplach. Sirény revaly, všetko sa pratalo zo stanice. Aj nás hneď pripli k súprave a vytiahli nás von. Boli sme už zvedaví na tú zbombardovanú stanicu. Už aj vidíme prvé krátery, ďalej dom rozbúraný a už to ide do radu, že to nestihneš ani sledovať. jeden kráter pri druhom. Vagony zmiešané s koľajnicami, pražcami a zemou. Hrozný pohľad. A stanica bola plná vagonov. Vyzerá to úžasne, všetko zatarasené, iba 3 koľajnice už voľné po oprave. No, reku, kým to dajú do pôvodného stavu!

Vlak opustil stanicu. V pozadí vidíme panorámu Miškovca. Belo Korent nás ponúkol vínom, ktoré mu doniesla jeho teta „Anna

néni“. Prechádzame cez stanicu Nyekladháza. Zastali sme v poli. Stojíme dlhšie, zdá sa, že trať nie je voľná. Blízke kukuričné háje využívame, aby sme si odľahčili. Debatovali sme. Veru je to hrozné – také bombardovanie. Našu debatu vyrušil mohutný, stále sa zosilňujúci hukot lietadiel. každý z nás upiera zraky hore a za chvíľu sa ozve hlas: „*Aha, tam sú!*“ A skutočne, v žiari slnka sa ligotaly lietadlá prvého sledu. A hneď na nimi, druhý, tretí a ďalšie sledy. Všetky idú tým istým smerom. po oboch stranách letia veľkou rýchlosťou stíhačky, ktoré ťažko spozorovať, keďže sú vo veľkej výške. Z diaľky sa ozývajú výbuchy a rozprasky protiletadlového delostrelectva. Hukot utichol. Bolo ich a si 300. Ideme ďalej cez stanice: Emőd, Mezökresztes, Mezőnyárad, Mezőkővesd, Szihalom, Füzesabony (odbočka na Eger – smer Lučenec), Kál-Kápolna, Ludas, Vámosgyörk, Hortcsány, HATVAN. Čas rýchlo utekal. Počasie bolo krásne. Iba v teplákoch a v papučiach som bol. Prijemne sa cestuje. Chlapci sú dobrí. V pozadí Matra a Bukové hory. Popri trati takmer všade kukurica a snečnik. Na strniskách ešte stále sú vonku snopy a križe obilia. Veru nemá to kto domov doviesť – Maďarsko má mnoho vojska zmobilizovaného. Do Hatvanu sme prišli večer. Veľká stanica. Vidíme cvičenie svetlometov. Zo susedného vlaku sa ozýva pekná maďarčina. Vlak sa pohol. Lihame si každý na svoje miesto, kde sme si už vyležali každý svoje koryto. Zajtra už iste budeme v Budapešti. Fádne a monotónne klepotanie kolies nás ukolísalo do spánku.

7. september, štvrtok

Týždeň zajatia. Veľmi dlho trval. Normálne týždne ubehnú skôr pri práci a nedonesú toľko novostí. tento sa nám však zdá byť tak dlhým, že už aj spomínať sme prinútení. A dnes spomínam nielen na 31. august ale zalietame v myšlienkach do Mur. DI. Lúky, kde sme pred 7 rokmi spolu účinkovali s Lajom Ugorcsákom. Nuž stretli sme sa tu náhodne. Od Miškovca sedí každú chvíľu v našom vagóne. Ideme spolu v jednej súprave. Bolo by veľmi zdĺhavé opisovať čo sme si všetko povedali. Hneď sa skamarátil s našimi chlapcami. Mnoho zabudol zo slovenčiny... A je z neho oduševnený maďarský pešiak des. ašp. – karp. tiz. Núkali sme ho cigaretami, lebo veru Maďari nemajú.

50 Po maďarsky.

51 V tomto pôjdem za starostom.

52 Poštový lístok.

On nám zase kúpil dyňu, poslal nám kávu a „Babgulyás“ z ich kuchyne. Dobrú chuť má maďarská kuchyňa. Zároveň požiadal som ho, aby podal môj lístok pre Jolu, keďže bolo treba doplniť známky pre cudzinu.

Pochutnávame si na dyni – sme vďační Lajovi, že nám ju kúpil, veď sme nemali maď. peniaze. Ideme ďalej cez predmestia Budapešti. Rákos, Rákosszentmihály, Rákospalota-Ujpest. V pozadí vidíme veže Budapešti, medzi ktorými je najnápadnejšia bazilika.. Hoci sme celkom na periférii, predsa vidíme tu krátery a účinky bombardovania a na stanicach na vedľajšej koľaji sú vagony, ktoré po oprave budú môcť byť znovu využité. Lajo hovorí, že Budapešť je veľmi zničená. Škoda, že nedeme cez niektoré veľké nádražie – chceli sme zblízka vidieť hlavné mesto Hungárie.

Cesta z Budapešti bola zaujímavá a pekná. Trať vedie popri Dunaji medzi vršky, ktoré sa krásne zelenajú v slnečnom svetle. Dunaj je krásny, mohutný a majestátny. Mám hrozne rád veľké rieky. Rád by som býval pri vode. Prichádza mi na um Pripjať a Dnjepr so svojimi krásnymi obytnými partiami. Právý požitek je takéto cestovanie. Zabudli sme na chvíľu na svoj neblahý stav. Aj ten rušeň pyšnejšie fučí, keď sa odzrkadľuje v striebornej hladine tohto veľtoku. A takto si to štráduje cez Dunakeszi-Alag až po VÁC, kde sa Dunaj otáča na juh. Maďari toto miesto volajú „A Duna könyöke“.⁵³ Vacov – spomína ktosi vacovské väznenie Slovákov. Smerujeme čím ďalej bližšie k zabratému územiu cez stanice: Nógrádverőce, Kis Maros, Maros, Visegrád (pekný hrad), Zebegény. Tu sme dlhšie stáli. Niektorí šli do nádražnej reštaurácie. Mne sa nechcelo preobliekať. Na stanici bolo dievča, s ktorým sme sa dali do debaty. Bola to Slovenska spoza Dunaja. Oboznámila nás s prostredím. V Zebegény býva mnoho Nemcov. Oni ich Švábmi menujú, ale bez posmechu, nenávidia ich. Bývajú si i tu dobre, ako o tom svedčia pekné domky a vilky na svahu, pod ktorým zastal vlak. Ona sama býva za Dunajom, kde je celý kraj obývaný Slovákami. To sú tie obce Pilišské.

Náš transport vzbudil pozornosť v blízkosti pracujúcich Slovákov z Petrovca. Poznali nás po uniforme. Zhovárali sme sa o všeličom. Veru vojna zapríčinila tu omnoho horšie pomery než napr. u nás. Oni pracujú kdesi v lese. Chvália si pomery, ktoré boli ešte za býv. Juhoslávie. Lováč Mišo – Slo-

vák a Harkay György – Rusín – tak si povedali svoje mená. Bola tma, keď sme sa pohli cez Garamkövesd smerom na Ostrihom.

8. september, piatok

Len čo som otvoril oči, skočil som sa pozrieť na okolie. Tak to býva každé ráno. V pozadí na nevelkej vyvýšenine, rysuje sa vo velebnej svojej veľkosti známa bazilika ostrihomská. Esztergom. Každý z nás v duchu si premietne mapu býv. ČSR a skonštatuje, že Ostrihom bol temer na samých slov.-maď. hraniciach. A z dejepisu toľko, že tu je sídlo arcibiskupa.

Sme všetci natlačení do dvier a ku oblôčkom, lebo ideme na územie býv. juž. Slovenska. Vlak uháňa – bazilika čím ďalej, tým viac nadobúda podobu siluety. Vbehneme do väčšej stanice. Čo je to? Párkány⁵⁴ – Nána. Stojíme. Je už dlho ráno. Treba sa umyť. Hneď sa dozvieš, že tam pri skladišti je voda. vezmeš si mydlo, kefkú na zuby s kúskom vytlačenej zubnej pasty a opasok si zastrčíš už slušne zamazaný uterák, preskočíš alebo podlezieš dve tri súpravy vlakov a už vidíš, ako sa hemžia do pása obnažené telá okolo jediného kohútika, ktorým vyteká voda – tak nepostrádateľná, životodarná voda. keď si náležite vyčistíš ústnu dutinu, a aspoň čiastočne zmyješ prach, ktorý sa ti dostal z rozmrvenej slamy za golier, citíš sa nielen svieži, ale pociťuješ akési šťastie, že si mal možnosť dostať sa k vode a umyť sa, čo doma bolo každodennou a samozrejmovou potrebou. Tvoje šťastie sa zdvojnásobí, keď si raňajky zapíšeš niekoľkými dúškami dobrej teplej a sladkej kávy, ktorú nám náš, už celému vagonu známy, Lajo doniesol z ich kuchyne. Ale čo je to tu v susednom transporte? Sú to Rumuni, ktorých čaká asi taký osud ako nás. Prevrat ich vyhnal z domoviny. Celé rodiny sú vo vagónoch. Hrozne to vyzerá. Strechu v otvorených vagónoch si z dosák urobili, kde-tu trčí i komin. Prizrel som sa lepšie na takú vagónovú domácnosť. Tučná čierna Rumunka strúha zemiaky – asi na raňajky – dievča (asi dcéra) zametá plošinu vagóna. Akési debny a začmudené nádoby v kúte vo vzornom neporiadku. Akosi dlho stojíme. Niekoľkí z nás sa už špacirujú po peróne stanice. Ja som nešiel, lebo som bol len v papučiach a tepláčkoch. O chvíľku počujeme, že tam v staničnej reštaurácii zamieňajú naše peniaze na pengő. Hneď som sa obliekol, opásal a šiel tam. A skutočne. Zamenil

53 Dunajský lakeť, resp. Dunajská zákruta (kanyar) – t. j. miesto kde sa Dunaj točí na juh.

54 Párkány, od roku 1948 Štúrovo.

som si 200 Ks. Dali sme si víno a terkelicu. I do fliaš sme nabrali – reku na cestu. Ba čo viac. Práve doniesli na pult čerstvé škvarkové pagáče. Boly pohádkové. 60 fil.⁵⁵ za kus. Je zrejmé, že alkohol zahnal chmurné myšlienky a rozviazal nám jazyky. Aj nemeckí strážni mali pod čapicou. Dobrá nálada trvala i vo vagone. Lajo sa prikmotril k nám a dal si spievať slovenské piesničky, ktoré on kedysi učil v Mur. DI. Lúke. Takto v nálade ani sme nespozorovali ako sme cez Perbete⁵⁶ dostaly do Nových Zámkov.

ÉRSEKÚJVÁR.⁵⁷ Šlo sa fasovať. Takmer každý sa ponáhlal na stanicu, lebo sme cítili ešte pengóviky vo vačku a dúfali sme, že zase voľačo oblizneme. Tak sa i stalo. Dostali sme veľmi dobré víno – „csemegebor“... Bolo aj drahé – 9 P.⁵⁸ za 1 l. Stretli sme sa i so Slováckmi z okolia, ktorým veľmi dobre padlo, že sa s nami stretli. Podarený bol istý „mozdonyvezető“⁵⁹ z Pešti. Mal už viac než dosť. Kým sme sa vrátili, náš transport bol už odtiahnutý celkom na bočnú koľaj pri skladišti, takže sme ho dlhšie hľadali. Samozrejme, že sa trojica držala spolu. Pred večerom nás shromaždil plukovník na nástup. Hovoril nám o chovaní sa počas cesty. (Stalo sa totiž, že pod vlivom alkoholu sa i vyfliaskali). Odchod sme mali avizovaný okolo polnoci a preto sme si ľahli do svojich zaprášených brlohov.

9. september, sobota

Ktorýsi ranostaj otvoril dvere. Mohutné dvere vagona zobudily nás svojim hrmotom. Vychádzajúce slnko nás príjemne pozdravilo svojimi lúčami. Všetci sme sa nahrnuli ku dverám vagonu a dívali sme sa na bašty komárňanskej pevnosti. Ani sme nevedel, že to Komárno je tak veľké a pekné. Zastali sme na akomsi prednádraží, kde sme sa umyli pod napájadlom pre rušne. Neďaleko bol akýsi voz s dyňami, nuž kúpil som jednu pre desiatku. Za chvíľu sme šli ďalej. Cesta bola krásna. Ideme z býv. južného Slovenska, z ľavého brehu Dunaja na pravý. Trať sa zatáča vo veľkom oblúku. V pozadí mohutný most a tá utešená zlatostrieborná hladina Dunaja. Už sme na moste. Vlak pomaly ide. Oblúk za oblúkom uniká a my sa dívame z výšky do mohutného toku tohto Otca – Dunaja. Tichosť zavládla vo vagone. Zmocnila sa nás akási posvätná úcta voči mohutnosti a sile,

ktorá sa lenivo plazila kľudnou hladinou tohto veľtoku. Opakujem si v duchu: „*Milujem vodu – veľkú, mohutnú vodu!*“ Došli sme do stanice vlastného maď. Komárna, kde sa pyšne vypína nápis:

KOMÁROM NY. P.U.⁶⁰

Stanica veľká a priestranná. Kúpili sme si čokoládu. Bola drahá a zlá – vojnová, ako mnoho iných vecí.

Nečakali sme mnoho. Vlak sa pohlol nezvyčajnou rýchlosťou, ktorá sa čím ďalej tým viac stupňovala. Ihneď sme zistili príčinu tejto rýchlosti. To ideme po elektrickej dráhe. Takto sme raz dva došli cez Ács, Nagyszenti-János a Györszentivány, do mesta GYŐR. Tu bývala kedysi moja teta Juliska néni a naša sympatická sesternica Bözsi. Stanica veľká. Na periferiach samý komín. Priemyselné mesto. Nepočkáme tu dlho, ale prášime zase šialenou rýchlosťou ďalej. Vieme, že po rakúske hranice nemáme ďaleko. Ideme cez stanice: Öttevény, Lébény-Mosonszentmiklós. Tu sme dlhšie stáli a obdivovali sme elektrický rušeň. Je to veľmi úsporné, hoci vystavenie elektrického vedenia je veľmi nákladné. Nákladné, avšak trvalé, praktické, rýchle. Tak vraj majú vyzeráť budúce elektrické trate. A najmä u nás na Slovensku by sa to veľmi uplatnilo, keď máme v našich vodách toľko energie. V cestovaní pokračujeme ďalej cez Horvátkimle a Magyaróvár až sem dorazili do poslednej maďarskej stanice HEGYESHALOM. Tu končí aj elektrická trať. Stojíme zase dlho. Niekoľko odišli do staničnej reštaurácie, kde sa boli rozlúčiť s maďarským vínom. Do večera sme boli tu. Prechádzali sme sa medzi koľajnicami. Akýsi neopísateľný pocit sa nás zmocňoval. Vedeli sme s určitosťou, že nám tak dobre nebude ako doma. Blížili sme sa do cieľa do Brucku. i toto vedomie vzbudzovalo v nás iný pocit, totiž, že budeme radi, keď sa dostaneme konečne do cieľa. Hovorím bol to konglomerát pocitov, ktoré boli tak zmiešané, že ich nebolo možné presnejšie vymedziť. Bola tu ľútosť, že opúšťame maďarské územie. Počasie nám prialo, proviant bol dobrý, sem-tam tá dyňa spestrila stravu. Domov bol veľmi ďaleko, takže neprichádzal do úvahy. A pred nami neistá budúcnosť. Boli sme už aj unavení. Debatovať sa nechcelo. Ľahli sme si.

55 Fillerov, halierov. Drobné peniaze v období, keď bolo maďarskou menou pengő /1927–1945/.

56 Pribeta, za maďarskej okupácie Perbete.

57 Maďarský názov Nových Zámkov.

58 Pengő.

59 Rušňovodič.

60 Nyugati pályaudvar – železničná stanica západ.

32

Sme všetci vo vagonoch; iba z dvoch kukáme hore na oblohu. Priamo nad stanicou vagonmi našej železničnej trate, ktorá hnevom a hnevom sa púta kundolil sa druhý; to iste zasah, následkom ktorého vznikol požiar. Hrozne otriasalo! Nestačíme si ani uvedomovať svoju situáciu a nebezpečie, iba keď za našich vagonov celkom blízko začne búchať jedna protiletadlová batéria a hneď nato zamrskalo čosi vo vzduchu. „Bomba“ zvolal ktorýsi a už sme boli všetci zaľahnutí na plošine vagona. Nevybuchlo však blízko nás nič, ale vyzeralo to tak ako hvizd bomby, veľmi podobný hvizdu letiaceho granátu, čo sme mnoho počuli na oboj; strelnici Buchot utíchol v našej blízkosti a doliehal už iba zďalej. Vytrčili sme hlavy znovu a tu vidíme ako letí anglické lietadlo bez jedného krídla. Motor úžasne hučal. Darmo je, bol trafený. Mimo tohoto sme videli vysoko nad obzorom ešte dva horiace chumáče, rútiace sa neodvratne k zemi. Toto mali byť obeť za nálet. Buchot pomaly riedne a my nadávame, prečo nás už nevyfahujú von zo stanice, veď tlak vzduchu len tak otriasal vagonmi, O chvíľku buchot prestal a hukot sa vzdaloval. O nálete svedčili tu dva mohutné stĺpy dymu, ktoré sa už rozplynuli a strach, ktorý sa vkorenil do našich srdc. Prišiel rad i na to, zo stanice a bol to odchod z Viedne, čo potvrdila nepretržitá jazda – my sme totiž mysleli, že sa ešte vrátíme do stanice. Počuli sme i hukot sirény, ktorá oznamovala koniec jazdy na rozkľobky. Sme všetci mu uvážovali o tom, ako blízko sme

NÁLET

Úryvok z denníka
Františka Kureka. Zdroj:
Archív M. Bachratého

10. september, nedeľa

Deutsches Reich /: Österreich:/

Cez noc sme cestovali. Nový deň sme uzreli v Rakúsku. Stáli sme na veľkej stanici, ktorá bola jednou z mnohých staníc Viedne. Podľa okolia sa nedalo usudzovať, že je to Viedeň, veď tu nič príznačného nebolo. Umyli sme sa pri pumpe. Dal som sa aj ostrihať našmu holičovi, veď som už bol neľudsky zarastený. Stojíme dlho vystrčení na bočnej koľaji. Našu súpravu posunovali potom a dávali nás dokopy s inými zásielkami. Čas sme si krátili prechádzkou medzi koľajnicami. Okoloidúci železničiarci neboli ani na výzor tak príjemní ako maďarskí, niežeby sme sa pustili do debaty s nimi, ako sme to robili na maďarských stanicach. Príčinou toho bol fakt, že nemčina nám nejde tak ako maďarčina, ale bola to viac skrytá nenávisť, ktorá bola týmto naším stavom len vystupňovaná. Naši predstavení domáhali sa, aby im bolo umožnené telefonovať do Bratislavy alebo slov. vyslancovi do mesta ohľadom našej veci, lebo sme už určené miesto nášho zalágovania a noci prešli. Mal to byť Bruck, teraz zase Viedeň a my sme ešte stále vo vagonoch. Veliteľ stráže, nemecký poručík, dostal dispozície odviezť nás kdesi do severného Nemecka. No, toto nám bolo treba. „V serdcach našich klekoče gniv“⁶¹ (v azbuke – pozn. M. B.). Zase zrušili slovo ako v Prešove, hneď po obsadení. Je zrejme, že debata sa rušnejšie rozvinula a prešpikovala sa hnevom a nespokojnosťou.

Ako si tak obvykle debatujeme, zahučí do toho siréna. Poznáme dobre jej zavýjajúci,

odporný vresk. Neraz nás trhlo, keď sme si v Prešove na našom byte spokojne čítali pred spaním. Tam to nemalo žiadne následky. Tu však to bolo inak. Nestačili sirény dohúčať svoj výstražný signál, už bolo počuť vo vzduchu ťažké hučanie, ktoré sa veľmi rýchlo zväčšovalo a už ktorýsi bystrozraký zakričal: „Aha, tam sú – jojojój a koľko!“ A naozaj, celý roj ich bol. Boli také krásne ligotavé. O niekoľko okamihov už bola tam druhá, tretia a ďalšie vlny. Smerovali na jeden smer, mali asi spoločný cieľ. Nemecké flaky⁶² začali zúrivo páliť. V priestore, kde leteli anglické lietadlá, objavili sa chumáčky dymu. A bolo ich veru mnoho. O chvíľu celý vzdušný priestor, ktorý sme pozorovali, bol takrečeno posiaty týmito obláčkami. To sú rozprasky protiletadlových granátov. Čím ďalej, tým je to hroznejšie. Hukot a buchot je občas zdôraznený radami hustých výbuchov, ktoré splynuli skoro v jeden veršik, by som povedal. To sú bomby – to je anglický koberec, aby sa Nemcom lepšie šliapalo. Sme všetci vo vagonoch, iba z dvoch kukáme hore na oblohu. Priamo nad stanicou upozornil naše zraky na seba hustý stĺp dymu a hneď za ním kundolil sa druhý. To iste zasah, následkom ktorého vznikol požiar. Hrozne divadlo. Nestačíme si ani uvedomovať svoju situáciu a nebezpečie, iba keď za našimi vagonmi celkom blízko začne búchať jedna protiletadlová batéria a hneď nato zasvišťalo čosi vo vzduchu. „Bomba“ zvolal ktorýsi a už sme boli všetci zaľahnutí na plošine vagona. nevybuchlo však blízko nás nič, ale vyzeralo to tak ako hvizd bomby, veľmi podobný hvizdu letiaceho granátu, čo sme mnoho počuli na ostrej strelnici. Buchot utíchol v našej blízkosti a doliehal už iba zďalej. Vytrčili sme hlavy znova a tu vidíme ako letí anglické lietadlo bez jedného krídla. Motor úžasne hučal. Darmo je, bol trafený. Mimo tohoto sme videli vysoko nad obzorom ešte dva horiace chumáče, rútiace sa neodvratne k zemi. Toto mali byť obeť za nálet. Buchot pomaly riedne a my nadávame, prečo nás už nevyfahujú von zo stanice, veď tlak vzduchu len tak otriasal vagonmi, O chvíľku buchot prestal a hukot sa vzdaloval. O nálete svedčili tu dva mohutné stĺpy dymu, ktoré sa už rozplynuli a strach, ktorý sa vkorenil do našich srdc. Prišiel rad i na to, zo stanice a bol to odchod z Viedne, čo potvrdila nepretržitá jazda – my sme totiž mysleli, že sa ešte vrátíme do stanice. Počuli sme i hukot sirény, ktorá oznamovala koniec

61 V našich srdciach horí hnev.

62 Protiletadlové kanóny.

poplachu.. Naše ustrnulé jazyky sa rozkývali. Začali sme uvažovať o tom, ako blízko sme boli smrti. Každý opakoval, čo mu najviac utkvelo v pamäti. Ba strach nás prešiel už natoľko, že sme so smiechom hovorili o Paľkovi Hudecovi ako si dal na hlavu prilbu, ktorú mal náhodou so sebou. I on sa tomu zasmial. Ja som najviac ľutoval tie sostrelené lietadlá. To sa povie, sostrelil toľko a toľko lietadiel. Kde je tu však skutočná predstava. Ani filmu ju nemôže úplne nahradiť. Nejde tu o zničenie stroja, ale o tých ľudí v ňom. Čo asi robila posádka toho sostreleného stroja, keď videla, že niet záchrany – o jednom krídle sa nedá lietať. Hrozné to môže byť, letieť z 2 000 m výšky a cestou si uvedomiť, že o niekoľko sekúnd neodvratný náraz o zem sfúkne mi život. Naozaj, ako málo premýšľa človek, keď je ďaleko od nebezpečenstva a ako chladne, bez povšimnutia, ba čo viac, s omrzením počúvame už otrepané zprávy o bombardovaní a sostreloch. A aké hrozné je byť iba vzdialenejším divákom takého pustošenia, nieto byť postihnutým. Veru, večná pravda, že strach je iba vtedy blízko, keď je blízko i nebezpečie. Uvedomil som si toto ešte silnejšie, než som to už mal v sebe vykryštalizované a spomenul som si na bombardovanie v Dnepropetrovsku, ako i na strieľanie v Ovruči. Zrakový dojem je tu najsilnejší – to sa osvedčilo. Obdivujem smelosť letcov a klaniam sa ich odvahe. Ich smrť je hroznejšia, než pozemského bojovníka ale i prišernejšie rozsievajú smrť. Nikdy nikto z nás nezabudne na túto nedeľu. Dojmy z tohto náletu sme si poznačili

heslovite do zápisníkov: „*Bolo to v nedeľu, 10. sept. 1944 o pol 11. hodine...*“

Malebný kraj, ktorým prechádzame, zahnal od nás trudné myšlienky. Vlák ide nad údolím, ktoré je takrečeno posiate krásnymi osadami. Jedna krajšia, ako druhá. Trať ide cez lesík. No, krásne okolie. To sú predmestia Viedne. Sem chodili kedysi za zlatých časov Austrie letovať viedenský mocnári a šľachtici. Pred mojím duševným zrakom rysujú sa výjavy z dejín slávneho Rakúska, aké som si ich vytvoril na základe svojich vedomostí z dejepisu, obrázkov a z filmov. Škoda, že sme z mesta nič nevideli – aspoň gotickú vežu Štefanovho chrámu.

A lokomotiva fučí, ťahajúc nás s námahou do mierneho svahu. Z nápisov, ktoré som stačil zachytiť na stanicích z idúceho vlaku: Unter Tullnerbach, Tullnerbach, Pressbaum, Dürrwien, Rekawinkel (tu sme šli cez prvý tunel počas našej cesty), Kirchstetten a AMSTETTEN,⁶³ kde sme konečne zastali. Rušeň nám odopnuli a celú súpravu rozhádzali. Z toho sme usúdili, že budeme dlhšie stáť. Tak i bolo. K našim vagonom pritiahli sa českí železničiar, ktorí nám rozprávali, ako sa sem dostali. Ponúkli sme ich cigaretami, lebo veru ako príslušníci Ríše, nemali ich dosť. Mali sme ešte času mnoho, nuž uvarili sme si medzi kofajnicami za šálku kávy z našich konzerv, ktoré Martin mal so sebou. Belo Korent a Jožo Mladoň boli hlavní hajceri⁶⁴ a kuchari. Odchod bol avizovaný až v noci. Ideme smerom západným na LINZ (Linec).

(dokončenie v budúcom čísle)

Summary

Slovak Officer's Diary from the Nazi Internment (August – October 1944) Part 1

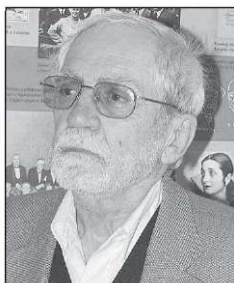
To the first group being directly affected by the Nazi occupation regime belonged members of the Eastern Slovak Army. This elite part of the Slovak Army with more than 30 thousand members was supposed to play a key role in the anti-Nazi resistance. As a result of its commanders' inaction it became inactive at the end of August 1944. More than a half of its men were disarmed by the Nazi forces and dragged to the internment. One of the thousands dragged away people was also a lieutenant of an economic service František Kurek (1915). Kurek came from a family of an evangelic priest and became a teacher. Based on his personal notes kept in a form of diary we come to know about the fate of a group of officers, who were captured on August 31st, 1944. Kurek's notes describe the period from the end of August up to October 6th, 1944, a journey through Slovakia, Hungary, and Austria to an internment camp in Munster, Germany. Concerning the living conditions, the interned officers survived their forced stay in Germany quite well and in health, comparing to some later on captured members of the rebellious army and partisans. These men were dying on a mass scale in catastrophic conditions of the internment camps.

The presented diary of a lieutenant František Kurek is the first personal diary from the Nazi internment being published in the Slovak historiography.

63 Rodisko neslávne známeho Josefa Fritzla, ktorý mal vtedy deväť rokov.

64 V šarištine „hajcer“ – kurič. Z kontextu sa zdá, že museli byť „príkladačmi“ v poľnej kuchyni. Zrejme mali na starosti aj dovoz a rúbanie dreva.

Komunismus po česku

Jiří Stránský
(1931), spisovatel,
filmový scenárista
a bývalý politický vězeň.
Žije v Praze.
Zdroj:
<http://cs.wikipedia.org>

Nahlas vysloveno – KOMUNISMUS PO ČESKU – to zní ještě hůř než přečteno. Takové téma nemůže nikdy znít dobře. S touto vědomostí a vlastní zkušeností jsem okamžitě pochopil, že s tím nic nenadělám. Jako jsme nenadělali (nádherné slovo!) po celých jedenačtyřicet let a deset měsíců a dvacet dní. Jenže nadpis všech těchto i následujících řádek těžko mohl být jiný. Přece nemohu napsat – například – ČESKÝ KOMUNISMUS a přitom mít v sobě na celý život zapsáno, co pro mě znamenala Masarykova ČESKÁ OTÁZKA. Kromě toho musím mít neustále na paměti (a o totéž prosím i čtenáře), že za československé totality byl komunismus po slovensku jinačí. I když se to ze současné dějinné vzdálenosti musí mladším generacím zdát přinejmenším podivné. Ona odlišnost se odehrávala ve všem – nejen v rovině ideologické. Určitě to bylo i tím, že na rozdíl od českých zemí slovenští komunisté v roce 1946 velice prohráli s pravickou demokratickou stranou, a proto byl jejich únorový puč v roce 1948 skutečným pučem – tam se těžko dalo předstírat, že se tak dělo demokraticky. Na rozdíl od Čech, Moravy a Slezska, kde se Gottwald a jeho parta – jako by v těch chvílích Slovensko neexistovalo – s podporou defilujících lidových milicí chopili vlády parlamentním způsobem poté, co ministři za jiné strany podali demisi. A prezident Beneš rychle pochopil, co znamená dunění okovaných bot milicionářů a cvakání uzávěrů pušek, a demisi přijal. Nechci jeho počínání soudit – tím se neustále zabývají historici i politologové, protože kromě osmičkových výročí takřkajíc celostátních uplynulo také šedesát let od Benešovy smrti. Moje rodina s Benešovým postojem hrubě nesouhlasila, ale nedivila se. Můj dědeček byl před válkou vysokým politikem a bylo přirozené, že se u nás politika velice sledovala. I za války, i proto, že otec byl osvětivským vězněm a strýc čekal v berlínském Moabitu, jestli mu useknou hlavu nebo jestli rozsudek bude o něco mírnější. Proto se v roce 1943, kdy Beneš v Moskvě podepsal onu děsivou smlouvu, v naší rodině usídlila obava, že budoucnost Československa dostala – jak se říká – faleš. A protože Jan Masaryk byl jakýmsi čestným kmotrem nás tří bratří, dospělí členové rodiny (mně bylo

16 a něco) se na podzim roku 1947 od něho dozvěděli, že a jak Sovětský svaz, respektive Stalin, naši republiku zakázal Marshallův plán a poprvé dal bez obalu najevo, že Československo patří jemu – ne na Západ.

Po 25. únoru 1948 řada ministrů i dalších důležitých mužů a žen stran stojících v opozici proti komunistům raději utekla za hranice. Ty, co zůstali, státní bezpečnost postupně pozavírala a některé z nich (počínaje generálem Pikou) komunistická spravedlnost popravila. Gottwald rozsudky s radostí podepisoval, ministra Masaryka zabili a prezident Beneš raději umřel. Na Slovensku to pak jeden čas bylo horší, protože se slovenští komunisté mstili i za to, že se jim na Slovensku nepodařilo vyhrát řádné volby. Jestli to bylo taky proto, že Slovensko obsadila ta část tehdejší Rudé armády, která nedovedla přesně rozlišit, kde končí území nepřítelů a kde začíná území přátel, nebo tím, že Národním povstání v létě roku 1944 Stalin nepomohl tolik, co sliboval (aby Slovákům nenarostla ramena), nebo tím, že Slovensko bylo šest let Slovenským štátem, kde se všem (až na odsunuté Židy a ty, kteří se pak postavili do čela demokratického volebního vítězství) dařilo líp než po osvobození Rudou armádou, nebo i proto, že na Slovensku vždycky bylo (a je i dnes) mnohem víc věřících lidí než v českých zemích a komunismus pro ně byl ideologií antikrista... těžko stanovit, co z toho zapůsobilo víc a co míň. Podle mých slovenských spoluvězňů se o tom na Slovensku radši moc nemluví. Nejsem historik, zato jsem jeden z těch, kdo v padesátých letech minulého století trávil několik let společně s 270-ti tisíci dalších vězenkyň a vězňů v komunistických uranových lágrech a smrticích věznicích, jakými byly pro ženy Pardubice a Želiezovce a pro muže Leopoldov a Mírov, a tam jsem naslouchal těm, co se s komunismem utkali jako jeho protivníci (ne jako oběti jejich msty – jednou z nich jsem byl i já). A do jejichž životů i bojů a krvavých proher bylo možné nahlédnout tak, jako teď i studenti (pro něž je téměř nemožné představit si nesvobodu) můžou nahlížet do složek tehdejší STB či armádní kontrarozvědky vedených proti třídnímu nepříteli. Jimž byli všichni, kdo neslibili poslušnost. Nebo alespoň spolupráci.

O rozdílech mezi českým a slovenským komunistickým útlakem jsem mnohokrát hovořil a vlastně dodnes hovořím především se svými slovenskými spoluvězni. Možná i proto jsem měl v lágrech pár nejbližších přátel právě mezi Slováky. Vlastně jich řadu pořád ještě mám. Ale ani dnes se necítím práv být arbitrem oněch rozdílů, ale jsem si jist, že existovaly a existují, o způsobech uplatňování komunismu na Slovensku že by však měli psát a hovořit v první řadě Slováci. Přestože mnozí z nich ony dlouhé roky svých věznění prožili výhradně v českých zemích, především v lágrech na Jáchymovsku a Příbramsku. Jakož i mnozí Češi za celá ta léta nespátřili nic jiného než zdi Leopoldova či Ilavy.

O jednom podstatném rozdílu jsem se už zmínil: zatímco se za války české země staly Protektorátem Čechy a Morava, slovenská část původního Československa se stala Slovenským štátem. Do oněch rozdílů patří i vědomost, že po Mnichovu 1938 a pak po březnu 1939 Češi i Slováci poznali celou šíři onoho hrůzného pojmu, kterému se dodnes říká kolaborace. Ovšem s tím rozdílem, že mezi roky 1939–1945 Slováci buď kolabovali nebo nekolabovali s vlastním státem, zatímco Češi a Moravané a Slezané kolabovali nebo nekolabovali s nacismem. Na Slovensku větší množství, v českých zemích menší množství občanů proti téhle totalitě povstalo. V českých zemích s nacisty kolabovalo mnohem větší množství občanů než na Slovensku s Tisovým režimem, neboť na Slovensku se tomu celkem úspěšně bránil systém rodinných soudržností, díky němuž se v rodinách po vzájemné dohodě určovalo, kdo bude kolabovat s režimem, aby se od režimu pohodlně dozvídal, kde a jak lze nenařít. Tento systém se na Slovensku – jak mi vyprávěli slovenští kamarádi – za komunismu vypracoval k veliké dokonalosti, takže v takových rodinách existovalo cosi jako ideologické spektrum, díky němuž se dovedly bez problémů vypořádat s každou politickou změnou. Byly prý rodiny, jejichž členy byli i biskupové i krajští tajemníci komunistické strany – dokonce jak reformní, tak i krizovým vývojem poučení, jiným slovem normalizační. Nebyl proto problém vypořádat se s rokem 1968 – jak s Pražským jarem, tak s následky okupace. Přátelé mi také říkali, že tomu hodně napomáhalo, že členové těchto rodin se vlastně pravidelně potkávali s přítomnými i budoucími představiteli strany i státu ve dvou slavných (postupně zprofesionalizovaných) folklorních souborech – Lúčnici a SĽUKu,

s nimiž vystupovali po celém světě, především západním. Při takových (často velmi dlouhých) výjezdech se vzájemné vztahy velice utužovaly, možná i proto, že pokaždé s nimi vyjžděli i příslušníci státní bezpečnosti.

Nechci se zabývat komunistickou ideologií, tedy tím, čemu oni říkali marxleninismus a dokonce na to měli (kvůli vylepšení kádrových profilů) večerní školy zvané VUML. Nechci to především proto, že během normalizace už šlo jen a jen o moc. Zatímco předtím o třídní boj – jistěže především proto, aby se vybraní a nesmiřitelní jedinci (na rozdíl od těch smiřitelnějších a ideologii víc věřících) dostali k moci. A aby ze zmíněného boje šel strach.

Komunisté – samozřejmě – strach nevymysleli, ale byli mistři v jeho používání. Poučení tisíciletou historií útlaků, životopisy diktátorů, revolucemi a vzpourami, nacismem a desítkami milionů Stalinových (a nejen Stalinových) obětí přidali do českého třídního boje českou specialitu – fištrón i fortel. Omlouvám se za ta slova, která se – při pomýšlení na všechny popravené, umučené a zabitě – mohou zdát nepatřičná, ale jako jeden z těch 270 000 jsem onen fištrón i fortel třídního boje dělnické třídy poznal na vlastní kůži, a množství všech možných pathosů z poslední doby (zvláště pathosů z úst obrozených a reformovaných komunistů) mě nutí držet si je od těla.

Musím se ještě jednou vrátit o několik desítek let zpátky. Taky musím (nerad) prozradit, že mým dědečkem byl Jan Malypetr, předválečný ministr, předseda vlády i dlouholetý předseda poslanecké sněmovny. To vše za agrární stranu republikánskou, jejímž dalším předsedou vlády byl i proslulý Antonín Švehla, sedlák. Můj dědeček byl taky sedlák. Až teď zpětně mi dochází, proč mi v současné politice kromě morálky chybí i selský rozum.

Za války měl dědeček na statku „zwangsverwaltung“, neboli nucenou německou správu. Jednak kvůli jeho předválečné politické minulosti protkané odporem k nacismu, jednak proto, že jeho syn byl v berlínském Moabitu a zeť v Osvětimi. Přesto dědeček navázal spojení s československou londýnskou exilovou vládou a kromě toho podporoval materiálně odboj. Nezmiňoval bych se o tom, kdyby se bezprostředně po konci války nestalo, co se stalo: dědeček byl zatčen a odvezen na Pankrác v témž čase, kdy tam čekali na své rozsudky Karl Hermann Frank a celá ta jeho parta. Zatčen byl na základě obvinění komunistické strany z kolaborace.

Aby to obvinění mělo ještě větší váhu, psalo se v něm (a bylo komunisty zveřejněno), že byl členem předsednictva kolaborantského Národního souručenství a že taky obdržel Svatováclavskou orlici – nejvyšší kolaborantské vyznamenání. Že na tom nebylo slovo pravdy, nebylo rozhodující – rozhodující byl efekt: dědeček byl posledním nejvyšším představitelem agrární republikánské strany, již komunisté z duše nenáviděli a již se potřebovali zbavit jako nejnebezpečnějšího politického odpůrce. Jak o něco později vyšlo najevo, základ rozhodnutí nepustit agrárníky do prvních svobodných voleb bylo upečeno už v Londýně. Hodilo se to i ostatním stranám, pozdějším členkám Národní fronty, a bohužel se to hodilo i prezidentu Benešovi: po abdikaci T.G.M. v roce 1935 právě agráři měli vlastního kandidáta na presidenta, což jim Beneš nikdy neodpustil.

Naneštěstí s dědečkem nakládali na Pankráci dost krutě. Musel být propuštěn do nemocnice, ale na následky pankráckého zacházení v roce 1947 zemřel. Na soudní projednání komunistického obvinění se však dostavil. Byla čtena svědectví presidenta Beneše i ministra Jana Masaryka, výslechy dalších svědků prokázaly, že dědeček skutečně byl za války ve spojení s Londýnem, i že pomáhal vnitřnímu odboji. Taky se prokázalo, že na obvinění komunistické strany nebylo slovo pravdivé. Dědeček byl v plném rozsahu prohlášen nevinným, soud se mu omluvil a komunistickou stranu odsoudil k veřejné explicitní omluvě ve všech tehdy dostupných médiích.

Takové ponížení komunisté neodpouštějí. Odpouštění či omlouvání nikdy neměli v popisu práce. A neumí to dodnes, ač už mnohem vzdělanější. Proto pro ně bylo po únoru roku 48 přirozené, že si to s naší rodinou takzvaně vyřídili. Jak, je už příliš osobní, ale bolelo to. Především mou matku, protože – ač bývalý osvětimský vězeň – jako první šel do lágru (s odsouzením na dva roky nucených prací za to, že se choval tak opatrně, že nebylo možné mu cokoliv dokázat) její muž a náš otec. Můj bratr a já až po něm.

O třídním boji se toho napsalo mnoho, chci jen dodat, že u nás v rodině jsme na třídní boj odborníci. Víme o něm všechno. To všechno jsme museli zažít na vlastní kůži – od ztráty veškerého majetku až po ústrky, ponižování a týrání všeho druhu. Líbí se mi, jak současní komunisté nechťejí o třídním boji nic slyšet. Proto se později k třídnímu boji vrátím – současní mladí by o něm měli vědět co nejvíc.

Téměř polovinu svého prvního kriminálu jsem na lágru Bytíz strávil s Karlem Peckou, který – na rozdíl ode mě – byl naprostý introvert. Přesto, či možná právě proto jsme si byli dost blízko, což se po několika přestávkách zopakovalo pár let před jeho smrtí. Už tenkrát nás spojovala naše umanutost být spisovatel i se vzory tak „odstrašujícími“ (a proto přitažlivými), jakými byli naši spoluvězni Jan Zahradníček, František Křelina, Josef Knap, Zdeněk Rotrekl (když vyjmenuju jenom ty, s nimiž jsem se ve vězení potkal – poslední z nich byl na Bytízu našim prvním rádcem i kritikem). A společně a stejně jsme oba byli alergičtí na jakýkoliv pathos, natož ten komunistický, z něhož byla cítit krev jejich obětí. Někdy ve druhé polovině devadesátých let (a nedlouho před Karlovou smrtí) jsme oba byli pozváni na Světový kongres intelektuálů do Islamabadu, a ohromně jsme se bavili, když nad naším hotelem vlál obří transparent, na němž bylo napsáno, že vítají všechny účastníky Světového kongresu intelektuálů a spisovatelů! Pak jsme zase byli chvíli v rozpacích, když nám vysvětlili, že to je tak prosté: spisovatel je ten, který jako jediný umí všechno pojmenovat. To spisovatel pojmenoval krávu krávou, stůl stolem, blbce blbcem! A tak dále.

Karel Pecka pojmenoval i komunismus: „*Vezmi závist, sestru nenávisti, přidej odpor ke každé jinakosti, okořeň méněcenností z pohodlné či záměrné nevědomosti a neschopnosti, opiš si od Lenina, který – aby to mělo ten správný říz – k tomu přimyslel, že nejlepší a nejbezohlednější je nenávist hladová, a že jediné, co je lepší než třídní boj je třídní válka, a máš před sebou definici komunismu. Do kterého se pak samozřejmě a krásně vejdu i Stalinovy gulagy, genocidy a takzvaná stěhování národů. Zplundrované a někdy i vyvražděné kvetoucí země. Cena? Desítky miliony životů. Ve jménu Marxe, Engelse a Lenina...*“

V první půlce devadesátých let jsme se účastnili jednoho diskusního pořadu v televizi. Tématem byl meziválečný sklon českých umělců k levicovosti velice podpořený sovětskou avantgardou a budovatelským rozmachem i nadšením gigantických staveb mládeže (že z onoho nadšení povstalo jen deset procent staveb a těch zbylých devadesát že povstalo z krve a potu obyvatel gulagů, tenkrát spíš nevěděli než že by je to zajímalo) a jeho vliv na vítězství komunistů v českých zemích v roce 1946. Tak nějak pořad uvedl moderátor, když představoval zastávce české prvorepublikové levé avantgardy Miro-

slava Galušku (ministra kultury Pražského jara), Jaroslava Šabatu (jednoho z nejméně postavených obrozených reformních komunistů, který si za normalizace odseděl jako politický vězeň téměř tolik co Karel i já) a Eduarda Goldstückerera (člena ÚV KSČ, reprezentanta komunistického Československa při OSN, ale i světově proslulého odborníka na Franze Kafku, odsouzeného v jednom z procesů následujících po procesu se Slánským a takzvanými společníky). S Edou Goldstückerem jsme se potkali v kriminále a – navzdory tomu, že ho na jedné transportní cele v podzemí ilavské věznice chtěli ostatní vězni lynčovat právě proto, že v OSN prohlásil, že Československo žádné politické vězně nemá – jsem si ho vážil za odvahu, s jakou vrátil do naší literární historie i současnosti Franze Kafku. Byl jedním z nejméně vzdělanějších lidí, jaké jsem kdy poznal. Bohužel nemůžu říct, že i nejmoudřejších – nikdy nepochopím, že právě on zemřel jako přesvědčený komunist.

Ve srovnání s nimi třemi jsme my dva vlastně byli mladíci – i proto jsme zpočátku jen naslouchali. A tak jsme uslyšeli, že naše slavjanofilství má staleté kořeny, a že sečteno s děsivým zklamáním z počínání Anglie a Francie (té nejvíc, protože byla naším spojencem i přítelem ctěným i v nejobyčejnějších životech – nádherné pokrývky hlav pošťáků a nádražáků toho byly všude viditelným důkazem) v Mnichově, kde se poděly před Hitlerem, a s osvobozením většiny území Rudou armádou, a samozřejmě s vědomostí o rozsáhlé smlouvě o spolupráci, spojenectví a přátelství podepsané v roce 1943 prezidentem Benešem a oficiálním představitelem Sovětů Kalininem pod dohledem Stalina a Molotova a dalších sovětských dobráků, a taky strachem z nezaměstnanosti a z návratu předválečného kapitalismu patřičně vykresleného a vybarveného v komunistických agitačních materiálech, a samozřejmě podpořeno hluboce zakořeněným sociálním citěním všech vzdělaných lidí – že tohle všechno prostě muselo vyústit v tehdejší dosti drtivé vítězství komunistické strany ve volbách v roce 1946. A únor 1948 toho byl přirozeným a logickým vyvrcholením.

Možná jsem se o tom zropešal obšírněji než jsem měl v úmyslu, ale ona obšírnost se právě ukázala obšírnou a mnohomluvnou ve srovnání s tím, co pak řekl Karel Pecka: „Když skončila válka, bylo mi osmnáct. Byl jsem nezkušený a středně všeobecně vzdělaný kluk z Českých Budějovic. Přesto mi ty necelé tři roky víc než stačily, abych

pochopil, jaké svinstvo a jakou hrůzu pro naši zemi ten vítězný komunismus znamená. Proto nechápu, že vy, pane Galuško, vy, pane Šabato i ty, Edo jste to se svým vysokoškolským vzděláním nepochopili. Což jste nemohli především proto, že jste sami byli komunisty. A v tom tkví, jak se říká, ono jádro pudla.“

Karel měl s tímhle přesvědčením potíže i v disentu, jehož poměrně velká část byla tvořena i dlouholetými komunisty, i rozdívočelými svazáky začátku padesátých let, z nichž někteří patřili i mezi ty, co si přáli smrt Milady Horákové. I proto – když už pro něho bylo tolik přirozené být disidentem – se učil s nimi komunikovat prostřednictvím těch, jichž si vážil i před Pražským jarem. Třeba Františka Pavlíčka, dramatika, spisovatele a scénáristy (například Vlácilovy Markéty Lazarové), bývalého ředitele Vinohradského divadla, které povznesl do úžasných výšin.

Ač nedisident, přátelil jsem se s Františkem Pavlíčkem i já. Společně s J. A. Novotným (scénáristou slavného Krejčíkova *Svědomy* a učitelem všech loutkářů, dokonce i těch slavných) hlídali mé první scénáristické i dramatické kroky. I on (společně s Hanou Bělohradskou a Františkem Nepilem) způsobil, že jsem na začátku devadesátých let vedl zahraniční oddělení nového Literárního fondu. Léta jsme se pak potkávali v PEN klubu. Strážce a vykladač vančurovské krásy českého jazyka. Který mi jednou řekl (a já si to zapsal a jsem si jist, že ta slova na tyto stránky patří): „*I když doufám, že jsem své členství u těch zločinců vykoupil svým konáním v disentu, přesto vím jedno: komunismus je nevyhlášená lepra, již jsi poznamenán do konce svých dnů. Protože to vím, netrápím se tím a spíš jsem si k smíchu, když ze mě ten komunističtí vyskočí přesně v té chvíli, kdy to nejvíc potřebuju.“*

Přestože jsme v tehdejší televizní diskusi byli k sobě laskaví a přátelští, trochu oné pachuti, v níž právě byla znát ona Františkem Pavlíčkem pojmenovaná lepra, zůstalo i po odvysílání pořadu. Možná i proto Eda Goldstücker Karlovi řekl, že se ve svém odsudku mohl víc mírnit. Karel ve jménu svého introvertství nerad mluvil, a když už se odhodlal, pokašlával při tom a mezi slovy nechával pauzy. A tímto způsobem Edovi řekl, že ho nechápe – ta banda zločinců ho mučila a odsoudila, protože měli zamindrákovaný vztek na jeho inteligenci a taky proto, že byl Žid, a on se od nich nechal zrehabilitovat až po vrácení členské legitimace. A ten vzděla-

nec Eda Karlovi laskavě řekl, že na komunismus vsadil svůj život včetně veškerého svého vzdělání a jeho popřením by popřel i sebe. A nejen sebe. Začal hovořit o Picassovi, Karel ho ale s omluvným gestem prstů přerušil: „Promiň, Edo (...) Ani Picasso, ani všechna jeho tvorba neopodstatní ty miliony Stalinových mrtvých. A desetitisíce československých uranových a leopoldovských vězňů a 244 podpisů komunistických prezidentů na rozsudcích smrti...“

Karel byl pověstný svým „stonefacem“ – kamenným výrazem. Ne že by se nedovedl smát, ale nejbližší mu byl právě suchý humor Angličanů. Proto mě překvapilo, s jakým rozčilením svá slova říkal. Neuměl mluvit rychle, často dělal pauzy mezi slovy, tehdy k tomu přidal i zakoktávání. Musel mít strašný vztek. Se všemi těmi jizvami komunismu na sobě i v sobě. Až v polovině zpáteční cesty do Prahy se mi za svůj výbuch omluvil: „Jsem vůl – jako by na ně něco takového platilo...“

Takhle se rozepsat jsem na mou duši nechtěl – Karel Pecka by mi to vytkl jako první. Ale i díky jemu jsem schopen utkávat se s komunismem a jeho současnými metastázemi způsobem mně vlastním – nejsem ani ochoten, ani schopen, ani dosti vzdělán, abych se s komunismem utkal filosoficky. Zvlášť když hlavní přednášející mých vězeňských semestrů – Jiří Krupička, emeritní profesor edmontonské univerzity, geolog a filosof se světovou pověstí, jemuž jsem v květnu roku 2008 přál k pětadevadesátinám, mi jednou řekl: „Komunismus není filosofie, chlapče, komunismus je epidemie.“

Pro mě je proto mnohem důležitější bránit se každodenní ponuré skutečnosti oznamující nám, že komunismus je dál součástí našich životů a že se v nich dokonce zlegalizoval. Zdemokratizoval (jak o sobě soudruzi říkají – teď nejukřičenější ochránci lidských práv). A že jím bude tak dlouho, jak dlouho nebudeme schopni si jako národ přiznat, že se nám dostal všude – jako písečný prach do motorů aut. Že ho dodnes máme zalezlý do úst, do nosů, uší. A co nejhůř – do podvědomí. A že se s ním musí naložit podobně jako s motorem po písečné bouři – vystříkat, vymýt, vyčistit. Že ještě mnohem víc musíme učinit pro své duše a mozky, kde ta děsivá ideologie nadělala paseku největší – až po definitivní přepálení některých spojů.

Dodnes se na besedách se studenty potkávám s údivem, někdy až hněvem, že o tom, o čem jsem jim vyprávěl, doma nikdy neslyšeli ani slovo. Přitom jsem si jistý, že jen z nepatrné části jsou vnučkami či vnuky

bývalých komunistických papalášů, estébáků, všech těch „prověřených kádrových“ jistot, až po ředitele exportních poboček po světě s pasy vystavenými kontrarozvědkou. Že tedy rodiče jejich rodičů měli svá povolání a zaměstnání, která jim i v časech ne právě lehkých dovolovala žít své rodiny a dokonce jim umožnit cosi navíc – dovolené v Bulharsku či v chatách a chalupách, které si z uspořených peněz mohli pořídít. Jiní – protože jejich bytová situace nebyla valná – se stávali členy bytových družstev nebo si svépomocně stavěli domy. To především na venkově. Aby toho všeho mohli dosáhnout, museli splnit alespoň to nejpodstatnější – být odboráři. Členy ROH (revolučního odborového hnutí). Všechny žádosti o jakékoli zlepšení rodinné situace bez schválení odborové organizace nebylo možné. Když dotyční vstoupili do svazu československo-sovětského přátelství či jiných organizací Národní fronty – zahrádkáři počínaje a členstvím v jiné politické straně (které pomáhaly navenek udržovat zdání o demokratičnosti) konče, byl to jakýsi bonus. Samozřejmě existovala i jiná úskalí, například (pokud třeba šlo o studium dětí) dobrý posudek od uličního výboru...

Snad tenhle výčet stačí k představě, kam až musela zajít služebnost téhle generace jenom proto, aby jakžtakž mohla existovat. A to všechno za doprovodu nepřetržitého strachu z čehokoliv – z ureknutí, neúčasti někde či naopak nežádoucí účasti jinde, z přenosu nějakého rodinného názoru (samozřejmě nesprávného) prostřednictvím dětí mezi ostatní děti a díky tomu... a tak dále a tak dále.

Tenhle zločin komunismu považuji za jeden z nejtěžších, protože se ho dopouštěl právě na dětech. Do nichž rodiče museli neustále vtoukat, že svět jejich rodiny je úplně jiný než svět venku, který by – v případě odkrytí onoho vnitřního života – mohl hodně ublížit. Strach. Všudypřítomný strach přenášený z generace na generaci – nezapomínejme, jak dlouho komunisté v téhle zemi panovali. Macchiavelli kdysi napsal, že „... dokonce i laskavý diktátor musí nejdřív budit strach, aby pak mohl být laskavý...“ Dvě–tři generace si ještě pamatují, jakou podobu měla nelaskavost českých i československých komunistů. Jak pod praporem strachu krutě a bezohledně ubližovali svým poníženým bližním i díky pomoci vzdělanců koupených ať už za cokoliv – možná jen za úlevu ze strachu, či za nějaké výhody či výhody jejich dětí... kdo ví, co všechno se

může stát, aby i lidé s vysokým IQ poskytli toto vysoké IQ k tomu, aby účelněji a promyšleněji mohli vládnout jejich chlebdárci s IQ mnohem nižšími.

Možná jsem s popisem komunismu a jeho prostředků moci začal – neustále obletován všemožnými asociacemi – zprostředka. Asi ano, nejsem ani filosof, ani systematik, natož systematický filosof. Možná trochu sociolog – bez povědomí o tom, jaký člověk je a co ho vytváří, se spisovateli těžko píše. Už jsem se ale zmínil, že ke všemu, co jsem a co píšu, mě především připravilo prostředí, v němž jsem se (kryt rodinným zázemím, které mě utvářelo jako první) od svých necelých sedmnácti oněch dalších víc než jednačtyřicet let ocital. Proto jsem před pár řádky zaváhal nad způsobem, jakým odkrývám hrůznost komunistického působení, abych alespoň zásadně pojmenoval to, co způsobilo, že na podzim roku 2008 je morální stav společnosti takový, jaký je. Možná by bylo dobře si zase připomenout Macchiavelliho, který taky už věděl, že strach, aby byl opravdu účinný, musí mít všechny potřebné ingredience.

Moje rodina patřila – podle bolševického názvosloví – k velkoburžoazii. Komunisté radši říkali, že k velkoburžoustům. Můj otec byl typický selfmademan, který se dopracoval ke značnému majetku. My bratři jsme měli chůvu, vila domovníka se ženou. Oba byli rodině naprosto oddáni. Samozřejmě i proto, že jejich domovníký byt by i dnes patřil do první kategorie. Rádio, lednička. V třicátých letech minulého století. Až se – samozřejmě – muselo stát, že jednoho dne brzy po únoru 1948 paní domovnickovou její přítelkyně domovnice z jiné vily pozvala na schůzi místní komunistické pobočky. A tam se naše paní domovnicková dozvěděla, že ji můj otec vykořisťuje a že by se mohla mít mnohem líp. Kdyby.

Když nám na jaře roku 1952 vzali zbytek majetku a do 24 hodin jsme museli opustit vilu, nebyla při tom. Nepamatuji se proč. Možná ani nečekala, jak skvělý byl pro stranu výsledek jejich vyčerpávajících zpráv o stavu naší rodiny. Prý brzy potom umřela.

To mě vrací k třídnímu boji, o němž jsem slíbil rozepsat se víc. V něm je zakódována Leninova geniálnost hnaná nenávistí ke všemu, co stálo v cestě jeho cílům. Vždycky to byla – a bohužel i dosud je – neúčinnější zbraň komunistické ideologie a jejího konání. Skoro se mi chce napsat, že to byla zbraň hromadného ničení, za jejímž účinkem někde daleko vzadu pokulhávají atomové bomby – podle posledních údajů třídní boj (a všechno,

co se konalo v jeho jménu) zabil dokonce víc lidí než II. světová válka, včetně holocaustu.

Na začátku padesátých let mi ve vyšetřovací vazbě dali do cely na pár dní vojenského politruka (toho, kdo v útvaru řídil politickou výchovu). Byl to „prezenčák“, jemuž končila dvouletá vojenská povinnost a on toužil, aby se mohl stát poddůstojníkem z povolání. Byl četař. Ani si už nepamatuju, proč ho zavřeli, už jen tuším, že snad proto, že si chtěl zaručit své poddůstojnictví a udal nesprávného či lépe chráněného nadřízeného důstojníka. Už asi za tři dny se mi přiznal, že ho na mě nasadili – jestli se náhodou neuřeknu. Nebyl se mnou déle než týden. Ale za tu dobu mi stačil podrobně popsat politručskou práci. Jedna z vět, kterou musel umět nazpaměť, zněla: „*bez třídní nenávisti dělnická třída nedosáhne svých cílů.*“ Podle další bylo pro politickou agitační práci bezpodmínečně nutné nejdřív vyhledat ty, kteří mají zkušenost **se závistí**. Protože ten, koho šíří závist k bohatým za bohatost, ke vzdělaným za vzdělání a k šťastným za jejich štěstí, je nejlépe připraven nenávidět. Proto je třídní boj nejspolehlivěji veden společnou nenávistí k vykořisťovatelům a ke všem dalším nepřátelům pracujících.

Svatý František z Assisi to kdysi dávno pojmenoval stručně a přesně: *závist je sesťáčkou nenávisti*. Do nenávisti se vejde všechno – vztek na všechny, co na tom jsou líp než já. Že jsem pro to nic neudělal, není podstatné. Tahle formulace samozřejmě neplatí jen pro komunisty, totéž se týká všech druhů extrémismu – je to i náš současný problém. Neonacisté, holé lebky a další. Odpor k jakékoliv jinakosti. Tak průhledný. A hleďme, co s ním kdysi (vlastně ale nedávno) provedl Hitler ve vzdělaném a kulturním Německu! Hleďme, jak ve dvacátých a třicátých letech část české avantgardy naletěla té pohádce o zemi, kde *zítra znamenalo včera*. Připomínám to proto, že krveprolití, které uspořádal Gottwald a jeho mocenské složky, se připravovalo už před válkou. Když se Gottwald coby poslanec po čtrnácti či kolika dnech objevil v parlamentu s vysvětlením, že byl pracovně v Moskvě, byl požádán o referát. Místo toho jen řekl, že se on a jeho soudruzi učili v Moskvě, jak „*vám všem zakroutit krky.*“ A poslankyně a poslanci se smáli a smáli... Jak se ti komunisté umí vytahovat! A on s úsměvem dodal „*však on vás ten smích přejde!*“ A oni se dál smáli a smáli...

V téhle souvislosti je až pozoruhodné, jak ani v osmém roce třetího tisíciletí varováním komunistů znovu nenasloucháme. Jak

lacině a populisticky znějí věty z jejich programu o brání bohatým a dávání chudým, o pozdvihnutí utlačovaných na úroveň utlačitelů. Je to už desítky let týž jazyk, byť zmodernizovaný a přeložený do současné srozumitelnosti. Musí jim být k smíchu ostatní politici, kteří jejich sliby vyvrací tím, že na takové sliby nikdy nebudou peníze. Copak komunisté někdy na něco potřebovali peníze? Na zakládání jednotných zemědělských družstev nejdřív brali z toho, co zrekvírovali vyhnaným či zavřeným kulakům. Zrušením církevních majetků a – znovu – pomocí politických procesů se dostali k nepředstavitelnému bohatství. Že ho z pěti šestin rozházeli a zničili, nebylo přece důležité. Zabavili i zahraniční majetky, zabavili Baťu a úžasně prosperující Kolbeny a Ringhofery, rabovali uhelné doly a prodávali pod cenou, protože bratrství a spojenectví se Sovětským svazem něco stálo. Po mnoho let každý týden dvakrát jezdily předlouhé vlaky plné vyčištěného radioaktivního smolince (jemuž se lidově říkalo uran) jako výraz díků za to, že nás Velký Bratr chrání před imperialisty, že chrání mír a my můžeme pod jeho ochrannými křídly (opatřenými jadernými bombami a hlavicemi) budovat svou vlast a mír.

Znovu zní z komunistických úst, že našim nejpřirozenějším a nejlepším přítelem je (teď) Rusko. A proto nesmíme dopustit, aby na našem území stál imperialistický radar ohrožující naše bratry (a soudruhy) Rusy. Současní šéfové komunistické strany se od těch bývalých liší jen vzděláním (získaným za totality), sukrem svých oděvů, počítačovým vybavením i vybavením svých domovů – prostředky jsou však ochotni (a snad i rozhodnutí) použít tytéž. A nikdo – stejně jak před těmi sedmdesáti či kolika lety – je nebere vážně. Až je mi k smíchu, jak prostá komunistická logika a zkušenost na ostatní působí dojmem neškodnosti, ne až tolik vzdálené baráčníkům. Jejich současný předseda je jedním z nejměvavějších politiků... On i jeho soudruzi mají proč se smát: dobře vědí, že základy stavu naší společnosti, její současné morálky a ostatních etických hodnot či spíš nehodnot položili už před mnoha lety, kdy se chopili moci a se zkušenostmi nacistů i Stalinových komisařů ji bez úsměvu a bez slitování upevňovali.

Co se vlastně stalo, že se toho dodnes nemůžeme zbavit? A co to vlastně je – to, čeho se nemůžeme zbavit? Jak to, že se nám jako národu dodnes nepodařilo srovnat se s oněmi jednačtyřiceti lety totality? Co to způsobilo a pořád – zřejmě – působí?

Ludvík Vaculík to v jednom ze svých *Posledních slov* pojmenoval přesně: „*Máme zkažené myslí.*“

Už dávno řekl Palacký o obyvatelích zemi Koruny české, že mají holubičí povahu. Havlíček a další, včetně T.G.M, mluvili o služebnosti, o lokajství. Nesouhlasím. Národní povaha je nesmysl a služebníci mají – stejně jako synonymičti lokajové – jen jednu ambici: být lepšími služebníky či lokaji. Pokusíme-li se přeci jen hledat rozdíl mezi povahou a naturelem a porovnat ten náš třeba s italským, zjistíme, že i Italové ze všeho nejradši pijí víno (jako my své vítězné pivo) a v tavernách (my v hospodách) společně nadávají všem a všemu, kteří jim způsobili něco – ať už cokoliv. Hlavní rozdíl mezi Italy a námi, zdá se, spočívá v tom, že v sobě nosí zvláštní směs vzdoru a hrdosti, která v určitých situacích způsobí, že se vhrnou do divokých stávek a demonstrací. Zvláštní ovšem je (no, zvláštní...), že k ničemu takovému nedošlo, když jim vládl Mussolini.

Takže tudy asi cesta nevede. I v dějinách naší země bychom našli vzdor i hrdost. Nevíc ovšem v nějakých úzkých. A když jsme cítili, že tentýž vzdor i touž hrdost sdílíme s ostatními.

Pak se ale stane, že zrovna ve chvílích, kdy naše společné vzdory a hrdosti dosáhly vrcholu až po ochotu obětovat třeba i život, aby Hitler bezpečně věděl, že i takový prcek, jakým jsme my, je rozhodnut se mu postavit a nepustit někam, kam nepatří, přestože ho většina německých obyvatel Československa ujišťuje, že patří... pak se ale stane, že ti, co se nám postavili do čela, nám oznámí, že si naši krev nevezmou na svědomí, a Hitlerovi to vzdají. A ten nejčelnější a ze všech nejdůvěryhodnější to coby vrchní velitel vezme na sebe, a aby se na všechno další nemusel dívat, abdikuje... A opustí zemi. Samozřejmě i proto, že pro něho neodjet znamenalo vzdát se poslední naděje: shromáždit ty, co se s koncem mobilizace zároveň rozhodli, že zemi taky opustí, aby se mohli Hitlerovi postavit odjinud.

Zdá se to dávno? Těch sedmdesát let? Jako událost možná – a studenti dějepisu a maturanti s tím mají veliké problémy – jenže to, co nám a s námi provedla až do těchto dnů, onu dávnost smazává.

Protože v onom roce mezi koncem mobilizace proti Hitlerovi a jeho vítězným obličejem hledícím z okna Hradu na město a zemi obsazené jeho vojsky, nastal zlom. V konci mobilizace naši otcové, dědové a pradědové hodili své flinty do žita. Po březnu 1939 hodili své hrdosti a vzdory do bláta a zašlapali je.

Všichni naštěstí ne. Tisíce jich uteklo za hranice, aby mohli proti nacismu bojovat takřkajíc se zbraní v ruce, byť tou zbraní byla už spíš letadla. A tanky. Státisíce dalších vstoupily do ilegality. Komunisté ne (ti až později) – nemohli přece ničím narušit smlouvu mezi Stalinem a Hitlerem.

Zbyly však miliony těch, co to vzdali. A nacisté se toho okamžitě chopili, a aby ještě víc ponížili alespoň jejich vnitřní odpor, byť rychle slábnoucí, pozdvihli dělnictvo a ostatní proletariát nad všechny ostatní. Přeložen do češtiny přece byl nacismus „*národním socialismem*“! Ono slavné PANEM ET CIRCENSES – chléb a hry, přeložili ku svému prospěchu jako „*Kraft durch Freude*“ neboli „*Skrze radost k síle*“ – rozuměj „*síle pracovat*“.

Tam někam patří počátek KOLABORACE PO ČESKU. Jak rychle mizely poslední možnosti úteků, o to rychleji nabývaly na tvrdosti nacistické zásahy proti komukoliv, kdo se jakkoliv postavil, a dokonce i proti těm, kteří by se určitě bývali postavili, kdyby bývali mohli se postavit.

O deset let později – v padesátých letech – stačilo soudům, aby „*nabyly přesvědčení, že obviněný mohl být socialismu nebezpečný a proto takový určitě byl*“, a dotyčného nebezpečného odsoudili na několik let – českoslovenští třídní bojovníci se mnohému od nacistů přiučili a mnohé ještě vylepšili.

Občanům Protektorátu Čechy a Morava zbylo jediné – přijmout za své ono slavné „*držet hubu a krok*“. Tam někam ovšem patří i vnitřní rozhodnutí, že ze všeho nejnutenější je přežít, byť s nějakými – tu většími, tu menšími – ústupky. Které o to víc všechny upevňovalo v nenávisti k náckům. Kromě toho se občas přeci jen podařilo způsobit nějakou malou sabotážičku. Větší ne – hrozilo prozrazení. A kdo by pak – až to všechno skončí – o tom vydal svá svědectví? V té souvislosti smekám před těmi dělníky ze zbrojařských závodů, kteří znehodnocovali bomby a v nich posílali své vzkazy bombardovaným, že je prosíme, aby to vydrželi. I obyvatelé Protektorátu to museli vydržet. Aby své děti připravili na návrat svobody a demokracie... Proč tedy jejich oči a mysl drásat diváním na odvádění Židů z jejich bytů a do transportů – už tak s obtížemi snášely a chápaly školní výuku pod hákovým křížem a pod dohledem českých strážců nacistické ideologie. Z učebnic zmizely zmínky o presidentech Masarykovi i Benešovi, i o Karlu Čapkovi, o prosperitě předválečné republiky, o tom, že ta republika byla domovem všelikých menšin zastoupe-

ných v parlamentě, že její německy (taky ale česky) hovořící židovští spisovatelé Kafka a Brod a Werfel a další byli pro svět znamením nejvyšší umělecké úrovně. Ne židovské, ne německé, ale československé. Už nebylo nikoho, kdo by se odvážil dětem říct, že právě postoj Československa po nástupu Hitlera k moci byl pro Thomase Manna a další německé kumštýře s cejchem židovství nejvěrohodnějším ukazatelem, kam se uchýlit z onoho Německa začínajícího páchnout krví.

Na všech rádiích visela povinná rudá papírová kolečka varující před nasloucháním cizího rozhlasu s možností nejvyššího trestu. Dětem se pořád muselo něco vysvětlovat – kam oko pohlédlo, všude vševidoucí oči udavačů a gestapa. Všude a odevšad strach.

Až to skončilo. Tanky z obou stran přivezly svobodu a i my k ní v poslední chvíli přispěli. Z Východu přijela na Západě ustavená vláda, a koho zajímalo, že jejím ministrem vnitra byl nějaký Václav Nosek – omamné nádechy svobody byly důležitější než nějaký Nosek, který už tehdy přesně věděl, co všechno vykonat, aby jednoho dne mohla jeho milovaná komunistická strana vládnout bez omezení. Kdo věděl, že řada usvědčených udavačů vyměňovala svá obvinění za členství ve straně? I v jejich bezpečnostních složkách? Všechno pracovalo ve prospěch budoucí jediné strany – Stalinova Rudá armáda osvoboditelka, mnichovská zrada, tradice slavjanofilství, omámení levicových intelektuálů z představy, že i u nás by mohla být ona „*země, kde zítra znamená včera*“, nebezpečí návratu kapitalismu, vykořisťování a nezaměstnanosti – ostatní strany se mohly strhat, ale musely prohrát.

V mezidobí mezi volbami 1946 a únorem 1948 ministr Gottwaldovy vlády Václav Nosek tiše a pokud možno nenápadně (občas se sice ta nenápadnost až tak úplně nedařila, ale od toho byl nejčtenější deník Rudé právo jako vlajková loď všech možných přesvědčovacích možností, aby se to pokaždé aspoň zahalilo kouřem, když ne něčím účinnějším) připravoval uchopení moci.

Až to přišlo. Bílé tváře tmou pochodujičích lidových milicionářů s puškami na ramenou, generální stávká, zlomený president, Gottwald oznamující z balkonu paláce Kinských vítězství.

Skoro všechny vítězné revoluce začínají mstou. Možná i proto ty, které tak nezačínají, se postupně za revoluce ani nepovažují. Avšak v únoru 1948 to byla revoluce

(z pohledu komunistů) a puč (v očích ostatních) se vši parádou. To slovo jsem napsal záměrně – nesmíme zapomenout, že i poprava Milady Horákové byla pro komunisty a jejich oddané (ať dobrovolně či nuceně) velikou parádou.

Odečteme-li ty, co opustili zemi, ty, co byli třídními nepřáteli a přesto svou zem opustit nemohli či nechtěli, i ty, co byli ro hodnuti se ilegálně komunistům postavit, a samozřejmě všechny členy komunistické strany a ostatní, co na ní byli závislí, pořád ještě zbývalo několik milionů dalších, jichž se – obzvlášť v počátcích komunistické moci – politické změny až tolik netýkaly, protože někde pracovali a tak živili své rodiny a na nic jiného neměli ani čas, ani chuť.

Ale i jim postupně a prokazatelně docházelo, že se cosi stalo v jejich neprospěch. Začali mizet jejich šéfové ať už čehokoliv a kdekoliv, a místo nich přicházeli jiní – o co nevzdělanější, o to uvědomělejší. Třídnímu boji nevěrnější. A k jejich ruce a k jakékoliv pomoci připraveni kádroví pracovníci. Občas se někdo proti tomu ozval a jednoho dne už nepřišel do práce. Ovzduší bylo stále plnější strachu.

Nastal čas vzpomenout si na pravidla přežití, vyzkoušená a ověřená za předchozí totality. Mělo to ale háček. Spíš hák: za Protektorátu byl nepřítelem nacismus, který (až na své kolaboranty, přísluhovače a udavače) hovořil německy. Teď najednou byl jazyk těch, co šířili strach, a těch, co se báli, týž.

I z toho důvodu musel být systém přežití mnohem rafinovanější a komplikovanější. Proto ani nemohlo platit ono „držet hubu a krok“ – bylo čím dál zřetelnější, že s tím už nikdo neobstojí. Šířitelé strachu stále víc vyžadovali, aby se ti pod nimi stále víc zapojovali. Aby vstupovali – když už ne přímo do stran Národní fronty – do všech možných společenských organizací (mimo revoluční odborové hnutí – to bylo povinné, ale o tom už jsem se zmínil dříve), skrze něž mohli být dál sledováni a prověřováni.

Proti strachu existuje několik obran. Ta nejprostší a nejjednodušší je pud sebezáchovy. A ten při neustálém tlaku na občana, aby se víc a víc takzvaně zapojoval, občanovi zároveň poskytl možnost zjistit, že nejspolehlivější ze všech obran je celá škála všech možných mimikri, která bez veliké námahy dovolují dokonce předstírat všeliké druhy loajlnosti a zároveň si bez úhony a schizofrenie myslet své. Že tento způsob schizofrenie dopadne především na vlastní potomky – to se v těch počátečních fázích

téhle pokřivené loajlity rozpoznat nedalo. Všechny lži oddělující od sebe životy v rodině a životy mimo ni se neustále musely hlídat, samozřejmě plodily další lži, a to se později muselo někde projevit.

A když se postupně víc a víc ukazovalo, že si i samotní komunisté pro sebe budují složitou soustavu lží a sebeklamů, a nejen to, že využívají svých mocenských míst (od nejnižších po nejvyšší) k vlastnímu pohodlí a dokonce obohacování, takový příklad nešlo nenásledovat. Odtud odněkud přišlo do těchto zemí ono přeslavné a dosud platné „*kdo nekrađe, okrádá vlastní rodinu*“.

Bývalo by bylo krásné, kdyby bývalo zůstalo jen u toho. Kdyby ovšem s obrovským průvanem nepřiletělo Pražské jaro a po osmi měsících do země nevpadly sovětské a jiné bratrské tanky. Během nějakých deseti let před Pražským jarem se pozice všech na socialismu zúčastněných – dalo by se říci – ustálily. Ti, co nebyli přizváni do státěm a stranou organizovaných krádeží (jimž už se dlouho nemohlo říkat znárodnování, v nejlepším případě přeorganizování), brzy zjistili, že pod prapory různých neškodných a těžko kontrolovatelných závazků a ve smyslu svých kádrových či společenských zařazení nemusí vůbec nic odkrojoovat ze svých soukromých kuliček či odevzdávat nějakou část svých soukromých písečků. Ukázalo se, že v ten čas se z Československa stal zvláštní geopolitický útvar, v němž zarudlé a drátem obehnané socialisticko-komunistické moře bylo poseto miliony malých rodinných ostrůvků, z nichž některé byly velmi malé (jen s panelákovým bytem a malým pískovištěm), některé středně velké, a že stále přibýval i počet ostrovů už natolik velkých, že se na ně vešla i chalupa či chata a dokonce garáž. A ani jeden ostrov nebyl propojen s nějakým dalším alespoň lávkou když ne mostem. Ani s jiným dalším a další s dalším – to bylo jednou z nepsaných zásad: že po lávce či mostu může přejít nejen přítel, ale i nepřítel. Samozřejmě že si i sem, na ostrovy a ostrůvky, přinesli z pevnin svých pracovních prostředí ten nejčennější produkt bývalých třídních bojů (z kterých zbyla jen vybledlá hesla) – závist. Kterou – rozhlížejíce se po sousedních ostrovech a porovnávajíce své majetky s jejich – přenesou během dalších dvaceti let na své děti a ty si ji přinesou do časů svobody a demokracie a neomezeného podnikání a politického burčáku. Tu sestřičku nenávisti.

A najednou se v lednu 1968 cosi stalo a na ony ostrůvky a ostrovy bylo víc a víc vidět. Protože byla zrušena cenzura, začalo

se mluvit o ostrovanské sobeckosti i bezohlednosti, s níž proti ostatnímu světu chránili svá bohatství. Heslo o okrádání ve jménu rodiny bylo dokonce zveřejněno. I proto, že většina ostrovanů pořádně ani nevěděla, že se nějaké Pražské jaro (nebo co) odehrávalo, a vlastně se těšilo, že pár tisíc ostrovanů, kteří své ostrovy opustili, aby Pražskému jaru pomohli, se už nevrátí, a třeba že by právě jejich ostrov připadl někomu jinému, asi tomu nejrychlejšímu. Možná tomu, co jako první z rádia uslyšel, že Československo okupují vojska Varšavské smlouvy v čele se sovětskými, a už na nic nečekal.

Po okupaci opravdu zůstalo hodně ostrovů a pískovišť opuštěných. Některé na kratší dobu, jiné na delší. Podle toho, jak se kdo srovnal s normalizací, kdo jak pochopil její pravidla. Drsnější než dřív, byť mnohem elegantnější. I proto, že politická (státní) bezpečnost už nebyla složena z huculských třídních bojovníků, ale vysokoškolsky vzdělaných cyniků, kterým nezbývalo než se popasovat i s tím, že jim už několik let poněkud komplikovala život CHARTA 77. Ne proto, že by se jí báli, ale proto, že kvůli ní na ně (a jejich chlebováře ještě víc) bylo vidět i ze Západu. Pravidla obcování občana s mocí se proto zpřísnila podle téhož klíče, podle kterého se (v rámci zvýšeného nebezpečí) zvýšily úplatky – autoservisy počínaje, přes státní a bankovní úředníky (to kvůli takzvaným devizovým příslibům) až po lékaře v ambulancích i nemocnicích. Do brilantnosti se s přibývajícím lety vypracovával výměnný obchod (teď se říká bártrový), ono „něco za něco“, při němž byly peníze stále zbytečnější. A státní bezpečnost císelovala způsoby, jak si občany zavazovat ke dlouhodobé spolupráci. I proto, že s přibývajícím časem a možnostmi pozorovat a poslouchat svět kolem na rozdíl od ostatních občanů pořád víc tušila, že se onen Velký Třesk, v jehož černých děrách konečně zmizí ta krvavá iluze o komunistickém ovládnutí světa, blíží pořád rychleji. A že proto nebude na škodu mít co největší počet spoluobčanů alespoň zaregistrovaných, když už ne přímo zavázaných.

A Velký Třesk se dostavil.

Jásajíce a zvoníce klíči občané s nadějí vzhlíželi nejen k těm, co Třesk reprezentovali, ale i k jednomu z prvních bodů programu nastolení svobody a demokracie: že nikdo se nikomu nebude za nic mstít. Pokud se nedopustil zločinu. Ta úleva! Copak ono „kdo nekrade, okrádá rodinu“ byl nějaký

zločin? Ani náhodou! Kolektivní vina je už dávno na právním hřbitově! Nikdo přece nemůže obvinít drtivou většinu obyvatelstva! Nikdo nikoho přece nemůže postihovat za něco, co musel! Že jsme měli své ostrůvky a ostrovy a pískoviště? To přece byla jediná možnost, jak se alespoň trochu domoci vlastního světa. Že někteří z nás dokonce vstoupili do strany? Museli! Že někteří museli absolvovat večerní univerzity marxleninismu? Museli! Bez nich by lékař nikdy nedosáhl druhé atestace, nestraník se nestal náměstkem, nikdy by se mu nepodařilo vymazat handicap příbuzného, co uprchl za hranice. I v tom srabu jsme museli s mocí vyjít, aby se naše děti dostaly na gymnasium, na vysokou školu, abychom mohli získat výjezdní doložku na Západ...

Naštěstí přibývalo všech možných kouzel, jak oněch předchozích dvacet let (léta jim předcházející už byla tak daleko, že vlastně nebyla) vymazat z hlav. Nenastal žádný důvod mít špatné svědomí, když nás tímto krokem šly miliony... Obzvlášť když jsme včas přijali za své, že „*své dluhy nemusíme splácet těm, které nenávidíme*“ nebo ještě lépe že „*tomu, koho nenávidíme, nemáme proč být za cokoliv vděční*“.

Možná i proto se stalo, že v okamžiku, kdy se ustavoval nový parlament a ti z bývalých politických vězňů známých pod zkratkou MUKL (muži určení k likvidaci), co byli odsouzeni na dlouhá léta právě za to, že kdysi byli politiky a komunistům zkušenými a silnými protivníky, nabídli tyto své zkušenosti a čistotu svých štítů zadarmo a s ochotou odřezat si pro svobodnou republiku třeba i kusy vlastního těla, byli zahráni. Jeden z politiků, kterého jako disidenta parlament nemohl nepřijmout, mi později řekl: „*Proč by – potkávající na chodbách parlamentu bývalé mukly – měli mít nepřetržitou obavu, že je ti muklové mohou kdykoliv zastavit a zeptat se KDES BYL, KDYŽ HŘMĚLO?*“

Ti, co v téhle zemi celou dobu žili a tou dobou byli postiženi, samozřejmě nemohli vidět, nakolik ze všeho jejich konání a z jejich hlav a srdcí (a na prvním místě v tom politickém) oněch jednačtyřicet let komunismu vyhnalo úctu k druhým bytostem, téměř zničilo smysl pro čestnost, pro pravdomluvnost, pro hrdost, obětavost, laskavost, snahu pomáhat slabším, pro fair play, vymazalo skromnost, schopnost pokory. A nešlo-li to po dobrém, vládnoucí režim násilně naše vnitřní spoje k těmto životadárným pojmům přepálil. Proč se – ve vlastním

zájmu – nikdo nesnaží ta krásná slova vrátit! Že tohle už se nenosí a já jsem bloud, který to sice je schopen pojmenovat, ale jinak je směšný a zastaralý? Prostě fosil? Nebo je to proto, že se komunisté „zdemokratizovali“ a už jen jejich pouhá existence by mohla znamenat jejich návrat k moci a pomstu? A to, co si nikdo není ochoten přiznat, se probouzí a znovu se ozývá onen všudepronikající strach?

Proč se divíme (a mnohdy až otrásáme nepříjemnými pocity), že – až na několik málo výjimek – se parlamentní politici chovají jak se chovají, v každém případě v naprostém rozporu s mandátem, který dostali od svých voličů? Proč se divíme bující korupci, když všichni, co na ni dosáhnou, byli vychováni v onom „*kdo nekrade, okrádá svou rodinu*“ (při čemž sama rodina bývá už jenom výmluvou, aby tolik nebyla vidět jen a jen touha po moci a penězích, které ji formují)? Proč se divíme bezohlednosti až takové, že dovede zabíjet? Proč se divíme šikanám všeho druhu? To nám stačí výmluva, že to do nás bolševik vtloukal tolik let, že už to máme v krvi? A co takhle si konečně přiznat, že

dokud si to nevyříkáme sami se sebou, bude nám ze všeho, co se děje kolem nás, pořád hůř. Protože už nebudeme schopni rozpoznat, že jsme obětmi vlastní neschopnosti jakékoliv reflexe.

Je z toho cesta ven. A to mi dělá radost. Pro generaci současných rodičů a prarodičů to bude čím dál víc ponižující, ale zároveň – kéž by – i osvobozující. Roste totiž a pořád rychleji dorůstá generace, která už ví, že svět kolem i věci kolem jsou dosažitelné i bez peněz. Vadí jí supermarkety a superreklamy a čím dál víc bytostně touží mít radost ze všeho, co těší – ne z toho, co štve. A dokonce i ví, že ten stát, který ve své podpoře nedává přednost vzdělanosti, kultuře a kulturnosti a zdraví, se musí změnit. Jejím zásahem. A docela se na ten zásah těší.

A hlavně: není už nakažena leprou komunismu, ani ochotou ohýbat pro dosažení svých cílů páteř.

Je to dobrá zpráva. Pro všechny.

I pro poslední pětinu mého života.

*(Publikované so súhlasom
Respekt Publishing a.s.)*

Summary Communism in Czech

Jiří Stránský, a political prisoner of the communist regime is confronting historical events with his own life experience. On his family's fate and the experiences he portrays evil of both totalities. He also compares a difference of the political situations in Slovakia and in Czech in years 1939-1945, together with the social, cultural, religious, and political conditions of communism entrenching as a state-party in both countries. He also analyses disparities between communism in Czech and in Slovakia. Jiří describes a troubled life of his family that doesn't end by signing the capitulation of the Third Reich. Already in 1947 his grandfather, the last chairman of the Agrarian Party, is being accused by communists of collaboration with the enemy. The court sets him free, but as a result of his stay in prison he dies. Gradually his father, brother, but also the author himself are directed to the communist labour camps. After all, according to a decision of the Party, the family loses own house and has to move out.

Správa o činnosti Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa v roku 2008

Činnosť Sekcie vedeckého výskumu (SVV) sa počas uplynulého roku zameriavala na štyri základné oblasti: vedecký výskum, publikačná činnosť, popularizačné a osvetové aktivity a edukačné aktivity. Primárnou oblasťou je vedecký výskum, v ktorom sa pracovníci SVV okrem riešenia vedeckých projektov zameriavajú na organizáciu a spoluorganizáciu vedeckých konferencií a odborných seminárov. Publikačná činnosť je založená na vydávaní monografií, edícií dokumentov, zborníkov z vedeckých konferencií a časopisu *Pamäť národa*. Popularizačné a osvetové aktivity pozostávajú z organizovania tematických výstav, diskusných večerov, verejného premietania dokumentárnych filmov a prezentácie publikácií Ústavu pamäti národa (ÚPN). Oblasť edukačných aktivít zahŕňa prednášky, ktoré SVV v spolupráci s ďalšími sekciami ÚPN pripravuje pre študentov stredných a vysokých škôl.

Vedecký výskum

V roku 2008 sa výskum zameriaval na niekoľko vedeckých projektov, napríklad: *Vznik a pôsobenie Hlinkovej gardy, Osudy slovenských Židov v rokoch 1939–1945, Politický systém a režim Slovenskej republiky (1939–1945), Osudy obyvateľov odsadeného juhu Slovenska (1938–1945), Politické procesy na Slovensku* či *Násilná kolektivizácia poľnohospodárstva*. Ťažiskovým projektom vedeckej sekcie je spracovanie *Dejín ŠtB* z hľadiska vývoja štruktúr agentúrnej siete i záujmových oblastí. Pracovníci SVV tiež participujú na medzinárodnom projekte *Politickí väzni Československa – obeť stalinizmu*. Popri tom sa podieľali na organizácii šiestich vedeckých konferencií a odborných seminárov: *Február 1948 a Slovensko* (14.–15. februára 2008 v Bratislave), *Naša cesta k slobode* (20. výročie Sviečkovej manifestácie 25. marca 2008 v Bratislave), *Perzekúcie na Slovensku* (21.–23. apríla 2008 v Brati-

slave), *40 rokov boja za ľudské práva* (10. mája 2008 v Bratislave), *1988 – rok pred zmenou* (18. novembra 2008 v Bratislave) a *Secret Weapon or the Victims of the Cold War? Central and Eastern European Émigrés – Tajná zbraň alebo obeť Studenej vojny? Emigranti zo strednej a východnej Európy* (13.–15. november 2008 v Lubline, Poľsko).

Publikačná činnosť

Je potešujúce, že v porovnaní s rokom 2007 vzrástla v roku 2008 publikačná činnosť ÚPN o 116%. V rámci SVV boli pripravené na vydanie tri monografie: MANDZÁK, D. A.: *Agent a špión Vatikánu*, LETZ, R.: *Odkaz živým. Prípad Albert Púčík a spol.*, MILLA, M.: *Hlinkova mládež 1938–1945*; dve edície dokumentov: SIVOŠ, J.: *XII. správa ZNB. Dokumenty k činnosti Správy kontrarozvedky v Bratislave 1974–1989* a SCHVARC, M. – HOLÁK, M. – SCHRIFFL, D.: *„Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu. Dokumenty I.* a tri zborníky z konferencií: GRÚŇOVÁ, A. (zost.): *Aktivity NKVD/KGB a ich spolupráca s tajnými službami v strednej a východnej Európe 1945–1989*, SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Perzekúcie na Slovensku 1938–1945. Slovensko očami mladých historikov VII.* a PODOLEC, O. (zost.): *Február 1948 a Slovensko*. Mimo edícií ÚPN participovali pracovníci SVV na vydaní štyroch publikácií: LACKO, M.: *Slovenská republika 1939–1945* (vydané v spolupráci s vydavateľstvom PERFEKT), RAGAČ, R. (zost.): *August '68. Okupácia a občiansky odpor v obrazových dokumentoch Archívu Ústavu pamäti národa*, ANTALOVÁ, Z. – KLOBUČNÍK, M.: *Z prednej strany mreží* (spoločné vydanie s Matiou slovenskou) a BYSTRICKÝ, V. – LETZ, R. – PODOLEC, O. (zost.): *Vznik slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí* (vydané v spolupráci s vydavateľom AEPress, Cen-

Ondrej Podolec, PhD.
(1975), absolvent Filozofickej a Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Riaditeľ Sekcie vedeckého výskumu v Ústave pamäti národa

PhDr. Tomáš Klubert, PhD.
(1972), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Pracuje v Ústave pamäti národa

trom excelentnosti pri Historickom ústave SAV a Pedagogickou fakultou UK v Bratislave).

SVV zabezpečuje aj vydávanie štvrťročníka *Pamäť národa*.

Popularizačné a osvetové aktivity

Pracovníci SVV sa v roku 2008 podieľali na organizácii tematických výstav: *Február 1948* (v Bratislave, vernisáž 14. februára 2008), *August 1968* (v Bratislave, vernisáž 21. augusta 2008) a *Hľadali slobodu, našli tanky* (vo Veľkom Krtíši, vernisáž 23. októbra 2008). Šírenie osvetu o dejinách dvoch totalít na Slovensku bolo cieľom siedmich diskusných večerov na témy: *Hrubá čiara, alebo vyrovnanie sa s komunistickou minulosťou?* (24. apríla 2008), *Slovensko vo vojne proti Poľsku* (29. mája 2008), *Sviečková manifestácia v roku 1988* (26. júna 2008), *Partizáni – hrdinovia alebo banditi?* (28. augusta 2008), *Katyňský zločin* (30. septembra 2008), *Združenie katolíckych duchovných „Pacem in terris“ 1970–1989* (30. október 2008) a *Oslobodenie? Prechod*

frontu Slovenskom v rokoch 1944–1945 (27. novembra 2008).

Vedecké a publikačné aktivity ÚPN boli prezentované aj na hudobnom festivale *Bažant Pohoda 2008* v Trenčíne.

V rámci rozsiahlych popularizačných aktivít SVV možno vyzdvihnúť aj spoluprácu s periodikami *Eurodomino*, *Hospodárske Noviny* a *.týždeň*, pre ktoré pracovníci SVV pripravili 24 odborných článkov.

Edukačné aktivity

Najvýznamnejšou edukačnou aktivitou SVV v roku 2008 bol dvojsemestrový odborný kurz *Pramene k dejinám totalitných inštitúcií*, ktorý pod odbornou garanciou Ondreja Podolca, PhD. prichystala pre študentov Filozofickej fakulty UK v Bratislave. Ďalšie edukačné aktivity SVV pozostávali z prednášok pre študentov stredných a vysokých škôl v Bardejove, Bratislave, Košiciach, Kremnici, Modre, Nových Zámkoch, Prešove, Rožňave, Ružomberku, Starej Ľubovni, Svidníku, Trenčíne, Trnave, Trstenej, Želiezovciach a Žiari nad Hronom.

Kariéry v službách ŠtB

Homola Štefan

Homola Štefan (nar. 26. 11. 1937 Dražovce, okr. Nitra). Otec murár, zamestnaný v Pozemných stavbách Nitra, matka domáca.

Ludová škola Dražovce (1944–1949), nižšia stredná škola Dražovce (1949–1953).

Vojenská služba

Vojenská škola Jana Žižky v Moravskej Třebovej (1953–1954, prepustený pre slabý prospech), ZVS (27. 8. 1954–24. 4. 1956), VÚ 5728 Olomouc – slobodník, podd. z pov. (1. 7. 1956–27. 8. 1958), 6. delostrelecká základňa v Olomouci (muničný sklad v Klokoči) – dosiahol hodnosť čatára.

Priebeh služby

22. 12. 1958 prijatie do ZNB – hliadkový príslušník O VB Vráble; 1. 4. 1960 – O VB Prievidza; 1. 9. 1960 – okrskový zmocnenc v Bojniciach; 1. 10. 1963 – ref. OO MV Prievidza; 1. 2. 1968 – st. ref. O ŠtB Prievidza S ŠtB Banská Bystrica; 1. 6. 1970 – zást. náč. O ŠtB Považská Bystrica S ŠtB Banská Bystrica; 15. 7. 1974 – náč. O ŠtB Považská Bystrica S ŠtB Banská Bystrica; 1. 10. 1977 – náčelník OS ZNB Považská Bystrica; 1. 7. 1981 – zást. náč. S ŠtB S ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja; 1. 7. 1983 – 1. zást. náč. S ZNB a súčasne náč. S ŠtB S ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja; 1. 8. 1986 – náč. XII. správy ZNB; 9. 2. 1990 – zaradený do zálohy pre prech. nez. príslušníkov; 16. 2. 1990 – pridelený do mat. starostlivosti Úradu FMV pre ochranu ústavy a demokracie; 30. 11. 1990 – z dôvodu organizačných zmien uvoľnený zo služ. pomeru príslušníka ZNB.

Kurz pre OZ v Banskej Bystrici, 5-mes. kurz OZ VB v Pardubiciach (1962), Stredná odborná škola MV FED Praha smer ekonomický (1964–1967, maturita), absolvoval s vyznamenaním VUML pri OV KSS Považská Bystrica (1971), Vysoká škola politická ÚV KSČ v Bratislave – odbor politickej vedy (1977), rigorózná skúška na Fakulte Vysokej školy politickej ÚV KSČ v Bratislave vo vednom odbore Vedecký komunizmus – RSDr. (1978), jazyková skúška II. stupňa z ruského

jazyka na JŠ FMV Praha (1978), 6-týž. kurz pre náčelníkov VŠ FED KGB ZSSR v Moskve (1979), 3-mes. stáž na centrálnych útvaroch FMV v Prahe (1980).

1958 – seržant, 1961 – nadstrážmajster, 1965 – podpráporčík, 1968 – podporučík, 1970 – poručík, 1972 – nadporučík, 1976 – kapitán, 1978 – major, 1983 – podplukovník, 1987 – plukovník.

Vzorný pracovník VB, Za službu vlasti (1968), Za zásluhy o obranu vlasti (1970), Medaila 30 rokov ZNB (1975), Medaila ZNB (1979), Za upevňovanie priateľstva v zbrani II. stupňa (1980), Čestný odznak ZNB (1984), Medaila ZNB (1985), pamätná medaila K 40. výročiu oslobodenia (1985), Za zásluhy o výstavbu (1987), Za zásluhy o ČSLA (1989), za zodpovedné a iniciatívne plnenie služobných úloh a dosahovanie dobrých pracovných výsledkov – 500 Kčs (1969), za dosiahnuté výsledky v roku 1981 vo funkcii náčelníka OS ZNB Považská Bystrica – 3 000 Kčs (1981), pravidelne finančne odmeňovaný: 7 000 Kčs (1978), 8 500 Kčs (1983), 18 500 Kčs (1986), 15 000 Kčs (1989).

Problematiky

1961 – dosahoval pomerne dobré výsledky, a to tak v preventívnej oblasti, ako aj v represívnom postihovaní vodičov pri páchaní priestupkov na ceste; na úseku preventívnej činnosti realizoval 9 besied, spracoval 21 relácií do rozhlasu, zaslal 10 upozornení podnikom o nedostatkoch, na úseku ochrany cestnej premávky spracoval 53 oznámení o porušení predpisov; v spolupráci s PS VB a dôverníkom objasnil dve krádeže motocyklov 1963 – veľmi dobre spolupracuje s operat. org. 1. skupiny pri objasňovaní trestnej činnosti, či už násilných trestných činov alebo krádeží; spracoval 10 protokolov o priestupkoch, podal 2 správy o ochrane ekonomiky, odhalil čiernu zakáľáčku, rozkrádanie stavebného dreva a čiernu stavbu; zadržal dvoch vodičov pri riadení mot. vozidiel pod vplyvom alkoholu a likvidoval 5 dopravných priestupkov; veľmi dobre si

Mgr. Pavol Pytlík

(1980), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Pracuje v Ústave pamäti národa

Štefan Homola v začiatkoch svojej kariéry. Zdroj: A ÚPN

Štefan Homola na vrchole kariéry. Zdroj: A ÚPN

počínal pri objasňovaní prípadu prepádávania žien v Bojniciach, pri krádežích vlámaním; dobre si počínal v boji proti drobným krádežiam na kúpalisku Čajka a v termálnych kúpeľoch, 1964 – pracuje na problematike FRANCIA, kde obsluhuje dvoch spolupracovníkov a pracuje na jednom operatívnom zväzku, 1965 – riadi 3 A a 5 I; aktívne pracuje na akcii „NAVRÁTILEC“ ZPS, kde dosahuje v previerke činnosti objektu dobré výsledky; cestou agentúry a dôverníkov systematicky preveruje i činnosť NO evidovaných v zmysle RMV č. 10/64, 1966 – ukončil previerku TS, zaviedol 2 TS do schôdzkového bytu, získal 1 PB, pracoval s priemerným výsledkom na akcii „BURIČ“, preveroval VC a osoby z vnútornej bázy Nemcov a NO a uskutočnil 6 vyťaženi výjazdov do kapitalistických štátov s informatívnymi štb. poznatkami, 1967 – riadi 3 A, 1 I, 1 KB, 1 PB, rozpracováva 1 typa na verbovku ako aj akciu „BURIČ“ v PZ a kontroluje 2 NO pomocou agentúry; veľmi aktívne sa zapojil do rozpracovávaní bázy N-60 a sám začína rozpracovávať 1 osobu z III. kategórie – Prokeina, pre jeho kontaktovanie orgánmi BND, 1969 – pracoval na problematike NEMECKO, kde mal pomerne dobré výsledky najmä v akcii N-60, ako aj v riadení TS a v rozpracovávaných signáloch; v problematike RAKÚSKO preveruje 6 osôb; urobil niekoľko vyťaženi osôb po cestách do zahraničia a rozpracováva niekoľko typov na verbovku pre rok 1970, 1971 – je priamy, čestný a vie vytvárať dobré podmienky pre iniciatívu podriadených; je iniciatívny pri hľadaní nových foriem a metód riadenia; vzťah k podriadeným má taktný, ale nekompromisný, 1972 – úlohy vyplývajúce z jeho funkcie si plní včas, dôsledne a dobre, 1976 – „Vytvára podmienky pre aktívnu účasť príslušníkov na straníckej

práci, opiera sa o pomoc ZO KSS pri zabezpečovaní plnenia služobných úloh a upevňovaní morálno-politického stavu príslušníkov.“, 1978 – počas jeho riadenia OS ZNB Považská Bystrica dosahuje dobré výsledky, 1981 – napriek doterajšiemu úsiliu nepodarilo sa zvýšiť výslednosť práce po línii špeciálnej výroby a pri objasňovaní závažnej kriminálnej trestnej činnosti, 1982 – „V riadiacich funkciách využíva svoje dobré organizačné schopnosti, preukazuje náročnosť i umenie viesť podriadených“ 1986 – dobre plnil úlohy zo služobnej oblasti zamerané na zvyšovanie úrovne kontrarozviednej práce, pri ochrane ekonomiky a mládeže.

Člen ROH, člen ČSM (1954); člen TJ ČH – volejbal, člen ZČSSP – podieľal sa na založení odbočky ZČSSP pri O ŠtB Prievdza a vykonával funkciu podpredsedu; kandidát KSČ (15. 10. 1959), člen KSČ (15. 12. 1960), člen výboru ÚO KSS (1963), člen výboru ZO KSS (1969/1970), 1971 – „... má záujem na ďalšom rozvoji a upevňovaní priateľstva a spolupráce so ZSSR a bratskými soc. krajinami v čom vidí perspektívu rozvoja socializmu a bezpečnosti našej republiky“, podpredseda ZO KSS (1971), 1972 – „V roku 1968 som odsudzoval akcie pravicových síl, hlavne v komunikačných prostriedkoch“, „Vstup spojeneckých vojsk na naše územie som privítal a verejne som toto obhajoval“, podpredseda ZO KSS, poverený OV KSS ako inštruktor pre ZO KSS pri OO VB Púchov (1972), člen pléna OV KSS Považská Bystrica a člen komisie pre prácu s mládežou (1981), člen kádovo-výchovnej komisie CÚV KSS pri S ZNB hl. m. Bratislavy a Západoslovenského kraja (1982), člen KRK KV KSS (1986), aktivista KV KSS (1986), člen komisie CÚV KSS (1986).

Karchutňák Michal

Karchutňák Michal (nar. 24. 8. 1934 Markušovce, okr. Spišská Nová Ves). Syn baníka Železorzudných baní v Rudňanoch a ženy v domácnosti.

Ludová škola Markušovce (1940–1947), štátna meštianska škola Markušovce (1947–1948), robotník v Železorzudných baniach v Rudňanoch, Základná odborná učňovská škola v Spišskej Novej Vsi (1950–1952), mechanik v Strojnej traktorovej stanici v Spiš-

skej Novej Vsi, vodič ČSAD v Spišskej Novej Vsi, Stredná škola pre pracujúcich v Košiciach v dvojročnom kurze pre prípravu vojakov z povolania na externú maturitnú skúšku (1965, maturita), Právnická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (1983), Právnická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach – štátna rigorózna skúška v študijnom odbore Právo – JUDr. (1984).

Vojenská služba

ZVS (28. 10. 1954–19. 12. 1956), 314. strážny prapor v Trenčíne – veliteľ družstva autočaty, dosiahol hodnosť slobodníka.

Priebeh služby

25. 2. 1957 prijatý do ZNB – ml. ref. 1. odd. VII. odb. KS MV Košice („... *chcel by som slúžiť v službách MV, lebo by mi bola daná možnosť aktívne sa zúčastniť na odhaľovaní trestných činov páchaných už či vnútornými, alebo vonkajšími nepriateľmi nášho ľudovodemokratického zriadenia*“); 1. 10. 1958 – ref. 1. odd. VII. odb. KS MV Košice; 1. 8. 1959 – st. vodič sledovač 1. odd. VII. odb. KS MV Košice; 1. 4. 1960 – ref. 1. odd. VII. odb. KS MV Košice; 1. 11. 1962 – st. ref. 1. odd. VII. odb. KS MV Košice; 1966 – st. ref. 1. odd. IV. odb. KS MV Košice; 1. 2. 1970 – I. S FMV; 1. 6. 1970 – st. ref. sledovač rez. Viedeň I. S FMV; 1. 6. 1977 – doč. ust. náč. 1. odd. IV. odb. S ŠtB Košice; 1. 10. 1977 – náč. 1. odd. IV. odb. S ŠtB Košice; 1. 9. 1978 – zást. náč. IV. odb. S ŠtB Košice; 1. 3. 1989 – náč. IV. odb. S ŠtB Košice; 31. 12. 1989 – uvoľnený zo služobného pomeru príslušníka ZNB do starobného dôchodku.

1957 – mladší seržant, 1958 – seržant, 1960 – starší seržant, 1960 – nadstrážmajster, 1964 – poručík, 1967 – nadporučík, 1971 – kapitán, 1976 – major, 1982 – podplukovník.

6-týž. kurz VII. správy MV (1962), 5-mes. odborný kurz pre príslušníkov IV. správy MV a IV. odborov KS MV v Strednej odbornej škole MV v Slapoch nad Vltavou (1965/1966), VUML (1974).

Vzorný strelec (1955), Za službu vlasti (1966), Za zásluhy o obranu vlasti (1971), Medaila ZNB (1981), Čestný odznak ZNB (1982), pochvala náč. KS MV Košice za rozpracovanie a realizáciu akcie „FAKULTA“ (1961), pochvala náč. KS MV Košice za vzorné plnenie úloh v akcii „DÁVID“ (1962), za aktívny podiel pri zaisťovaní a prevádzaní operatívnej akcie – 1 000 Kčs (1975), za výborné výsledky v strelbe pri plnení úloh ostrých strelieb – písomná pochvala (1979), pravidelne finančne odmeňovaný: 3 500 Kčs (1979), 7 000 Kčs (1984), 8 800 Kčs (1987), 11 000 Kčs (1989).

Tresty

Pokarhanie s výstrahou – potrestaný stranickým trestom piateho stupňa za hrubé porušenie straníckej disciplíny – uzavrel cir-

kevný sobáš v kostole v obci Úpor (1960), pokarhanie – „*Bez súhlasu predstavených použil sl. mot. vozidlo k súkromným účelom. Zároveň sa mu predpisuje k náhrade použité pohonné hmoty a opotrebenie vozidla.*“ (1961) – trest zahladený náč. KS MV Košice (1962), 10-den. dom. väzenie s pod. na 3. mes. – „*Porušenie zásad bdelosti a ostrážitosti*“.

Problematiky

1957 – prejavil dobrú snahu a pomerne rýchlo si vedel osvojiť základný postup pri sledovaní; svoju prácu vykonáva svedomite a jemu pridelené motorové vozidlo udržiava v dobrom stave; pri väčšine akcií je zaradovaný ako orgán sledovač, kde úlohy plní dobre; „*Menovaný už ako mladý orgán dobre si počína v pohybe za objektom, ba dokonca v krátkej dobe už začal zisťovať styky z priebehu akcií*“, 1959 – v praxi je na neho plné spoľahnutie a rád poradí aj iným slabším orgánom, 1960 – pri svedomitom plnení služobných úloh dopomohol úspešne dopadnúť osobu rímskokatolíckeho farára – akcia „ONDREJ“, ktorý sa dlhšiu dobu skrýval pred potrestaním, 1962 – strata objektu, vedúci pracovnej trojky; po stránke pracovnej je prínosom v kolektíve, 1964 – za uplynulé obdobie dosiahol tak on, ako aj jeho pracovná skupina dobré výsledky a to v akciách DÁVID, FOTOGRAF a v niekoľkých ďalších, ktoré boli prínosom pre operatívne odbory, 1966 – dosiahol dobré výsledky v akcii LEKÁR, 1967 – „*Ako vedúci pracovnej trojky prácu dobre organizuje a riadi, pričom využíva svojich bohatých praktických skúseností i teoretických vedomostí, ktoré odovzdáva mladším orgánom. Je však zapotreby, aby sa snažil zbaviť niekedy zbytočnej nervozity voči svojim podriadeným...*“, 1968 – má veľký podiel na úspešnom uskutočnení akcie „TRANSPORT“, kde jeho zásluhou bola zaistená osoba, ktorá sa zaujímala na železničnej stanici v Kropáčoch o cieľovú stanicu vojenského transportu, 1971 – pracuje iniciatívne, bez ohľadu na svoj voľný čas, 1972 – pracuje ako starší referent v sledovacej skupine JUDITA 1973 – dosahuje veľmi dobré pracovné výsledky v akcii DAKAR, 1978 – dobre si počína v riadiacej, kontrolnej a výchovnej činnosti; dbá, aby bola dodržaná správna konšpirácia práce a hospodárne používanie dopravnej techniky, 1981 – „*Dbá o to, aby do praktickej činnosti odboru boli zavádzané prog-*

Michal Karchutňák
v začiatkoch svojej kariéry.
Zdroj: A ÚPN

Michal Karchutňák
na sklonku kariéry.
Zdroj: A ÚPN

resívne formy a metódy práce.“; „*podriadených príslušníkov vedie ku kvalitnému a včasnému plneniu služobných úloh*“.

Člen Sokola (1949); člen ROH (1950); člen ČSM (1952); ZČSSP (1970), člen výboru ZČSSP pri zastupiteľskom úrade vo Viedni; kandidát KSČ (16. 1. 1954), člen KSČ (16. 6. 1955) – za člena ho prijala závodná organizácia KSS v STS v Spišskej Novej Vsi, člen výboru 10. ÚO KSS (1964),

člen výboru 12. ZO KSS (1965), 1966 – politický rast si dopĺňa štúdiom politickej literatúry, 1971 – „*V augustových dňoch 1968 nepodľahol všeobecnej psychóze a naopak nebojácne prevádzal fotodokumentáciu činnosti kontrarevolučných živlov. V rámci ZO vystupoval kriticky k činnosti pravičiarok v KSČ a v tomto smere zaujímal nekompromisné postoje*“, člen výboru 13. ZO KSS, vedúci straníckej skupiny 13. ZO KSS, podpredsa 13. ZO KSS (1980).

Zoznam skratiek

A	agent	PB	prepožičaný byt
CÚV KSS	Celoútvarový výbor Komunistickej strany Slovenska	PZ	pozorovací zväzok
ČSAD	Československá autobusová doprava	ref.	referent
ČSLA	Československá ľudová armáda	RMV	rozkaz ministra vnútra
ČSM	Československý sväz mládeže	ROH	Revolučné odborové hnutie
FED	Felix Edmundovič Dzeržinskij	RSDr.	rerum socialium doctor (doktor sociálno-politických vied)
I	informátor	S FMV	správa federálneho ministerstva vnútra
JS FMV	Jazyková škola federálneho ministerstva vnútra	S ŠtB	Správa Štátnej bezpečnosti
JUDr.	juris utriusque doctor (doktor práv)	st. ref.	starší referent
KB	konšpiračný byt	STS	strojotraktorová stanica
KGB	Komitét Gosudarstvennoj Bezopasnosti (Výbor pre štátnu bezpečnosť)	ŠtB	Štátna bezpečnosť
KS MV	Krajská správa ministerstva vnútra	štb.	štátnobezpečnostný
KSČ	Komunistická strana Československa	TJ ČH	Telovýchovná jednota Červená hviezda
KV KSS	Krajský výbor Komunistickej strany Slovenska	TS	tajný spolupracovník
ml. ref.	mladší referent	ÚO KSS	Územná organizácia Komunistickej strany Slovenska
mot.	motorový	ÚV KSČ	Ústredný výbor Komunistickej strany Československa
MV	ministerstvo vnútra	VC	vízový cudzinec
náč.	náčelník	VÚ	vojenský útvar
NO	nepriateľské osoby	VUML	Večerná univerzita marxizmu a leninizmu
O ŠtB	oddelenie Štátnej bezpečnosti	zást.	zástupca
O VB	oddelenie Verejnej bezpečnosti	ZČSSP	Zväz československo-sovietskeho priateľstva
odb.	odbor	ZNB	Zbor národnej bezpečnosti
odd.	oddelenie	ZO KSS	Základná organizácia Komunistickej strany Slovenska
OO MV	okresné oddelenie ministerstva vnútra	ZPS	zväzok preverenia signálu
OS ZNB	okresná správa Zboru národnej bezpečnosti	ZSSR	Zväz sovietskych socialistických republík
OV KSS	okresný výbor Komunistickej strany Československa	ZVS	základná vojenská služba

RYDLO, J. M. (zost.): Andrej Žarnov (1903–1982). Zborník o živote a diele univerzitného profesora MUDr. Františka Šubíka. Bratislava: Libri Historiae 2009, 529 strán + prílohy.

Život Františka Šubíka, známeho pod pseudonymom Andrej Žarnov, je zaujímavou výpoveďou o dobe, v akej žil, tvoril, a ktorá ho prinútila opustiť rodny kraj, ktorý tak miloval. Je výpoveďou o dvoch obdobiach – o období 1. Slovenskej republiky, ktorú si svojím dielom a životnými postojmi ctí pre završenie snáh Slovákov o vlastnú štátnosť, a o období po druhej svetovej vojne, ktoré ho podobne ako desiatky či stovky ďalších významných predstaviteľov národa ľudsky degradovalo a vyústilo do jeho núteného odchodu do emigrácie, z ktorej sa domov už nikdy nestihol vrátiť. Jeho dielo, do roku 1945 oslavované a umelecky vysoko hodnotené, muselo aj s jeho menom na dlhý čas vymiznúť zo školských učebníc, aby sa do nich mohlo po štyridsaťročnej odmlke opäť vrátiť.

Zlomovým bodom jeho života, ktorý rozhodol o jeho povojnovom osude, bol nepochybne Katyňský masaker, resp. to, čo po ňom nasledovalo. MUDr. Šubík sa ako člen vyšetrovacej komisie zúčastnil na objasňovaní zločinu, ktorý mal v očiach verejnosti zostať spočiatku utajený. Pre svoje stanovisko, ktoré prezentoval ešte počas prebiehajúcej druhej svetovej vojny, bol po zmene režimu súdený retribučným ľudovým súdnictvom a potupne zbavený cti, ktorú si tak vážil. Pravdu si cenil natoľko, že odmietol zmeniť svoju výpoveď o zločinoch sovietskych vrahov a trval na tom, čo deklaroval ešte v roku 1943. Tento postoj zmenil jeho život a ovplyvnil jeho ďalšie osudy. Týmto všetkým, od jeho literárnej tvorby cez mozaiku života, na podklade ktorej sa plasticky vykreslí doba, v ktorej pôsobil, až po spomienky súčasníkov či priateľov sa snaží čitateľa previesť zborník štúdií, úvah a spomienok *Andrej Žarnov (1903–1982). Zborník o živote a diele univerzitného profesora MUDr. Františka Šubíka.*

Prináša materiály nerovnakej tematickej orientácie a hodnoty, a predsa späté s jednou osobou, jej tvorbou a životnými osudmi. V mene komplexného prístupu sa zostavovateľ zborníka Jozef M. Rydlo rozhodol zaradiť doň okrem rozsiahlej časti venovanej autorovej tvorbe aj stať o jeho živote, ktorá čitateľa bažiacieho po historicky cenných informáciách zaujme azda najviac. V jej centre zaujmú štúdie od Jozefa M. Rydla, Františka Vnuka a Martina Lacka, ktoré sa na základe štúdiá dokumentov snažia objasniť zástoj Františka

Šubíka v prípade masakry v Katyňi. Hoci bola viackrát propagandisticky využitá, jej výsledok je vždy ten istý – tisíce zavraždených poľských dôstojníkov, ktorých sa sice vrahovia zbavovali nielen tu, práve Katyň sa však stal symbolom nezmyselného zabíjania mimo bojiska bez možnosti brániť si holé životy.

Práve propagandistické využitie záverov vyšetrovacej komisie sa stalo podnetom pre štúdiu Martina Lacka, ktorý sa v nej pokúsil načrtnúť zástoj Františka Šubíka v jej odraze, aký bol interpretovaný v slovenskej tlači na jar 1943. Autor ju osviežil publikovaním dobového Šubíkovho svedectva, ktoré vyšlo tlačou a malo byť propagandisticky využité ako poukázanie na zverstvá, ktoré páchali bolševici na „spriaznenom“ slovanskom národe. Touto témou sa inšpiroval aj Jozef M. Rydlo, ktorý vo svojom príspevku načrtnol okolnosti, za akých sa Nemecko aj Sovietsky zväz snažili z tohto zločinu vytíčiť politický kapitál. Autor na záver publikoval aj viaceré, pôvodne tajné dokumenty, ktoré dokazovali, že sovietska strana

PhDr. Peter Sokolovič (1981), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Pracuje v Ústave pamäti národa

PRENASLEDOVANIE CIRKVI V KOMUNISTICKÝCH ŠTÁTOCH STREDNEJ A VÝCHODNEJ EURÓPY

Medzinárodná konferencia (Bratislava, 30. 9. – 2. 10. 2009)

PERSECUTION OF CHURCHES IN THE COMMUNIST COUNTRIES IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

International Conference (Bratislava, September 30 – October 2, 2009)

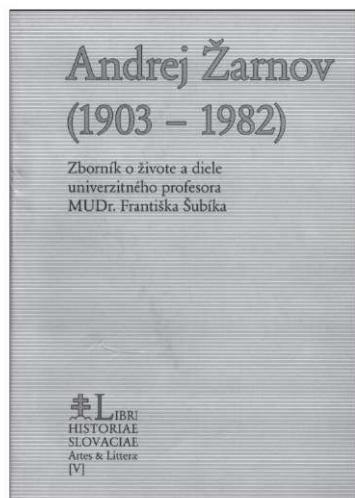
Ústav pamäti národa v spolupráci s Inštitútom pamäti národa (Poľsko), Ústavom pre štúdium totalitných režimov (Česko) a Ústavom na výskum maďarskej revolúcie v roku 1956 (Maďarsko) organizuje pri príležitosti 60. výročia prijatia cirkevných zákonov v Československu medzinárodnú konferenciu *Prenasledovanie cirkvi v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*, ktorá sa uskutoční v Bratislave v priestoroch Univerzitnej knižnice v dňoch 30. septembra – 2. októbra 2009. Cieľom podujatia je prezentovať výsledky výskumu problematiky proticirkevných perzekúcií a obmedzovania náboženskej slobody v štátoch bývalého sovietskeho bloku. Konferencia má poukázať na spoločné črty protináboženského politického kurzu, ale aj na špecifiká vývoja v jednotlivých krajinách.

Bližšie informácie nájdete na internetovej stránke Ústavu pamäti národa www.upn.gov.sk

Ústav pro studium
totalitních režimů

si napriek tvrdošijnému oficiálne prezentovanému odmietaniu zodpovednosti za jeho vykonanie po vojne plne uvedomovala, že skutočným vinnikom neboli ňou deklarovaní nacisti, lež jej vlastní vojenský kati. Žiaľbohu, štúdiá zostavovateľa zborníka (podobne ako viaceré jeho štúdié) neprináša čitateľovi nijaký poznámkový aparát, ktorý by mu dopomohol k lepšej orientácii v texte. Práve pri nesporne zaujímavých sovietskych dokumentoch, dokazujúcich reflexiu vlastnej viny a zodpovednosti, je to vcelku na škodu. Pri hlbšej analýze podobne rušivo môže pôsobiť nejednotnosť citačnej normy v prácach rozdielnych autorov, zrejme napríklad na citáciách dobových periodík. To je však už len kozmetický nedostatok, ktorý celkový dobrý dojem po prečítaní diela nemôže našttrbiť. Účasti Šubíka v lekárskej komisii sa okrem Martina Lacka venuje aj František Vnuk. Nosnou témou jeho štúdié sa však nestalo len jej propagandistické využitie, ale aj celkový priebeh a spoločensko-politické pozadie. Žiaľbohu, čo však platí o veľkej časti odborných príspevkov v uvedenom zborníku, treba skonštatovať, že na mnohých miestach by si jednotlivé aspekty skúmanej problematiky vyžiadali azda hlbšie spracovanie. Je to však pochopiteľná daň komplexnému charakteru diela, ktoré nehľadí len na historickú stránku Šubíkovej osobnosti, ale sa snaží podať jej obraz z viacerých uhlov pohľadu, nevynímajúc jeho tvorbu, bez ktorej by určite nemohol byť kompletný.

Nesmierne cenným a zaujímavým svedectvom pokrivenosti socialistického zriadenia sú spomienky Alfonza Šilhára, ktorý so Šubíkom a jeho rodinou koncom apríla 1952 opustil územie Československa a rozhodol sa pre riskantný útek na druhú stranu rakúsko-slovenskej hranice. Je dokumentom nielen o jednotlivcovi, ale celej plejáde synov národa, ktorí napriek vrúcnemu vzťahu k rodisku museli z neho v nádeji na lepší život pre seba a svoje rodiny emigrovať. Spolu so štúdiou Jozefa Staška, mapujúcou Šubíkove osudy v emigrácii, prináša vskutku hodnotné poznatky o zabezpečení prechodu hraníc až po usadenie sa v novej „domovine“.

Život Šubíka však nebola len emigrácia či účasť na vyšetrovaní „Katyňskej komisie“. O jeho mozaiku sa pokúsil Július Pašteka, ktorý sa pri jeho opise zamerlal najmä na jeho reflexiu v básnických zbierkach, diela a základných životných medzníkoch. Zosta-

vovateľ zborníka Jozef M. Rydlo sa do úvodného bloku (nasledujúcim po príhovoroch) snažil zaradiť aj štúdié, ktoré by reflektovali autorovu profesionálnu stránku. František Šubík nebol totiž len intelektuálom a národným spisovateľom, ale aj významným patológom a v rokoch 1. Slovenskej republiky istý čas aj faktickým šéfom zdravotníctva na Slovensku. Jeho odborná stránka bola neprehliadnuteľná a hoci mu retribučné ľudové súdnictvo po roku 1945 odňalo profesorskú hodnosť a uvrhlo ho do väzenia, predsa len mu povolili nastúpiť na miesto primára patológie v trnavskej nemocnici, ktoré sa stalo jeho poslednou zastávkou v profesionálnom živote pred odchodom do emigrácie. Krivdy, ktoré sa mu dostali zo strany „ľudového súdu“ za nesprenverenie sa svojim morálnym zásadám, mohla Šubíkova rodina napraviť až po zániku socialistického zriadenia, keď sa už jeho meno mohlo začať spomínať aj u nás. Tejto snahe, zavŕšenej až v roku 1999 oslobodením spod obžaloby, sa venuje príspevok Margity Kánikovej, ktorá sa upriamila na proces súdnej rehabilitácie Františka Šubíka, ktorý rozhodnutie retribučného súdnictva považoval za jednu z najväčších krívd v osobnom živote. Podobne ako niektoré ďalšie dokumentárne či spomienkové príspevky vznikol aj tento až po roku 1993, z ktorého pochádza väčšina uverejnených prác. Aj časový odstup takmer 16 rokov od kolokvia zorganizovaného v Kuklove na pamiatku svojho rodáka po vydaní zborníka v roku 2009 je podobne ako Šubíkov život výpoveďou o dobe, ktorá nastúpila na Slovensku po roku 1993. Slovom zostavovateľa zborníka, jeho osudy sú „*smutnou vizitkou kultúrnej mizérie Slovenska na prelome 20. a 21. storočia*“. Aj preto získava uvedením si súvislosti jeho vzniku zborník ešte väčšiu dokumentačnú hodnotu. O to viac, že okrem uvedených štúdií a príspevkov obsahuje viaceré hodnotné práce.

Margita Kániková je tiež autorkou nesmierne zaujímavého výberu z rodinnej korešpondencie, ktorý svojou ľudskosťou a otvorenosťou zaujme každého čitateľa. Z dokumentaristicky a historicky nesporne zaujímavých príspevkov možno vybrať azda ešte príspevok Štefana Baranoviča (opäť bez citeľne absentujúceho poznámkového aparátu), ktorý Žarnova-Šubíka postavil na popredné miesta bojovníkov slovenského autonomizmu. Hoci prináša zaujímavé poznatky hodné ďalšieho rozpracovania, autor opäť nerozvinul svoje tézy do takej podoby, aká by sa azda mohla z hľadiska informácií požadovať.

Už v uvedených prácach viacerí autori načreli do problematiky Šubíkovej činnosti na poli literatúry, ktorá je možno známejšia ako jeho odborná a politická činnosť. Aj preto je takmer polovica zborníka venovaná Šubíkovej básnickej a prekladateľskej činnosti. Na tomto mieste nemožno spomenúť všetky závery plynúce z tematicky rôznorodých štúdií venovaných fenoménu Šubíkovej literárnej činnosti, lebo v mnohých prípadoch siahajú až do teórie literatúry, ktorá je histórii predsa len vzdialená. Čo však jeho tvorbu spája so spoločenským či politickým dianím je reflexia skutočnosti, ktorá sa v básnických obrazoch premietla aj do autorovho diela. Šubíkove národné postoje, nekompromisný zástoj na poli autonomistických snáh a radosť z vlastnej štátnosti sa sprítomnili vo viacerých zbierkach a stali sa odrazom vnímania jednotlivca, ktorý zastupoval nemalú časť národa. Nena darmo sa hovorí, že literatúra je odrazom skutočnosti, aj keď individuálne vnímanej využitím jedinečných výrazových prostriedkov. Historikovi jej štúdium pomôže objasniť cez vnímanie jednotlivca procesy prebiehajúce v spoločnosti vo vypätých situáciách, ktorých bol aj Šubík osobným svedkom. Z tohto pohľadu je azda najzaujímavejšou štúdiu Júliusa Pašteku

„Žarnovove reflexie o literatúre a národe“, či Jána Sedláka o básnickej ceste autora do roku 1945. Z viacerých nespomenutých štúdií či príspevkov si pozornosť zaslúži ešte spomienková práca Júliusa Pašteku nazvaná „Polstoročná žarnovovská retrospektíva“.

Možno s určitou sklonštatovať, že vydanie zborníka bolo aj po mnohých peripetiách správnym rozhodnutím a dielo pomôže zaplniť biele miesta v našej histórii, resp. historiografii. Tie rozmnožil štyridsať rokov trvajúci režim vlády jednej strany, ktorá svojím jedine správnym názorom nepripustila opozíciu. Šubík ako exponent predošlého režimu mal o to zložitejšie postavenie, že osud ho zavial až k členstvu v „Katyňskej komisii“. Jeho život a tvorba, ktorú mapuje zborník, zostanú aj jeho zásluhou napriek štyridsaťročnej snahe zachované. A to je jeden z jeho najväčších kladov. Zostáva len veriť, že edícia Libri Historiae Slovaciae bude v podobnom zaplňaní bielych miest pokračovať a nenechá sa zastrašiť kultúrnou mizériou či finančnými problémami. Pamäť národa predsa nie je o peniazoch a nemala by byť pokrivená nánosmi obdobia, ktoré sa ju snažilo zatlačiť do úzadia. Aj preto treba vítať všetky aktivity, ktoré sa tieto nánosy budú snažiť odstraňovať.

LETZ, R.: Odkaz živým. Prípady Albert Púčík a spol. Bratislava: Ústav pamäti národa 2008, 212 s.

Prípady Albert Púčík a spol., ktorý patril k najväčším vykonštruovaným politickým procesom v období komunistickej totality na Slovensku, sa v najnovšej monografii univerzitého profesora Róberta Letza dočkal podrobného a vyčerpávajúceho spracovania. Dôležitosť objasnenia celej kauzy metódami kritického historického výskumu sa javí nielen vo vzťahu k tematike politických procesov 50. rokov, ale najmä k problematike protikomunistického odboja, ktorý sa začal formovať krátko po skončení druhej svetovej vojny. Autor v úvodných kapitolách podrobne opisuje začiatky rezistencie v domácom prostredí západného Slovenska v dôsledku nesúhlasu s pomermi v obnovenej Československej republike. Rastúca perzekúcia katolíckych veriacich, ktorá sa navonok prejavila rozpúšťaním katolíckych spolkov, verbálne výpady voči bývalým organizáciám Hlinkovej mládeže v dennej tlači (s. 35–36) upevnili presvedčenie študentov Púčíka a Tunegu k rezistencii. Autor správne konštatuje, že benevolentnejší prístup režimu k letákovým akciám, na ktorých sa zúčastnili a za ktoré boli odsúdení,

by možno bol viedol k zmene ich orientácie (s. 168). Priatelia z detstva Púčík, Tunega a Tesár vyrastali v katolíckom prostredí, boli organizovaní v katolíckom skautingu a Orlovi a neskôr sa stali členmi Hlinkovej mládeže. Toto boli predpoklady ich ideovej kresťanskej formácie, ale aj spájajúcimi momentmi ich pevného priateľského vzťahu (s. 13). Ani jeden z nich však nebol členom HSLS alebo Hlinkovej gardy (s. 17), a hoci počas vysokoškolského štúdia patrili k frekventantom Vyššej vodcovskej školy Hlinkovej mládeže (s. 19), nemožno ich označiť ako exponentov ľudáckeho režimu v období rokov 1939–1945. Neobstojí teda téza, podľa ktorej sa prívrženci jednej totality (ľudáckej) mali stať obeťami totality druhej (komunistickej). Autor s touto skreslenou interpretáciou, ako aj označením celého protikomunistického odboja ako ľudáckeho nesúhlasu a otvorene s ňou polemizuje (s. 131). Trom mladým ľuďom nešlo o obnovenie aj tak neobnoviteľných štruktúr autoritárskeho režimu. V nových podmienkach, pre ktoré bola charakteristická rozpínavosť komunistickej strany a jej aparátu a zostrujúci sa bipolárny konflikt, bojovali za demokratický systém, slobodu, ako aj štátnu suverenitu. Autentický obraz zmyšľania

Beáta Katrebová-Bleňová, PhD.

(1973), absolventka Inštitútu východoeurópskych dejín Viedenskej univerzity. Pracuje v Inštitúte východoeurópskych dejín Viedenskej univerzity

celej skupiny, jej ideového zamerania, motivácie a cieľov podávajú smernice, ktoré sformuloval Štefan Chalmovský, ktorý stál pri zrode protikomunistickej domácej rezistencii v rokoch 1945–1947: „*Musíme sa vzoprieť a postaviť sa proti diktatúre komunizmu, tak ako sme sa postavili proti diktatúre nacizmu...*“ Odpor sa mal udiat cestou nenásilnou, vychádzajúcou z kresťanského svetonázoru a podľa zásad o demokracii, ktoré vyslovil vo vianočnom posolstve pápež Pius XII. v roku 1944 (s. 38).

Organizovanie ilegálnej činnosti v prvých povojnových rokoch zaznamenalo určitú gradáciu a do veľkej miery sa prispôbovalo vonkajším politickým vplyvom a predstavám o budúcom vzťahu medzi USA a ZSSR. Časť slovenského exilu, najmä v okolí Ďurčanského, predpokladala skorý vojnový konflikt medzi oboma veľmocami a je príznačné, ako táto domnienka rezonovala v domácom prostredí. Dochádzalo síce k zhromažďovaniu zbraní, ozbrojený prevrat však nebol prioritou tejto činnosti (s. 41). Neskôr Štátna bezpečnosť niekoľko prípadov ozbrojenia Púčika a Tunegu zneužila. Keď Slovenská tajná ochrana – ilegálna organizácia spravodajského charakteru, ktorá mala dodávať informácie pre slovenskú exilovú vládu – vydaním prezidenta Tisu stratila opodstatnenie, Jozef Vícen jej členom odporúčal, aby sa zaradili do normálneho spoločenského života (s. 43). Pre Púčika a Tunegu to znamenalo pokračovať v štúdiách. Zdá sa však, že normálny občiansky život po zmarení tzv. letákovskej akcie, po následnom vyšetrowaní za použitia brutálnych praktík vyšetrujúcich orgánov ŠtB, odsúdení a zaradení do pracovných táborov, nebol možný. Zaslúžil sa o to samotný režim, ktorý aj po prepustení z pracovných táborov nechal obidvoch mladých ľudí sledovať. To primälo Púčika odísť do Rakúska a tu nadviazať spoluprácu s Vícenom a už existujúcim Slovenským revolučným odbojom.

Tematika Slovenského revolučného odboja – prvého hnutia slovenskej exilovej vlny z roku 1945 na širšom základe s cieľom nastolenia demokratického režimu a obnovenia štátnej suverenity – je v historiografii spracovaná zatiaľ len nedostatočne. K objasneniu zámerov a cieľov hnutia prispieva autor použitím zaujímavých a doteraz neznámych zdrojov. Cituje z denníka Rudolfa Komanderu (autorov osobný archív), ktorý stál pri zrode SRO a jeho ústami necháva zaznieť kritické slová na adresu rozhádaného a vnútorne aj ideovo nejednotného slovenského exilu (s. 58–59). Táto rozháranosť podmienila Vícenovo rozhodnutie pracovať nezávisle na štruktúrach SRO; jeho orientáciu

na Američanov podmienila skutočnosť, že sa zoznámil s dôstojníkom CIC Paulom Lyonsom, s ktorým spolupracoval prakticky až do roku 1955. Zatknutie Komanderu Štátnou bezpečnosťou pri prechode cez hranice v júli 1947 a osamostatnenie sa skupiny okolo Vícena urýchľujú skorý zánik SRO. V tomto prípade sa dá len ťažko hovoriť o ucelenej politickej organizácii a neostáva než súhlasiť s autorom, že SRO zostával na rovine prípravných akcií a pokusov (s. 57). Práve po jeho rozpade sa začínajú Tunegove, Púčikove, Tesárove a Vícenove cesty schádzať.

Samotným odbojovým aktivitám Tunegu, Púčika a Tesára autor venuje dve rozsiahle kapitoly. Podrobne (niekedy až príliš detailne) – pokiaľ to zachované pramene dovoľujú – opisuje všetky cesty kuriéra Púčika na Slovensko s požadovanými spravodajskými úlohami od novembra 1947 do jeho zatknutia v januári 1949. Nie všetky stretnutia a návštevy, ktoré Púčik absolvoval, sledovali spravodajské zábery; mnohé z nich sa udiali z čisto súkromných dôvodov – vymieňali sa osobné listy pre osoby žijúce v Rakúsku. Úlohy, ktorými bol Púčik poverený Vícenom, prenášal zväčša formou spravodajských dotazníkov na mikrofilmoch. V tejto súvislosti sa autor oprávnenne pýta, či táto forma vyzvedačskej práce bola vzhľadom na veľké nebezpečenstvo inkriminovania všetkých osôb, ktoré s mikrofilmami prichádzali do styku, správnou metódou (s. 119). Niektoré osoby po obdržaní mikrofilmov ich v mnohých prípadoch nečítali, resp. nevyvinuli žiadne kroky na zodpovedanie dotazníkov. Napriek tomu boli postavení pred súd a odsúdení. Pred Štátnym súdom v Bratislave boli obžalovaní prezentovaní ako profesionálni agenti, ktorí dlhodobo zhromažďovali dôverné informácie a odovzdávali ich „nepriateľskej mocnosti“ (s. 139). V tomto bode autor vyvracia obžalovací spis, keďže aktivity Púčikovej a Tunegovej skupiny možno charakterizovať nanajvýš ako sondáže s nízkou profesionálnou úrovňou. Otázka trestného konania v ich prípade na túto polemiku logicky nadväzuje a autor sa ňou podrobne zaoberá. De jure porušoval protikomunistický odboj platné zákony ČSR. Tieto zákony – najmä zákon na ochranu republiky č. 231/1948 Zb. – však slúžili na upevňovanie totality jednej strany a porušovali demokratické práva a slobody (s. 140). Keďže aktivity Púčikovej skupiny siahali pred február 1948, ide tu o dilemu definície režimu rokov 1945–1948, ktorú historiografia dodnes úplne nevyriešila. Prípád Púčik a spol. je ďalším dôkazom, že tento režim vo

svojej podstate demokratický nebol; autor ho definuje ako „*autoritativný režim ľavicového typu*“ (s. 140).

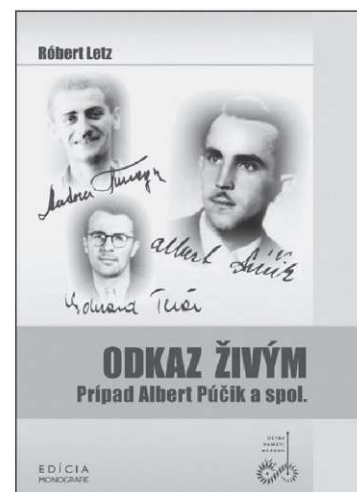
V spomenutých kapitolách, v ktorých sa autor detailne venuje odbojovej činnosti Púčika, Tunegu a Tesára, sa podrobne zaoberá aj známym a jediným stretnutím Tunegu s Vicenom vo Viedni v decembri 1948 (s. 111–112). Škoda len, že sa autorovi – okrem známych Vicenových memoárov – nepodarilo vypátrať iný dôveryhodný zdroj, keďže práve na tomto stretnutí sa postupne rodila originálna myšlienka svojpomocného hnutia obyvateľstva proti totalite, ktorá neskôr dostala názov Biela légia.

Príznačnou pre stav organizovanosti československých spravodajských zložiek sa javí skutočnosť, že Púčik bol vysledený agentom vojenského obranného spravodajstva, ktoré v tom čase predstavovalo efektívnejšiu zložku bezpečnostného aparátu a malo voči ostatným bezpečnostným zložkám privilegované postavenie (s. 120). Agent OBZ Ján Divinec, s ktorým sa Púčik poznal ešte z čias stredoškolského štúdia, ponúkol dotyčnému spoluprácu, čím mu nastavil pascu. Nasledovalo zatknutie, vyšetrovanie, obžaloba a súd. Priebeh vyšetrovania, súdny proces, a napokon samotný ortiel smrti boli silne poznačené daným kontextom doby a nemožno ich vnímať izolovane od politiky vyhroteného kurzu vo vnútri sovietskeho bloku, ale aj vo vzťahu k USA. V tomto ohľade boli životy všetkých troch odsúdených nepochybne obeťami studenej vojny. Zostrenie medzinárodnej situácie však konanie zložiek aparátu, najmä bezpečnostnej päťky KV KSS v Bratislave, bezpečnostnej komisie ÚV KSČ, zástupcu Štátnej prokuratúry Antona Rašlu, ktoré sa na revízii pôvodného trestu doživotia na trest smrti podieľali, v nijakom prípade neospravedľuje. Práve úloha hlavného žalobcu plk. just. JUDr. Antona Rašlu si zasluhuje zvýšenú pozornosť, keďže voči jeho osobe dodnes pretrvávajú určitý benevolentný postoj. Vieme, že Rašla sa po vynesení rozsudku Štátneho súdu v Bratislave, na ktorom nepadol jediný trest smrti, ihneď odvolal; odvolal sa navyše aj proti oslobodzujúcim rozsudkom (s. 149). Autor sa otázkou jeho spoluzodpovednosti na zbytočnej smrti troch mladých ľudí dôkladne zaoberá a prináša cenné poznatky, pričom zachováva potrebnú objektivitu. Necháva citovať samotného Rašlu, ktorý svoju zodpovednosť aj vyše päťdesiat rokov po udalosti otvorene poprel, navyše takticky spájal proces s Púčikom a spol. s otvorením retribučného prípadu Jozefa Tisu (s. 148). Spoluvina Rašlu je teda viac než evidentná; s definitívnou platnosťou o poprave

však rozhodla predovšetkým bezpečnostná komisia ÚV KSČ, ktorej zloženie autor na strane 154 rekonštruje. Po zamietnutí milosti prezidentom ČSR Klementom Gottwaldom 12. februára 1951 odsúdeným zostávalo už len niekoľko dní, aby sa pripravili na výkon trestu. S vnútorným nasadením autor vykresľuje posledné hodiny troch mladých ľudí, ktorých životy mali násilne a zbytočne vyhasnúť. Zo zachovanej korešpondencie vyplýva, že sa držali statočne a že len kresťanská viera v živého Boha ich zachránila pred zúfalstvom. Poprava bola vykonaná 20. februára 1951 na nádvorí väznice Krajského súdu v Bratislave v skorých ranných hodinách; telesné pozostatky boli pochované na Martinskom cintoríne.

Autorovi sa zámer stanovený v úvode knihy – podať celkový vyčerpávajúci obraz jedného z najznámejších prípadov vykonštruovaných politických procesov – vydaril. Poprel tým všetky doteraz známe interpretácie prípadu Púčik a spol. ako stúpcov jednej totality (ľudáckej), ktorých zničila druhá (komunistická), resp. ako obeť komunistického režimu, ktorých činnosť však bola pomýlená, ba dokonca trestná. Kniha je základnou vedeckou prácou k problematike prípadu Alberta Púčika a spol., rozširujúcou poznatky k viacerým kapitolám slovenských povojnových dejín: k vznikajúcemu protikomunistickému odboju v exile a jeho prepojení na Slovensko, k politickým procesom, k štruktúram bezpečnostného aparátu a jeho nástrojom represie, k charakteru represívneho zákonodarstva a justície, a napokon k Bielej légii. Plasticky a verne zachytáva obraz doby.

Kniha je písaná pútavým štýlom, sčasti sa číta ako román s kriminálnou zápletkou a obsahuje viaceré prvky životopisného žánru. Autor do nej vložil aj kus vlastného presvedčenia, z ktorého možno vycítiť isté sympatie s tromi mladými ľuďmi a ľútosť nad ich tragickým koncom. Kniha disponuje cenným menným registrom a zaujímavou obrazovou a dokumentárnou prílohou. Za povšimnutie stojí tabuľka obžalovaných a odsúdených v prípade Púčik a spol. (s. 188 – 189), zostavená na základe rozsudku Štátneho súdu v Bratislave a rozsudku Najvyššieho súdu v Prahe, ktorá dokumentuje neprimerané zvýšenie trestu poslednou inštanciou na základe odvolania takmer u všetkých obžalovaných. Kniha vyšla ako 1. vydanie v edícii Monografie Ústavu pamäti národa v Bratislave.

**Mgr. Matej Medvecký,
PhD.**

(1977), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Pracuje v Ústave pamäti národa

LONDÁK, M.: Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska. Bratislava: Historický ústav SAV 2007, 177 s.

Minulý rok sa v historickej obci nielen na Slovensku, ale aj v Českej republike niesol v znamení rôznych výročí. Niektoré historické udalosti sa oslavovali, iné pripomínali s pietou, konalo sa značné množstvo podujatí pre odbornú i laickú verejnosť, konferencií, seminárov, pripravovali sa dokumentárne filmy či reportáže do večerných správ. Na rok 2008 jednoducho pripadlo mnoho okrúhlych výročí dôležitých udalostí, z ktorých mnohé si pripomínala celá spoločnosť.

Jedným z najviac medializovaných bolo výročie udalostí z roku 1968 – obdobia ilúzií, že aj komunistická totalita sa dokáže liberalizovať – ktoré pochovali pásy tankov našich vtedajších spojencov. Je sympatické, že už rok pred minuloročným okrúhlym výročím vyšla publikácia, ktorá sa venuje ekonomickým aspektom daného obdobia. Tie totiž, aj napriek svojmu nespornému vplyvu na dejiny politickej, podľa môjho názoru na Slovensku do istej miery ostávajú v tieni.

Predkladaná publikácia na úvod prehľadne priblíži čitateľovi vývoj hospodárstva od nastolenia komunistického ekonomického systému po úspešnom prevrate z februára 1948, resp. postupnú zmenu ekonomického systému už od roku 1945, t. j. od prvej etapy znárodnenia v Československu (zavedenie dvojročného plánu a ďalších opatrení v oblasti hospodárstva). Plánovanie a preberanie ekonomickej praxe zo Sovietskeho zväzu tak determinovali naše hospodárstvo na mnoho nasledujúcich rokov. Autor súčasne približuje základné okruhy problémov, ktorým muselo z centra riadené hospodárstvo čeliť a s ktorými sa museli vyrovnávať politické aj hospodárske špičky štátu. Po objasnení niektorých celoštátnych otázok sa dostávame k základným vývojovým trendom slovenskej ekonomiky, pričom úlohou príslušnej podkapitoly podľa autora nie je mapovať priebeh socialistickej industrializácie na Slovensku, ale „skôr poukázať na jej výsledky (...) a na stav ekonomiky, ktorý sa vytvoril na prahu roka 1968“ (s. 29). Ekonomické ukazovatele sú vypočítané v prehľadných tabuľkách, ktoré prinášajú porovnanie produktivity nielen v jednotlivých sektoroch ekonomiky, ale aj zmeny v percentuálnom zastúpení obyvateľstva, zamestnaného v tej-ktorej oblasti, či porovnania medzi Slovenskom a Českom. Po tejto „príprave“ sa dostávame k postojom slovenských ekonómov na krízu. Autor tu objasňuje jednotlivé prúdy myslenia slovenských národohospodárov a otázky, ktorými sa vtedy predstavitelia ekonomickej vedy na Slovensku zaoberali.

Nosnou kapitolou monografie však nepochybne je druhá kapitola, ktorá prináša zauji-

mavé poznatky o mnohých politických, ekonomických, ale aj iných súvislostiach vtedajších pohybov v ekonomickej teórii či praxi. Autor prináša dôvody, pre ktoré sa podľa názoru vtedajších popredných slovenských ekonómov disproporcie medzi oboma čiastkami spoločného štátu nezmenšovali, ale v niektorých prípadoch skôr zväčšovali. Tak isto sledujeme úspechy aj neúspechy československého pokusu o ekonomickú reformu. Zo slovenského pohľadu sa však nepochybne zdajú byť najzaujímavejšími návrhy, ktoré popri príprave federácie Československa mali pripraviť pôdu pre ekonomické vyrovnanie oboch častí republiky. Práve tento proces sa podľa tvorcov jeho ideového návrhu (H. Kočtúch, V. Pavlenda, J. Ferienc) chápal ako základ pre úspešnú hospodársku integráciu štátu. Mala byť odpoveďou na neuskutočnenie vyrovnanie medzi Českom a Slovenskom, ktoré komunistickí národohospodári očakávali v priebehu troch až štyroch päťročníc, t. j. asi do roku 1965. Autor publikácie tiež poukazuje na pomerne živé diskusie, ktoré koncom 60. rokov viedli slovenskí ekonómovia na pôde Vysokej školy ekonomickej, kde sa už síce pomerne otvorene poukazovalo na negatíva plánovaného hospodárstva, ale u protagonistov vedecko-teoretických diskusií ešte nenastal ten najdôležitejší posun v myslení – tzn. že negatíva, na ktoré sa poukazovalo, sú jednoducho súčasťou socialistickej ekonomiky ako takej. Pokračovaním spomenutej iniciatívy bola tiež účasť slovenských ekonómov na prácach vládnej komisie, poverenej vypracovaním ústavného zákona o federalizácii ČSSR. Príchod vojsk Varšavskej zmluvy však v konečnom dôsledku pochoval nielen tieto diskusie a návrhy, ale aj celú ekonomickú reformu, a to napriek tomu, že mnohí protagonisti daného obdobia ešte dlhší čas verili v možnosť pokračovania aspoň niektorých procesov. Tieto ilúzie sa však už v priebehu krátkeho času ukázali ako absolútne pomýlené, išlo už len o „labutiu pieseň“ ekonomickej reformy. V konečnom dôsledku netrvalo dlho, kým sa v registračných protokoloch normalizačnej Štátnej bezpečnosti pri menách napríklad Kočtúcha či Pavlendu objavila kategória „nepriateľská osoba“ so všetkými z toho plynúcimi následkami.

Monografia obsahuje aj tri textové a viaceré obrazových príloh. Celkovo teda môžem konštatovať, že ide o vcelku vydarenú publikáciu, ktorá sa snaží nie prehnane komplikovaným jazykom priblížiť základné vývojové trendy slovenského hospodárstva v rokoch 1948–1969, vrátane súvislostí a porovnaní so západnou časťou republiky. Ide o prínosnú knihu, ktorá nepochybne osloví nielen historikov či ekonómov, ale aj širšiu verejnosť.

Michal Buzalka
Sv. Anton
biskup
trest: doživotie

Bernard Jaško
Černová
príslušník ZNB
trest: poprava

Zdenka Schellingová
Krivá, rehoľná sestra
trest: 10 rokov
zomrela na následky
väzenia

Ján Košút
Vigfaš, bravec
trest: 9 rokov
GULAG-u

Albert Púžik
Trenčín, študent
člen Bielych légii
trest: poprava

Emma Olbrichová
Viedeň, kuchárka
trest: 10 rokov
zomrela vo väzení

Ladislav Hanus
Liptovský Mikuláš
filozof, profesor, knihaz
trest: 16 rokov

www.november89.eu

Ústav pamäti národa a Konfederácia
politických väzňov Slovenska otvára
projekt pre základné a stredné školy

NENÁPADNÍ HRDINOVIA

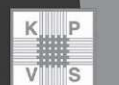
v zápase s komunizmom

v rokoch 1945 - 1967

Medzi nami žijú ľudia, ktorí išli proti prúdu.
Za svoje hrdinstvá zaplatili vysokú daň,
na ktorú sa dnes už skoro zabudlo.

VYPÁTRAJ ICH A NAPÍŠ ICH PRÍBEH
NAJLEPŠIE PRÁCE BUDÚ ODMENENÉ

www.november89.eu

ÚPN zverejnil na svojich internetových stránkach organizačnú štruktúru a personálne zloženie Spravodajského oddelenia 11. brigády Pohraničnej stráže

Zákon č. 553/2002 Z. z. o pamäti národa vymenúva bezpečnostné zložky mocensko-represívneho aparátu ČSSR, ktorých organizáciu a činnosť Ústav pamäti národa skúma a sprístupňuje verejnosti. Nachádza sa medzi nimi aj Spravodajská správa Hlavnej správy Pohraničnej stráže a Ochrany štátnych hraníc. Táto bezpečnostná zložka a jej podriadené útvary, medzi ktoré patrí aj Spravodajské oddelenie 11. brigády Pohraničnej stráže (Bratislava), pracovali obdobnými metódami ako ŠtB, pričom sa v úzkej súčinnosti s ňou podieľali na udržiavaní totalitného režimu, ktorý porušoval základné ľudské práva obyvateľov Československa.

Spravodajské oddelenie 11. brigády PS a spravodajské skupiny 11. brigády PS (1. Malacky, 2. Petržalka, 3. Bratislava, 4. Komárno), ktoré tvorili jej organizačné zložky, predstavovali špecializované kontrarozviedne útvary Pohraničnej stráže. Ich hlavnou úlohou so štátno-bezpečnostným charakterom bolo zhromažďovať a vyhodnocovať informácie o osobách plánujúcich útek do zahraničia, čo bolo v tom čase kvalifikované ako pokus o trestný čin opustenia republiky podľa § 7/1 k § 109/1 Tr. zákona.

Spravodajské oddelenie 11. brigády PS vzniklo v roku 1973¹ a na území juhozápadného Slovenska pôsobilo až do konca roku 1989. Príslušníci spravodajského oddelenia získavali informácie od vlastnej agentúrnej siete, dobrovoľných pomocníkov PS, ale aj na základe vojenského pozorovania nášho a cudzieho územia, výsluchmi zadržaných osôb v hraničnom pásme a úzkou súčinnosťou s ŠtB.

Pri získavaní tajných spolupracovníkov a dôverníkov a pri operatívnom rozpracovávaní osôb podozrivých z prípravy na emigráciu

sa ich činnosť riadila rovnakými tajnými podzákonnými normami, akými sa riadila aj činnosť ŠtB. Rozsiahlu agentúrnu sieť tvorili pracovníci JRD, štátnych majetkov, pohostinských a reštauračných služieb, vodiči autobusov, zamestnanci železníc, taxikári a miestni úradníci v hraničnom pásme. Pomocou tajných spolupracovníkov a spravodajskej techniky boli sledované osoby a skupiny z radov československých občanov a mládeže, ako napr. tzv. vyznávači západnej kultúry, punk-rockovej hudby a iní, o ktorých SO získalo informácie o príprave úteku. Výnimkou nebolo dokonca ani sledovanie žiakov – detí z priľahlých škôl v hraničnom pásme.

V prípade hodnovernosti získaných informácií pristúpili príslušníci SO 11. brigády k represívnym opatreniam, ktoré mali sledovaným osobám zabrániť v opustení republiky.

Pomocou analýzy personálnych spisov a ďalších archívnych dokumentov sa Ústavu pamäti národa podarilo rekonštruovať organizačnú štruktúru a identifikovať príslušníkov Spravodajského oddelenia 11. brigády PS v rokoch 1973 – 1989.

Na stránkach ústavu www.upn.gov.sk záujemcovia z radov odbornej ale aj širokej verejnosti nájdu:

- štruktúru Spravodajského oddelenia 11. brigády Pohraničnej stráže,
- databázu jej príslušníkov,
- zaradenie jednotlivých osôb v štruktúre brigády a jednotlivých spravodajských skupín.

Zverejnené informácie môžu občanom, ktorí sa stali obeťami perzekúcií, napomôcť v poznaní systému a mien konkrétnych príslušníkov nesúcich zodpovednosť za ich prenasledovanie.

1 S účinnosťou od 1. januára 1972 boli útvary Pohraničnej stráže, ktoré strážili úseky hraníc ČSSR so Spolkovou republikou Nemecko a Rakúskom vyňaté z pôsobnosti Ministerstva obrany ČSSR a opätovne začlenené pod rezort federálneho ministerstva vnútra. V roku 1973 bola zriadená Hlavná správa Pohraničnej stráže a Ochrany štátnych hraníc (HS PS OSH). Jej organizačnou súčasťou bola aj Spravodajská správa HS PS OSH, ktorá riadila jednotlivé spravodajské oddelenia brigád PS.

Konferencia Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII Od Salzburgu do vypuknutia Povstania

Ústav pamäti národa v spolupráci s Katedrou histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity usporiadal medzinárodnú vedeckú konferenciu Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov VIII „Od Salzburgu do vypuknutia Povstania“, ktorá sa uskutočnila v dňoch 20. – 22. apríla 2009 v aule Pázmáneum Trnavskej univerzity.

Podujatie nadviazalo na predošlé ročníky, ktoré sa konali v rokoch 2002–2008 na pôde univerzít a vedeckých inštitúcií v Trnave, Banskej Bystrici, Prešove a Bratislave. Konferencie vytvorila priestor zástupcom mladšej generácie historikov na prezentovanie najnovších výsledkov výskumu vymedzeného obdobia v rámci širokého spektra otázok – od politiky, cez ekonomiku, sociálnu problematiku, až po mocensko-represívny aparát štátu a armádu.

Návšteva komisára Jána Figel'a

Dňa 23. apríla 2009 Ústav pamäti národa navštívil komisár EÚ pre vzdelávanie, odbornú prípravu, kultúru a mládež Ján Figel'. V mene ÚPN ho privítal predseda Správnej rady ÚPN Ivan A. Petranský.

Vedúci pracovníci ÚPN Jánovi Figel'ovi predstavili činnosť jednotlivých organizačných zložiek ústavu a realizáciu zákonom stanovených úloh. Oboznámili ho s projektmi medzinárodnej spolupráce, ale tiež s problémami, s ktorými sa ústav pri svojej činnosti stretáva. Komisár Figel' ocenil výsledky a užitočnosť práce ústavu ako aj dôležitosť jeho začlenenia do medzinárodnej siete partnerských inštitúcií.

Príhovor generálneho biskupa ECAV na Slovensku Miloša Klátika.

Príhovor primátora Trnavy Štefana Bošnáka. Zľava: prodekan pre vedu, výskum a doktorandské štúdium FF TU Marián Zervan, predseda SpR ÚPN Ivan A. Petranský, primátor Štefan Bošnák a Peter Sokolovič z ÚPN.

Komisár EÚ Ján Figel', riaditeľ Sekcie evidencií, podpredseda SpR ÚPN Ján Ondriaš, predseda SpR ÚPN Ivan A. Petranský, zástupca Sekcie dokumentácie Jerguš Sivoš.

Prezentácia publikácie Z prednej strany mreží

Dňa 15. apríla 2009 sa v priestoroch Generálneho biskupského úradu ECAV na Slovensku uskutočnila prezentácia knihy Zuzany Antalovej Z prednej strany mreží. Publikácia manželky evanjelického biskupa Jána Antala obsahuje spomienky na perzekúcie tohto duchovného. Jej súčasťou je aj rozsiahla štúdia Slovenská evanjelická cirkev augsburského vyznania v dokumentoch ŠtB a socialistickej justície na pozadí politického procesu so skupinou KVAP (1948–1962) od historika Ústavu pamäti národa Miroslava Klobočníka, ktorý vypracoval aj poznámkový aparát k memoárom. Publikáciu vydala Matica slovenská a ÚPN.

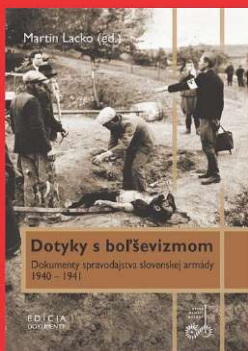
Kolokvium Cirkiev v okovách

Poľský Inštitút národnej pamäti v spolupráci s Ústavom pamäti národa a Filozoficko-pedagogickou vysokou školou Ignatianum usporiadal 18. februára 2009 v Krakove medzinárodné vedecké kolokvium Cirkiev v okovách. Krakovské stretnutie historikov z Poľska, Slovenska, Ukrajiny a Litvy bolo prvým zo série podujatí, ktoré budú mapovať prenasledovanie jednotlivých cirkví v krajinách bývalého sovietskeho bloku. Svoje príspevky na kolokvium prezentovali predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Ivan A. Petranský a riaditeľ Sekcie vedeckého výskumu Ondrej Podolec.

Predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Ivan A. Petranský pri prejave.

Nové knihy ÚPN

LACKO, Martin (zost.): Dotyky s bolševizmom (Dokumenty spravodajstva slovenskej armády 1940 – 1941). Bratislava: Ústav pamäti národa 2009
ISBN 978-80-89335-11-4, 260 strán

Publikácia predstavuje menej známu kapitolu dejín 20. storočia – osudy ukrajinských utečencov pred bolševickým režimom, pričom sa venuje aj otázke poznatkov o tomto režime počas druhej svetovej vojny na Slovensku.

V lete 1941 sa na území východnej Haliče (bývalé východné Poľsko, dnes západná Ukrajina), nachádzalo až 50 tisíc slovenských vojakov. Títo sa na viacerých miestach stretali s dôkazmi otrasnej sociálno-ekonomickej situácie a proticirkevnej politiky sovietskeho režimu, ale najmä s následkami masového zabíjania politických väzňov (dovedna až 30 tisíc obetí) príslušníkmi NKVD. Tieto šokujúce informácie vzápätí poslúžili ako základ pre dobovú propagandu ľudáckeho režimu. Práve na základe osobných svedectiev tisícok Slovákov sa však informácie – najprv o bolševických a onedlho aj o nacistických zločinoch (či protižidovských pogromoch

v Haliči) – rýchle šíрили do spoločnosti aj neoficiálnou cestou.

Z dokumentov tiež vyplýva, že Ukrajinci, ktorí od jesene 1940 utekali pred sovietskymi perzekúciami do strednej Európy, informovali nielen o skutočných pomeroch na územiach bývalého Poľska pričlenených v auguste 1939 k ZSSR, ale tiež o pripravách Červenej armády na útočnú vojnu proti Nemecku a jeho spojencom.

Predkladané dobové dokumenty, verifikované údajmi z novej zahraničnej literatúry, a viacero posiaľ nepublikovaných fotografií o excesoch stalinského režimu súčasne môžu prispieť k objektivizácii pohľadu na zločinné režimy 20. storočia – bolševizmus a nacizmus.

BYSTRICKÝ, V. – LETZ, R. – PODOLEC, O. (zost.): Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí.

Bratislava: AE Press s. r. o. 2007, 2008

ISBN 978-80-88880-79-0, 340 strán

ISBN 978-80-88880-82-0, 360 strán

Publikácia približuje prostredníctvom osobných svedectiev, výpovedí pred súdom, spomienok a pamäti aktérov marcových udalostí obdobie vzniku samostatného Slovenského štátu. Publikované materiály zahŕňajú prakticky celé politické spektrum slovenskej spoločnosti koncom 30. rokov – od zástancov jednotného etnického československého národa, cez podporovateľov autonómie až po tých, ktorí vystúpili s požiadavkou utvorenia samostatného štátu. Ich súčasťou sú aj výpovede nacistických aktérov marcových udalostí, hoci ich hodnota je značne problematická. Obsahujú spomienky venované výlučne 14. marcu, ale aj širšie koncipované pamäti, zobrazujúce proces, akým sa Slovensko v tomto období vyvíjalo. Materiály sú publikované v dvoch zväzkoch v abecednom poradí autorov. Na konci druhého zväzku sa nachádza podrobný register s charakteristikou osôb. Vydal AE Press s. r. o. v spolupráci s Centrom excelentnosti výskumu kľúčových otázok moderných slovenských dejín pri Historickom ústave SAV, Pedagogickou fakultou UK a Ústavom pamäti národa

14. marec 1939

Vznik Slovenského štátu

1

2

ANTALOVÁ, Zuzana: Z prednej strany mreží. Bratislava: Matica slovenská, Ústav pamäti národa 2008

ISBN 978-80-7090-890-7, 200 strán

Publikácia obsahuje zápisy manželky prenasledovaného evanjelického biskupa Jána Antala. Subjektívny pohľad očitej svedkyne neľudských procesov s duchovnými dopĺňajú poznámky a podrobná štúdia Miroslava Klobučníka o perzekúciách evanjelických duchovných – J. Juráša, J. Antala, J. B. Kasanického, S. Velebného a J. Paulova, odsúdených v politickom procese KVAP, a o zápase Slovenskej evanjelickej cirkvi augsburského vyznania za svoje zachovanie a charakter.